

Vol.4 No. 4-5

2006

ISSN 1451-5407

Godišnjak za PSIHOLOGIJU

**UNIVERZITET U NIŠU – FILOZOFSKI FAKULTET
DEPARTMAN ZA PSIHOLOGIJU**

**UNIVERSITY OF NIŠ - FACULTY OF PHILOSOPHY
DEPARTMENT FOR PSYCHOLOGY**

Niš, 2006

SADRŽAJ

Ljubiša Zlatanović SOCIJALNA KOGNICIJA: OSNOVNE PRETPOSTAVKE, POJMOVI I PITANJA	7
Andelka Hedrih, Milkica Nešić FUNKCIONALNA ASIMetriJA HEMISFERA - BIHEVIORALNI ASPEKTI	19
Miroslav Komlenić JEDAN MODEL OBJAŠNJENJA BAJKE PRINCIPIMA PSIHOLOGIJE UČENJA	41
Vladimir Hedrih, Jelena Želeskov-Đorić PSYCHOLOGICAL CORRELATES OF RESILIENCE TO PRESSURE OF AUTHORITY FOR UNETHICAL BEHAVIOR	53
Tatjana Stefanović - Stanojević PARTNERSKA AFEKTIVNA VEZANOST I VASPITNI STILOVI	71
Ana Milenković, Marina Hadži-Pešić POVEZANOST VASPITNIH STILOVA RODITELJA, KSTRAVERZIJE- INTROVERZIJE I ASERTIVNOSTI.....	89
Olgica Babić - Bjelić VRAĆANJE ODRASLIH U DETINJSTVO – JEDAN OD PUTEVA ZA BOLJE RAZUMEVANJE DETETA I SEBE SAMOGA	109
Vladimir Nešić, Milkica Nešić, Nebojša Milićević, Jelisaveta Todorović PORODICA I MUZIČKA ISKUSTVA UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA U NIŠU	127
Jelena Opsenica-Kostić, Tanja Panić PERFEKCIONIZAM SREDNJOŠKOLACA – POVEZANOST SA NEKIM SOCIO-DEMOGRAFSKIM VARIJABLAMA	143

Blagica Zlatković OSOBI NE LIČNOSTI STUDENATA UČITELJSKOG FAKULTETA I STUDENATA PSIHOLOGIJE.....	159
Valentina Jeremić, Jelisaveta Todorović, Snežana Vidanović DEPRESIVNOST I PREDSTAVA O SEBI ADOLESCENATA BEZ RODITELJSKOG STARANJA.....	173
Dušan Randelović EFIKASNOST I NEKI DOMENI PRIMENE MEDIJACIJE IZMEĐU ŽRTVE I POČINIOCA.....	189
Bojana Dimitrijević LIČNOST MALOLETNIH DELINKVENATA	207
Srđan Dušanić RELIGIOZNOST I ALTRUIZAM TOKOM I POSLIJE BOŽIĆNIH PRAZNIKA	223
Snežana Stojiljković, Zvonimir Dosković IMPLICITNE TEORIJE O MORALNOM VASPITANJU KOD NASTAVNIKA	237

CONTENTS

Ljubiša Zlatanović SOCIAL COGNITION: BASIC ASSUMPTIONS, CONCEPTS AND ISSUES	7
Andelka Hedrih, Milkica Nešić FUNCTIONAL ASYMETRY OF BRAIN HEMISPHERES- BEHAVIORAL ASPECTS.....	19
Miroslav Komlenić ONE MODEL OF EXPLANATION OF A FAIRYTALE USING PRINCIPLES OF PSYCHOLOGY OF LEARNING.....	41
Vladimir Hedrih, Jelena Želeskov-Đorić PSYCHOLOGICAL CORRELATES OF RESILIENCE TO PRESSURE OF AUTHORITY FOR UNETHICAL BEHAVIOR.....	53
Tatjana Stefanović - Stanojević QUALITY OF CLOSE RELATIONSHIPS AND PARENTAL EDUCATIVE STYLES	71
Ana Milenković, Marina Hadži-Pešić RELATIONS BETWEEN PARENTAL EDUCATIONAL STYLE, EXTROVERSION-INTROVERSION AND ASSERTIVITY	89
Olgica Babić - Bjelić ADULTS' RETURN TO CHILDHOOD AS A WAY OF BETTER UNDERSTANDING CHILD AND ONESELF	109
Vladimir Nešić, Milkica Nešić, Nebojša Milićević, Jelisaveta Todorović FAMILY AND MUSIC EXPERIENCE OF PUPILS IN ELEMENTARY SCHOOLS IN NIŠ	127
Jelena Opsenica-Kostić, Tanja Panić PERFECTIONISM OF HIGH SCHOOL STUDENTS – RELATIONS WITH CERTAIN SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES	143

Blagica Zlatković PERSONALITY TRAITS OF STUDENTS OF THE TEACHER TRAINING COLLEGE AND STUDENTS OF PSYCHOLOGY	159
Valentina Jeremić, Jelisaveta Todorović, Snežana Vidanović DEPRESSION AND SELF-CONCEPT OF ADOLESCENTS WITHOUT PARENTAL CARE	173
Dušan Randelović EFFICIENCY AND SOME DOMAINS OF APPLICATION OF VICTIM \ OFFENDER MEDIATION	189
Bojana Dimitrijević PERSONALITY OF JUVENILE DELINQUENTS.....	207
Srđan Dušanić RELIGIOSITY AND ALTRUISM DURING AND AFTER CHRISTMAS HOLIDAYS	223
Snežana Stojiljković, Zvonimir Dosković TEACHERS' IMPLICIT THEORIES ABOUT MORAL EDUCATION .	237

UDK: 159.95 : 316.6	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 7-18	ISSN 1451-5407
---------------------	---	----------------

Ljubiša Zlatanović¹
Filozofski fakultet,
Niš

SOCIJALNA KOGNICIJA: OSNOVNE PRETPOSTAVKE, POJMOVI I PITANJA

Apstrakt

Ovaj članak se fokusira na osnovne pretpostavke, pojmove i pitanja u socijalnoj kogniciji kao jednoj od najistaknutijih oblasti istraživanja moderne socijalne psihologije. Najpre se naglašava da socijalna kognicija – način na koji ljudi misle o sebi i socijalnom svetu – označava jedan poseban konceptualni nivo analize, koji je više molekularan nego molaran. Istraživači koji rade u ovoj oblasti koriste mentalne konstrukte na nivou individualnih misli, kategorija i pojmova da bi objasnili kognitivnu aktivnost koja posreduje i prati socijalno ponašanje. U nastavku su izloženi neki ključni pojmovi koje je socijalna kognicija pozajmila iz konceptualnog okvira kognitivne psihologije – kao što su pojmovi sheme, procesovanja informacije i dubine ili tipa procesovanja informacije (odozgo-naniže i odozdo-naviše procesovanje). U završnom odeljku, autor ukazuje na neka specifična pitanja pristupa socijalne kognicije koja još uvek nisu rešena na odgovarajući način

***Ključne reči:** socijalna kognicija, procesovanje informacije, shema, kognitivna psihologija, socijalna psihologija*

¹ daki_psiho@yahoo.com

Socijalna kognicija: kako mislimo o sebi i socijalnom svetu

Socijalna kognicija označava mentalni proces kojim ljudi tumače informacije koje do njih dolaze iz socijalne sredine, koristeći se drugim informacijama koje su već uskladištene u njihovom pamćenju.

Glavno teorijsko-istraživačko nastojanje u ovoj novijoj oblasti socijalno – psihološkog istraživanja jeste da se kroz veće razumevanje normalnih kognitivnih procesa osvetli način na koji ljudi misle o sebi i socijalnom svetu, odnosno načina na koji ljudi razumeju druge i sebe same kao učesnike u svetu socijalnih iskustava. Dakle, predmet interesovanja je kognitivna aktivnost koja posreduje i prati socijalno ponašanje. Specifičnije, ovde se ispituje kako ljudi biraju, tumače, pamte i upotrebljavaju socijalnu informaciju prilikom donošenja sudova i odluka (Aronson, Wilson, and Akert, 1999). Tako, pristup socijalne kognicije, ili kognitivni pristup socijalnoj psihologiji, daje analizu načina na koji tzv. "stimulus - informacija" biva kodovana, organizovana i transformisana u pamćenju a onda i raspoređena (distribuirana) u socijalnom svetu osobe (Fiske and Taylor, 1991).

Socijalna kognicija nije ni pojedinačna teorija ni uska oblast empirijskog istraživanja. Ona više označava jedan poseban konceptualni nivo analize – više molekularan nego molaran – koji se koristi za objašnjenje povezanosti ljudske misli i socijalnog ponašanja. Naglašavanjem potrebe da se ispituju kognitivne strukture i procesi, socijalna kognicija je postala predmet teorijsko – istraživačkih razvoja iz nekih od najplodnijih i najpopularnijih oblasti socijalne psihologije – kao što su promena stava, istraživanje atribucije i stvaranje stereotipa.

Uprkos pojmovnim osobenostima, razne kognitivne teorije u socijalnoj psihologiji dele glavni fokus razmatranja na tome kako mentalno strukturiramo i procesujemo informaciju koja dolazi iz socijalne sredine. Važno svojstvo ovih teorija predstavlja shvatanje da se socijalno ponašanje ne može odgovarajuće razumeti ako se ne dobije pouzdana informacija o tim mentalnim procesima. Drugim rečima, njima je zajedničko uverenje da je za objašnjenje i predviđanje socijalnog ponašanja potrebno razumeti kognitivne procese koji posreduju između datog socijalnog stimulusa i odgovora. A to podrazumeva da im je zajednički i cilj istraživanja: da se

objasni način na koji se socijalna informacija koduje (šifrira ili osmišljava), skladišti i "izvlači" iz pamćenja, kako je socijalno znanje strukturisano i simbolički reprezentovano, i koji su procesi uključeni kada pojedinci donose svoje sudove i odluke. Znači, sa stanovišta socijalne kognicije, informacija o objektivnoj, spoljašnjoj sredini nije dovoljna (Markus, 1977, 1980).

Iz istorije psihološke nauke je poznato da psiholozi nisu uvek bili zainteresovani za razmatranje unutrašnjih psihičkih procesa, odnosno za utvrđivanje skrivene veze između spoljašnjih stimulusa i bihevioralnih odgovora pojedinca. Tako, mnogi bihevioristi, a u prvom redu Skinner, čvrsto su se držali uverenja da se ponašanje može naučno bolje objasniti tzv. kontingencijama potkrepljenja – dakle, delovanjem nagrade i kazne – nego posredujućim kognitivnim procesima. Nasuprot njima, geštalt psiholozi (npr. Verthajmer, Keler, Kofka), zainteresovani primarno za ulogu organizovanih celina (Gestalten) u opažanju i drugim psihičkim procesima, uvek su naglašavali da stimulus sam po sebi ne utiče na naše ponašanje. Ono je uvek pod uticajem našeg sopstveog viđenja stimulusa – to jest, moderno psihološki rečeno, načina na koji mentalno konstruišemo i reprezentujemo spoljašnju realnost (Zlatanović, 2006).

Na sreću, ovo shvatanje geštalt psihologa imalo je odjeka u radu socijalnih psihologa. Oni su razumeli da upravo kognitivna veza između stimulusa i odgovora čini da socijalno ponašanje ljudi bude mnogo više zavisno od konteksta u kojem se odvija, nego što je to slučaj sa uglavnom rutinizovanim biološkim ponašanjem. Jasno je da isključivanje ove unutrašnje veze iz socijalno-psihološkog istraživanja dovodi do prilično pojednostavljene i osiromašene slike o ljudskom ponašanju u složenom socijalnom svetu. Henri Tajfel, jedan od najistaknutijih evropskih socijalnih psihologa, u vezi s tim tačno primećuje: "Najveće adaptivno preimućstvo čoveka jeste njegov kapacitet da modifikuje svoje ponašanje kao funkciju načina na koji on opaža i razume situaciju" (navedeno prema: Hewstone and Stroebe, 2002).

Ukoliko se prihvati ovakvo gledište prožeto kognitivističkim naglaskom – da socijalno ponašanje nije neposredno determinisano spoljašnjom situacijom, "stimulus - situacijom", nego da je uvek i svuda posredovano unutrašnjom mentalnom reprezentacijom date situacije – onda se neizbežno nameće zahtev za razumevanjem načina na koji pojedinci

konstruišu svoju subjektivnu realnost, kako bismo razumeli socijalno ponašanje i njegove posredujuće faktore. Istraživanje socijalne kognicije usmereno je upravo na to pitanje – na proučavanje socijalnog znanja i kognitivnih procesa koji su uključeni kada pojedinci konstruišu svoju subjektivnu realnost u socijalnom kontekstu (Zlatanović, 2006).

Sve to onda upućuje na zaključak da je bitno svojstvo socijalne kognicije da je, po svojoj orijentaciji, eksplicitno mentalistička. Jer, ona je prvenstveno usredsređena na prirodu kognitivne aktivnosti i na njenu ulogu u determinisanju procesa ljudskog zaključivanja, donošenja sudova i odluka, kao i vršenja izbora. Teoretičari i istraživači koji rade u okviru ove orijentacije koriste "mentalističke" konstrukte na nivou individualnih misli, kategorija i pojmova. Ti konstrukti su dovoljno apstraktni da mogu da obuhvate širok raspon oblasti sadržaja – kao što su misli o drugim ljudima, crte ličnosti, situacije, interpersonalni odnosi, umetnička dela itd.

Mada su mentalistički orijentisani, mnogi istraživači u ovoj oblasti se ne ograničavaju na proučavanje jedino "svesne" misli. A i sâmi mentalistički konstrukti su obično tako definisani da ostavljaju otvorenim pitanje svesnosti (Corsini, 1987). Prema nekim ocenama (npr. Hewstone and Stroebe, 2002), fokusiranjem pažnje na kognitivne strukture i procese, istraživači socijalne kognicije nisu ograničili kogniciju na "hladnu racionalnost". Štaviše, zastupnici ovog pristupa su pokazali veće interesovanje za afekt i emociju, kao i za čovekovo iracionalno ponašanje, nego za čisto intelektualne procese mišljenja, pamćenja i donošenja sudova.

Koje ideje je socijalna kognicija pozajmila iz kognitivne psihologije?

Usredsredivši se na reprezentaciju informacije i na mentalne procese, istraživači koji nastoje da razumeju socijalno ponašanje iz perspektive socijalne kognicije pozajmili su i na svom istraživačkom "materijalu" dalje razvili mnoge pojmove i pretpostavke iz savremene kognitivne psihologije. Kao dodatak osnovnoj postavci kognitivnih i socijalno-kognitivnih psihologa da svi ljudi nastoje da razumeju svet što tačnije, u nastavku će biti sažeto izložene tri takve bitne pretpostavke.

Najpre, bitna pretpostavka je da su socijalni sudovi samo delimično determinisani stimulusima date situacije. Jer, sudovi koje donosimo u našem socijalnom svetu takođe značajno zavise od prethodnog znanja koje imamo i sa kojim prilazimo određenoj situaciji. Posledica toga je da naše ponašanje može da proishodi velikim brojem različitih oblika reagovanja. A to zavisi od toga koje prethodno znanje primenjujemo u svom tumačenju postojeće socijalne situacije.

Druga važna pretpostavka glasi da je naše mišljenje pod snažnim uticajem ograničenja kapaciteta za obradu, odnosno procesovanje informacije. Naime, u mnogim situacijama ljudi nemaju dovoljno vremena i sposobnosti ili umešnosti da uzmu u razmatanje sve relevantne informacije. Uz to, čak i kada takve sposobnosti za procesovanje postoje, oni često nisu dovoljno motivisani da se kognitivno dublje bave datom socijalnom situacijom – da o njoj iscrpnije, sa više pojedinosti, razmišljaju i finije zaključuju.

U vezi sa prethodnim je pretpostavka da je dubina procesovanja informacije tesno povezana sa uticajem prethodnog znanja na kognitivne procese. Uopšteno govoreći: što su postojeći kapacitet i motivacija za procesovanje manji, utoliko je snažniji uticaj prethodnog znanja na novu informaciju. Ova vrsta ili način procesovanja informacije označava se terminom "odozgo–naniže procesovanje" (eng. "top–down processing"). Obrnuto, što su ti resursi za procesovanje veći, utoliko je veća verovatnoća da će nova informacija promeniti postojeće znanje koje pojedinci imaju. Ovaj suprotni tip informacionog procesovanja naziva se "odozdo–naviše procesovanje" (eng. "bottom–up processing"). Smatra se da je to razlog što količina i dubina procesovanja informacije mogu snažno da utiču na donošenje sudova u socijalnoj interakciji i interpersonalnim odnosima. Zbog toga se u ovoj oblasti socijalno-psihološkog istraživanja naglašava da koncept dubine procesovanja informacije igra ključnu ulogu u teoretisanju o socijalnoj kogniciji (Hewstone and Stroebe, 2002).

Radi dodatnog pojašnjenja dva različita tipa procesovanja informacije – "odozgo–naniže" i "odozdo–naviše" procesovanje – treba reći da je većina socijalnog znanja hijerarhijski organizovana, od apstraktnog do konkretnog ili specifičnog. Jer, pojedinci pristupaju socijalnom svetu sa velikim brojem saznavnih kategorija, zasnovanih na njihovom prethodnom učenju ili znanju. U njihovoj hijerarhijskoj organizaciji znanja uže

kategorije su podvedene pod šire kategorije, koje su takođe podvedene pod još šire kategorije, i tako dalje. Pri tome, apstraktno znanje dopušta veću raznovrsnost izvođenja zaključaka, nego što je to slučaj sa specifičnim socijalnim znanjem.

Procesovanje tipa "odozgo-naniže", ili procesovanje koje se rukovodi konceptima i procesima višeg nivoa, odvija se posredstvom apstraktnih, nadređenih struktura znanja u ljudskom pamćenju (kao što su sheme, koncepti, pamćenje i očekivanja), koje utiču na opažanje i tumačenje novih stimulusa ili informacija (tzv. "stimulus-informacija"). Tako, na primer, teorije o kognitivnoj shemi naglašavaju da ljudi koduju informaciju u svom pamćenju i koriste je da bi razumeli i zapamtili nove primere sheme. Specifično, sheme upravljaju našim prepoznavanjem i razumevanjem novih primera tako što pružaju očekivanja onoga što bi trebalo da se dogodi. Otuda, kao što istraživači kognicije primećuju, sheme koriste odozgo-naniže procesovanje kao princip kognitivnih procesa. Štaviše, takve sazajne sheme omogućuju nam da predvidimo šta će se dogoditi u nekoj novoj situaciji. U većini situacija, ta predviđanja biće tačna. Jer, uopšteno govoreći, sheme su heurističko sredstvo koje je uglavnom tačno (Norman, 1982).

Suprotni tip ili vrsta kognitivnog procesovanja, "odozdo-naviše" procesovanje, ili procesovanje koje se rukovodi podacima, naglašava značaj informacije koja potiče od stimulusa. Dakle, ova vrsta procesovanja rukovodi se prijemom (ulaskom; eng. input) novog stimulusa (informacije), a ne apstraktnim strukturama znanja u pamćenju. Kroz ta dva važna tipa procesovanja odvijaju se kognitivne operacije – kao što su organizacija opažanja, upoređivanje sa jedinicama znanja koje su uskladištene u pamćenju, itd. – operacije kojima se na komplementaran način čulni materijal preoblikuje u jedinice (ajteme) znanja. Uprkos razlikama, oba procesa deluju istovremeno, čineći da naši kognitivni procesi budu brzi i tačni (Matlin, 1998).

Izloženim pretpostavkama treba takođe dodati ideju da se kognitivni procesi mogu razlikovati u pogledu njihove automatičnosti i kontrolisanosti. Ukratko, reč je o pretpostavci da se neki kognitivni procesi mogu lakše kontrolisati, kao i to da neke informacije mogu doći u svest manje-više automatski – dakle, spontano ili bez voljne kontrole.

Šta je socijalno u socijalnoj kogniciji ?

Slično teoriji socijalnog učenja, za socijalnu kogniciju se može reći da je oblast koja je na pola puta između teorija o ponašanju, odnosno tradicionalnih teorija učenja, i savremenih kognitivnih pristupa u psihologiji. Jer, naglasak na kognitivnim procesima je samo jedna strana te oblasti. Druga, jednako važna, naglašava socijalnu prirodu procesovanja informacije. Konačno, reč je o procesovanju socijalne informacije: proučavanje socijalne kognicije pomaže nam da razumemo kako se procesuje informacija u socijalnim situacijama (Markus and Wurf, 1987).

Naravno, prirodno se nameće pitanje razlikovanja socijalne kognicije od kognicije o neživim objektima. Pre svega, očito je da je istraživanje socijalne kognicije specifično zbog socijalne prirode stimulusa i njegovog odnosa prema sâmoj osobi koja vrši opažanje. Tako, na primer, nasuprot rasuđivanju o objektima, rasuđivanja o drugim ljudima su obično mnogo složenija. Uz to, drugi ljudi kao "objekti" rasuđivanja i socijalnog opažanja skloni su promeni tokom vremena – posebno kada postoji svest o tome da su predmet posmatranja i zaključivanja. Povrh toga, u socijalnoj kogniciji obično postoji snažnija povezanost sa samstvom posmatrača, što takođe značajno uvećava složenost ovih procesa (Fiske and Taylor, 1991).

Čini se nesumnjivim zaključak brojnih istraživača u ovoj oblasti da je socijalna kognicija istinski socijalni proces, koji implicira važnost socijalne komponente ljudske inteligencije (Hewstone and Stroebe, 2002). Potrebno je takođe naglasiti da se, osim spomenutih različitih nivoa apstrakcije, kategorije socijalnog znanja mogu odnositi i na različite sadržaje. Na primer, stereotipi se odnose na attribute koji se pripisuju nekoj socijalnoj grupi. Kategorije socijalnog znanja se isto tako mogu odnositi na reprezentaciju o samstvu pojedinca. Razumevanje samstva kao skupa shema koje pojedinac ima o sebi i koje koristi za prepoznavanje i tumačenje relevantnih stimulusa u socijalnoj sredini predstavlja istaknutu kognitivno-socijalnu konceptualizaciju samstva izvorno razvijenu u radovima Markusove i njenih saradnika (npr., Markus, 1977, 1980; Markus and Wurf, 1987), i proveravanu od strane drugih istraživača (npr., Lewicki, 1984). Kategorije socijalnog znanja mogu se takođe odnositi i na reprezentaciju o socijalnim ulogama ili o sledu socijalnih događaja.

Socijalna kognicija i gledište procesovanja informacije

U oblasti socijalne kognicije, središnje mesto pripada upravo modernom gledištu procesovanja informacije. To je razumljivo s obzirom na to da pristup socijalne kognicije shvata ljudski um kao jedan sistem za procesovanje informacije. Sažeto govoreći, informacija dolazi iz spoljašnjeg sveta (sveta stimulusa) i biva procesovana u kognitivnom sistemu osobe, da bi zatim bila "izvučena" za svrhe njenog svakodnevnog socijalnog ponašanja. Ovo gledište uključuje nekoliko pitanja ili tema (Corsini, 1987).

Najpre, jedan stadijum procesovanja informacije bavi se problemima kodovanja i organizacije. Pažnja je ovde usmerena na početno tumačenje informacije i na njenu povezanost sa već postojećim saznavnim strukturama. Glavno pitanje koje ovde zaokuplja istraživače tiče se razumevanja zbog čega se mentalne reprezentacije stimulusa razlikuju od početnog skupa stimulusa.

Druga tematska oblast informacionog procesovanja bavi se problemom kognitivnog iskladištenja (tj., iskladištenja informacije; eng. retrieval). Pitanje koje se ovde razmatra glasi: Šta determiniše tok misli i kako prilazimo prethodnoj informaciji i zaključcima kada smo u socijalnoj situaciji? Postoji takođe problem implicitnog iskladištenja, koje se dešava u slučaju više ili manje spontanijih socijalnih reakcija. S tim u vezi, smatra se da se traganje za prethodno dobijenom informacijom može olakšati kada već postoji shema koja je bitna za određeno ponašanje.

Treća kategorija pitanja se odnosi na integraciju informacije. Reč je o tome da ljudi često nailaze na situacije za koje nemaju odgovarajuće kognitivne sheme. Posebno kada anticipiraju da će se naći u takvim situacijama u budućnosti, u njihovom je interesu da razviju novu shemu kako bi se lakše i uspešnije bavili varijacijama koje u toj okolnosti postoje.

Konačno, razmatra se i tema koja se odnosi na izbor odgovora. Ovde su uključena sledeća pitanja: Kako ljudi sagledavaju alternative za svoje odgovore (reakcije), kako biraju jednu od alternativa, i na koji način je primenjuju u svom svakodnevnom ponašanju? Pri tome se naglašava

važnost konteksta komunikacije i znanja koje pojedinac ima o gledištu drugih ljudi (tj., publike, auditorijuma).

Neka nerešena pitanja u ovoj oblasti

Istraživači socijalne kognicije uglavnom su izbegavali ili, najblaže rečeno, previdali razmatranje pitanja koja se tiču načina na koji su kognitivni sistemi snabdeveni energijom. S tim u vezi je i interesovanje za ulogu ljudskih kognitivnih sistema u regulisanju motivacionih sila. Jasno je da su mnoge kognitivne sheme koje ljudi imaju, više ili manje, u neposrednoj vezi sa njihovim afektima ("afektivnim sistemima").

Drugo pitanje se tiče činjenice da su socijalne sredine uvek prilično složene; količina i raznovrsnost informacija koje su sadržane u našim interpersonalnim odnosima i našem socijalnom životu uopšte su bez sumnje ogromni. Jer, kao neizbežno socijalna bića, mi smo praktično stalno suočeni sa manjom ili većom kognitivnom kompleksnošću socijalnog sveta čiji smo deo. To, onda, nameće pitanja kao što su: Kako osoba dolazi do posebnog oblika ili načina organizacije socijalne informacije? Da li taj oblik organizacije fluktuirá od jedne do druge tačke u konverzaciji, i da li je moguće kodovati i/ili uskladištiti informaciju na dva ili više načina istovremeno?

To su neka od pitanja za koja se u literaturi u ovoj oblasti istraživanja ističe da postaju istaknuta kada se usvoji nivo analize karakterističan za gledište socijalne kognicije. Prema nekim zapažanjima (npr., Corsini, 1987), ta specifična pitanja socijalne kognicije nisu potpuno i na odgovarajući način razrešena. Ona još uvek čekaju svoje valjane odgovore.

Literatura

1. Abelson, R.P. (1981). Psychological status of the script concept. *American Psychologist*, 36, 715-729.
2. Aronson, E., Wilson, T.D., and Akert, R.M. (1999). *Social psychology*. New York: Longman.

3. Cantor, N., and Kihlstrom, J.F. (1987). *Personality and social intelligence*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
4. Corsini, R.J. (Ed.) (1987). *Concise encyclopedia of psychology*. New York: Wiley.
5. Fiske, S.T., and Taylor, S.E. (1991). *Social cognition*. New York: McGraw-Hill.
6. Hewstone, M., and Stroebe, W. (Eds.) (2002). *Introduction to social psychology: An European perspective* (3rd ed). Oxford: Blackwell Publishers.
7. Kaprara, Đ.V., i Červone, D. (2003). *Ličnost: determinante, dinamika i potencijali*. Beograd: Dereta.
8. Lewicki, P. (1984). Self-schema and social information processing. *Journal of Personality and Social Psychology*, 48, 463-474.
9. Markus, H. (1977). Self-schemata and processing information about the self. *Journal of Personality and Social Psychology*, 35, 63-78.
10. Markus, H. (1980). The self in thought and memory. U: D.M. Wegner and R.R. Vallacher (Eds.), *The self in social psychology*. New York: Oxford University Press.
11. Markus, H., and Wurf, E. (1987). The dynamic self-concept: A social psychological perspective. *Annual Review of Psychology*, 38, 299-337.
12. Matlin, M.W. (1998). *Cognition*. Fort Worth: Harcourt Brace College Publishers.
13. Norman, D.A. (1982). *Learning and memory*. San Francisco: Freeman.
14. Zlatanović, Lj. (2006). *Savremene socijalno-psihološke tendencije u teoriji i istraživanju samstva*. Doktorska disertacija. Univerzitet u Nišu.

Ljubiša Zlatanović

**SOCIAL COGNITION: BASIC ASSUMPTIONS,
CONCEPTS AND ISSUES**

Abstract

This article focuses on basic assumptions, concepts, and issues in social cognition as one of the most prominent research fields in modern

social psychology. At first, it is emphasized that social cognition – the way in which people think about themselves and the social world – refers to a particular conceptual level of analysis, which is molecular rather than molar. Researchers working within this field use mental constructs at the level of individual activity that mediates and accompanies social behaviour. Further, some key concepts that social cognition borrowed from the conceptual framework of cognitive psychology are presented – such as the concepts of schema, information-processing, and depth or type information-processing (top-down and bottom-up processing). In the final section, the author points out some specific issues in the social cognition approach that are not yet resolved in a proper way.

Keywords: *social cognition, information-processing, schema, cognitive psychology, social psychology*

UDK: 611.813 : 159.9.019.4	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 19-40	ISSN 1451-5407
-------------------------------	--	----------------

Andelka Hedrih²

Doktorant-stipendista Ministarstva za nauku i zaštitu životne sredine
republike Srbije

Milkica Nešić

Institut za fiziologiju,
Medicinski fakultet,
Niš

FUNKCIONALNA ASIMETRIJA HEMISFERA - BIHEVIORALNI ASPEKTI

Apstrakt

Za pravilno funkcionisanje mozga neophodne su obe hemisfere. Pojedine funkcije bolje obavlja desna, a pojedine bolje leva hemisfera. Ova pojava poznata je kao funkcionalna asimetrija mozga. Brojni faktori mogu uticati na ovu pojavu. U radu se sistematizuju rezultati dosadašnjih istraživanja u oblasti funkcionalne asimetrije moždanih hemisfera. Postoje brojne teorije o njenom poreklu (genetska, morfološka, psihološka, bihevioralna), koje razmatraju različite faktore od značaja (genetska struktura, sredina – prenatalna i postnatalna, anatomske razlike, hormoni, pol). Predstavljene su neke od najznačajnijih istraživačkih metoda i postupaka koji se koriste u istraživanjima fenomena lateralizacije moždanih funkcija – Vada (Wada) test, Navonova slova, eksperimenti na podeljenom mozgu. Prikazani su nalazi koji govore u prilog postojanja razlika u funkciji između hemisfera u pogledu kontrole motornih funkcija, vizuelne pažnje, vizuelnog traženja, opažanja oblika, opažanja prostornih odnosa, opažanja predatora, načina obrade slušnih, olfaktivnih, taktilnih i nociceptivnih informacija.

Ključne reči: hemisfere mozga, funkcionalna asimetrija, ponašanje

² handjelka@hm.co.yu

Uvod

Mozak je jedini organ koji ispoljava funkcionalnu asimetriju ili lateralizaciju. Nekada se pod funkcionalnom asimetrijom mozga podrazumevalo da je svaka hemisfera mozga zadužena za posebne funkcije koje se samo u njoj obavljaju. Takav koncept je danas napušten i smatra se da u obavljanju zadataka učestvuju obe hemisfere, ali da je jedna hemisfera dominantnija za određene funkcije ili različite aspekte iste funkcije (*Kosslyn i sar, 1999*).

Funkcionalna asimetrija hemisfera postoji u obradi vizuelnih, auditivnih, jezičkih, emocionalnih – verbalnih i neverbalnih, olfaktivnih, taktilnih i nociceptivnih informacija.

Prvi značajni podaci o lateralizaciji hemisfera datiraju od pronalaska Brokinog polja samo u levoj hemisferi, čije oštećenje izaziva motornu afaziju, i Wernikeovog polja takođe samo u levoj hemisferi, čije oštećenje izaziva senzornu afaziju (*Guyton, 1996*). Postoje različite podele specijalizacije hemisfernih funkcija. Smatra se da je leva hemisfera uspešnija pri obradi jezičkih informacija i govora, dok je desna uspešnija pri obradi neverbalnih i vizuelno-prostornih informacija. Postoji razlika u načinu obrade informacija između dve hemisfere. Leva hemisfera informacije obrađuje sekvencijalno, a desna simultano. Leva hemisfera je "logična", dok je desna "umetnička". Leva hemisfera opaža detalje, pa se ističe da je ona analitična, dok desna opaža celinu, pa se ističe da je ona sintetička. Takođe, desna hemisfera ima važniju ulogu u prepoznavanju likova (Tabela 1).

Tabela 1. Lateralizacija moždanih funkcija

LEVA HEMISFERA	DESNA HEMISFERA
govor, verbalne sposobnosti	neverbalne, vizuelno prostorne sposobnosti
sekvencijalna obrada informacija	paralelna obrada informacija
logička, analitička	muzika, umetničke sposobnosti, sposobost crtanja (boja, oblik)
opažanje detalja	opažanje celine (geštalt)
racionalna	emocionalna
naučna	umetnička
	prepoznavanje likova

Poreklo funkcionalne asimetrije

Postoje različite teorije o nastanku funkcionalne asimetrije hemisfera, kao što su genetska, morfološka, psihološka, bihervioralna. Moguće je objediniti ove teorije. Naime, postoje eksperimentalni dokazi koji potvrđuju da asimetrična genetska ekspresija uslovljava asimetriju u morfologiji koja može sama za sebe ili sa asimetričnom genetskom ekspresijom dovesti do funkcionalne asimetrije (*Concha, 2004*). Polni hormoni takođe utiču na funkcionalnu asimetriju hemisfera. Gešvind i Galaburda (*Geschwind i Galaburda, 1987*) su pretpostavili da je testosteron glavni faktor koji je odgovoran za varijacije u lateralizaciji hemisfera, kako prenatalno tako i postnatalno. Nivo testosterona u različitim periodima života ima značaja za razvoj jezika. Odsustvo svetla ima uticaja na pinealnu žlezdu, što može uzrokovati smanjenu produkciju testosterona. Sezonske varijacije testosterona (viši nivoi u letnjim mesecima u odnosu na zimske) i migracija iz ekvatorijalnih oblasti u evropske, azijske predele, odnosno dalje od ekvatora, može uzrokovati veću lateralizaciju mozga kao posledicu varijacije nivoa testosterona (*Lehman i Bernsten, 1999*).

Seksualni dimorfizam hipotalamičkog jedra kod jedne vrste ptica može se objasniti prenatalnim uticajem testosterona i genetski programirane apoptoze. Ovo jedro je veće u mužjaka i ima uticaja na specifičnu vokalizaciju mužjaka u periodu parenja. Egzogeno dat testosteron ženkama dovodi do anatomskih i funkcionalnih promena u ovom jedru karakterističnih za mužjake (*Lehman i Bernsten, 1998*).

Istraživanja transseksualaca pokazala su da prenatalno delovanje polnih hormona može promeniti funkcionalnu asimetriju oba pola i polni identitet (*Herman-Jelinska i sar, 2002*).

Prostorne sposobnosti variraju sa dnevnim i sezonskim varijacijama koncentracija cirkulišućeg testosterona. Viši nivo testosterona kod muškaraca je udružen sa boljim prostornim sposobnostima u odnosu na osobe ženskog pola, ali veći nivoi testosterona od uobičajnih smanjuju prostorne sposobnosti (primer "supermena" i asocijalnih, agresivnih muškaraca). Suplementacija testosterona kod starijih, androgen deficitarnih muškaraca selektivno povećava prostorne sposobnosti, međutim nema uticaja na obavljanje kognitivnih zadataka (*Hampson i Moffat, 1994*). Estrogen ima uticaja na razvoj mozga kod muškog fetusa, ali nema uticaja na razvoj mozga kod ženskog fetusa, jer estrogen koji proizvode fetalni ovarijum vezuje alfa fetoprotein tako da on ne dospeva do mozga (*Small i Hoffman, 1994*). Novija istraživanja pokazuju da visok nivo prenatalnog

testosterona povećava prostorne sposobnosti kod devojčica ali ne i kod dečaka.

Osobe ženskog pola su uspešnije od osoba muškog pola u jezičkim zadacima, ali su manje efikasne na testovima vizuelno-prostornih sposobnosti. Osobe ženskog pola češće koriste desnu hemisferu za obradu emocija nego za vizuelno-prostorne sposobnosti. Neki autori smatraju da je lateralizacija funkcija izraženija u osoba muškog pola (*Walker, 1980*).

Lateralizacija moždanih funkcija može biti uslovljena kulturom. Transkulturalna studija koja je rađena na američkim i japanskim studentima pokazala je da postoje razlike u lateralizaciji moždanih hemisfera. Japanski studenti za iste zadatke češće koriste desnu hemisferu, oslanjajući se na osećaj, dok američki studenti češće koriste levu hemisferu oslanjajući se na logiku i statističke podatke (*Hiser i Kobayashi, 2003*).

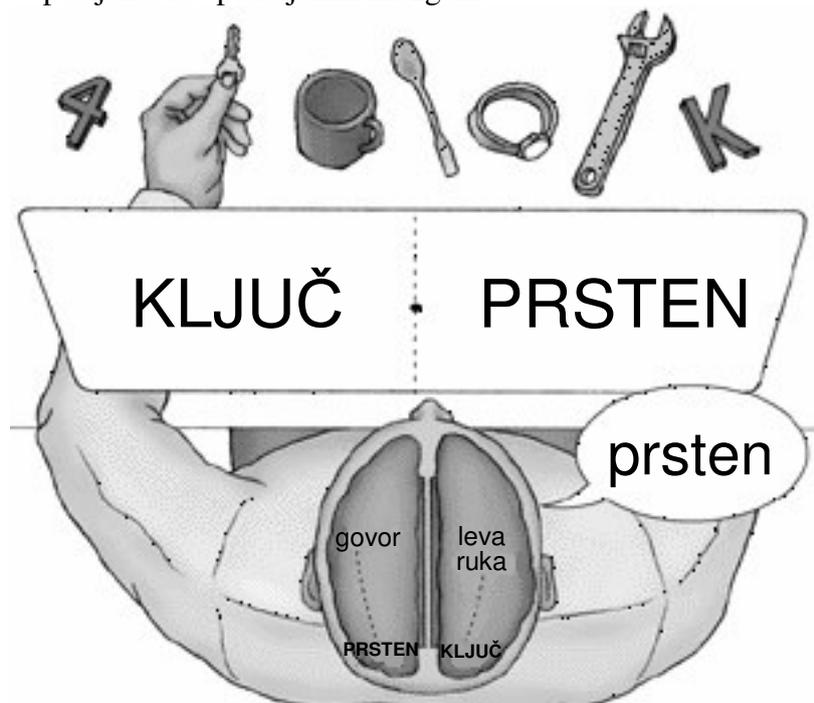
Metode istraživanja funkcionalne specijalizacije hemisfera

Metode kojima se ispituje funkcionalna specifičnost hemisfera mogu se podeliti na: neuroimidžing metode, ispitivanje osoba sa "podeljenim mozgom", ispitivanje ponašanja normalnih osoba i neurobiohemijska ispitivanja.

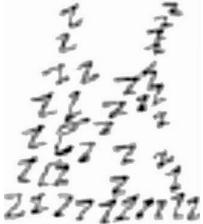
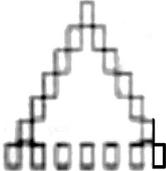
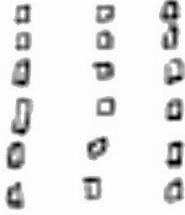
Primer za ispitivanje funkcionalne asimetrije hemisfera farmakološkom inhibicijom jedne hemisfere je Wada test (Wada). Rodžer Speri (Roger Sperry), dobitnik Nobelove nagrade 1981. godine i Mišel Gazaniga (Michael Gazzaniga) su bili prvi naučnici koji su izveli eksperimente sa ispitanicima kojima je u terapijske svrhe presečen *corpus callosum*. Ovi eksperimenti su, prema efektima koje su pokazali, nazvani eksperimenti na "podeljenom mozgu". Postoje različiti tipovi ovih eksperimenata. Po pravilu osoba sedi, sa pogledom fiksiranim u centar vidnog polja. Zatim se kratko projektuje slika predmeta u desno vidno polje. Od osobe se traži da kaže šta je videla. Kako informacije iz desnog vidnog polja idu u levu hemisferu (gde se nalazi centar za imenovanje predmeta) osoba će tačno odgovoriti. Ako se slika pojavi u levom vidnom polju, impulsi se prenose u desnu hemisferu (ne mogu da pređu u levu jer je *corpus callosum* presečen), osoba ne zna šta je videla, ali može da uzme predmet levom rukom (slika 1). Postoje brojne varijacije ovog eksperimenta. Drugi tipični eksperiment koristi himerične figure (npr. jedna polovina lica je muški lik, a druga ženski). Kada osoba kojoj je presečen *corpus callosum* treba da pokaže figuru ona pokazuje figuru u levom vidnom polju, ali kada treba da kaže pol, izgovara onu koja je eksponirana u

desnom polupolju. Ukoliko treba samo da je prepozna ona će to učiniti desnom hemisferom.

Slika 1. Eksperiment za ispitivanje funkcionalne asimetrije hemisfere pacijenta sa «podeljenim mozgom»

Jedan od testova za ispitivanje funkcionalne asimetrije hemisfera su i Navonova slova (ili figure).

	Ciljni stimulus	Crtež pacijenta sa oštećenjem DH	Crtež pacijenta sa oštećenjem LH
Lingvistički stimulus			
Nelingvistički stimulus			

Slika 1. Eksperiment za ispitivanje funkcionalne asimetrije hemisfere pacijenta sa «podeljenim mozgom» Navonov test: DH-desna hemisfera, LH-leva hemisfera; leva hemisfera je efikasnija u opažanju detalja, desna hemisfera je efikasnija u opažanju celine

Navonova slova (figure) predstavljaju test za ispitivanje uspešnosti hemisfera u opažanju celine, tj. detalja vizuelnog stimulusa. Prvi ih je primenio David Navon 1977. godine. Velika slova se sastoje od većeg broja manjeg, ali drugog slova. Na primer slovo M čine mala slova Z ili slovo H čine mala slova B. Leva hemisfera je efikasnija u opažanju detalja, dok je desna efikasnija u opažanju celine. Navonova slova se pokazuju osobama sa oštećenjem desne, odnosno leve hemisfere. Osobe sa oštećenjem desne hemisfere crtaju detalje (slovo Z) jer koriste levu hemisferu, dok su osobe sa oštećenjem leve hemisfere efikasnije u uočavanju celine (crtaju slovo M), jer informacije obrađuju desnom hemisferom (slika 2). Rezultati testa su isti, bez obzira da li se radi o lingvističkim ili nelingvističkim znacima.

Neuroanatomske razlike hemisfera

Moždane hemisfere se razlikuju u nekim svojim anatomskim karakteristikama, što bi mogao biti osnov za funkcionalne razlike (*Kosslyn i sar, 1999*). Anatomaska asimetrija moždanih hemisfera se javlja i kod ljudi i kod životinja (kičmenjaka). Kod čoveka ona postoji još u fetalnom mozgu na sredini perioda gestacije, a po najnovijim istraživanjima i mnogo ranije. Uz pomoć specijalnog trodimenzionalnog ultrazvuka ustanovljeno je da fetus star 12 nedelja može da se protegne, pomera nožice; u 18-oj nedelji može da otvori oči; od 26 nedelje ispoljava tipično ponašanje kao i svaka beba uključujući i grebanje, smeh, plač, štucanje i sisanje (*Hepper i sar, 1998*). Po istraživanjima na zdravim dešnjacima, anatomaska asimetrija se ogleda u različitoj veličini planuma temporale - levi je veći (*Geschwind i Levitsky, 1968*), asimetriji temporoparijetalne oblasti – veća na levoj strani, asimetriji area 44 i 45 u frontalnom operkulumu, u orijentaciji Hešlovih (Heschl) vijuga i Silvijeve (Sylvi) fisure. Postoji asimetrija levog okcipitalnog roga bočne moždane komore (levi je veći) kako u dešnjaka (60%) tako i u levaka (38%). Kod levaka se češće sreće simetrija ove regije. Anatomaska asimetrija se može javiti i na ćelijskom nivou. Imunohistohemijskim ispitivanjem parvalbumin pozitivnih neurona u asimetričnim regijama mozga pacova ustanovljeno je da je njihova gustina veća u hemisferi koja je veća (*Kosslyn i sar, 1999*). Postoji razlika u veličini ćelija i broju sinaptičkih veza, ćelijska tela neurona su veća na desnoj strani; postoje mikroanatomske razlike u Vernikeovoj (Wernike) i Brokinov (Brocca) regiji, kao i u drugim regijama mozga. Slična anatomaska asimetrija Silvijeve brazde koja postoji kod čoveka nađena je i kod šimpanze, orangutana i babuna, ali ne i kod makaki majmuna. Kod kitova, delfina i narvala prisutna je asimetrija lobanje. Kod jedne vrste američkih pacova nađena je samo asimetrija talamusa, ne i drugih regija mozga (*Walker, 1980*).

Funkcionalna asimetrija hemisfera za različite funkcije

Lateralizacija motornih funkcija

Leva hemisfera kontroliše motoriku desne ruke, a desna hemisfera motoriku leve ruke. Dominantnom rukom se smatra ona koja se češće koristi i koja je brža i preciznija pri obavljanju manuelnih zadataka. Prema ovoj definiciji osoba može biti levak, dešnjak ili ambidekster (podjednako

vešto koristi obe ruke). Leva hemisfera koordinira fine pokrete palca i prstiju desne šake omogućavajući preciznost i brzinu. Među osobama ženskog pola ima više dešnjaka nego među osobama muškog pola (*Walker, 1980*).

Najnovije studije pokazuju da se može predvideti da li će dete biti dešnjak ili levak, ne u trećoj godini kao što se dosad mislilo, već čak u 10oj – 15oj nedelji intrauterinog života. Naime, u desetoj nedelji intrauterinog života dete maše ručicom, a u 15oj sisa palac. Onu ruku koju tada češće koristi, najverovatnije će više koristiti i postnatalno. S obzirom da u ovom periodu mozak nema voljnog uticaja na pokrete ekstremiteta postoji mogućnost da rana asimetrija u aktivaciji gena uzrokuje ovu razliku, a da ona dalje utiče na učvršćivanje lateralizacije kada je u pitanju upotreba jedne ruke u obavljanju svakodnevnih aktivnosti (*McCartney i Hepper, 1999*).

Najčešće je upotreba jedne ruke povezana sa lateralizacijom jezičkih sposobnosti u kontralateralnoj hemisferi. Strana koja se češće koristi obično je jače razvijena, što je evidentno kod dešnjaka. Kod levaka su strane tela najčešće simetrične. Motorna kora koja kontroliše dominantnu stranu je za oko 7% veća od one druge (*Pulves, 1994*). Ne zna se da li veća regija uslovljava brži razvoj preferirane strane ili češća upotreba jedne strane dovodi do veće razvijenosti odgovarajućeg dela mozga. Najverovatnije je da se radi o međusobnom uticaju.

Istraživanja (*Tan, 1990*) pokazuju da je spretnost muškaraca da koriste desnu ruku povezana sa višim nivoima testosterona, dok je kod žena niži nivo testosterona povezan sa manjom veštinom upotrebe desne ruke. Istraživanjima drugih autora pak, pokazuju da je nivo testosterona u pljuvački niži kod levaka nego kod dešnjaka (*Moffat i Hampson, 1993*, prema <http://www.neoteny.org>). Viši prenatalni nivoi testosterona su bili udruženi sa izraženijom upotrebom desne ruke i desnog oka kod devojčica pri različitim tekstualnim zadacima (*Grimshaw i sar, 1993*, prema <http://www.neoteny.org>). Neka istraživanja su, međutim, pokazala da viši nivoi testosterona nisu udruženi sa manjom dominacijom leve hemisfere (*Forget i Cohen, 1994*).

Kako se morfološka asimetrija javlja još prenatalno, uslovljena asimetričnom aktivacijom gena, pretpostavlja se da je preferencija upotrebe ekstremiteta jedne strane genetski kontrolisana i sačuvana tokom evolucije (*Ryan i sar, 1998*). Pored uticaja nasleđa na razvoj preferencije upotrebe jedne strane utiče i sredina. Naime, poznato je da kod otežanih porođaja može genetski dominantna strana, npr. desna, da zakasni u razvoju (zbog

lakog oštećenja dela hemisfere koji je za nju odgovoran) i da poveća verovatnoću da osoba bude levak (*Liederman i Coryell, 1982*). Školska sredina vrlo često od levaka zahteva da pišu desnom rukom, pa ona to i nauče. Takve osobe mogu da pišu desnom rukom a da za ostale aktivnosti koriste levu.

Osim čoveka i drugi kičmenjaci (sisari, ptice, vodozemci) pokazuju sklonost za češću upotrebu desne ili leve strane tela (*Bisazza i sar, 1996*). O lateralizaciji motoričkih funkcija kod životinja podaci su uglavnom dobijeni na pacovima, majmunima i mačkama. Zanimljivo je jedno istraživanje iz 1938 godine (Friedman i Davis, 1938 po Walker, 1980) koje je pokazalo da primerci nekoliko različitih vrsta papagaja radije levom nogom drže hranu. Većina ostalih istraživanja fokusirala se na preferenciju prednjih udova. Tako, istraživanja na pacovima pokazala su da postoji snažna preferencija jednog od prednjih udova (korišćeni su zadaci hvatanja hrane, gde pacov treba prednjim šapama da dohvati hranu), da je ta preferencija veoma snažno izražena i to čak toliko da dolazi do izražaja i kada se preferirani ud blokira, da je broj pacova koji preferiraju levu odnosno desnu šapu otprilike podjednak, ali da manje od 10% pacova podjednako koristi obe šape. Takođe se pokazalo da ta preferencija nije univerzalna, već da zavisi od zadatka tj. moguće je da isti pacov za jedan zadatak preferira jednu šapu, a za drugi drugu. I konačno, ispitivanje je pokazalo da selektivnim uzgajanjem nije moguće promeniti proporcije pacova koji preferiraju različite šape. Ovaj poslednji nalaz je potvrđen i u kasnijim istraživanjima iz čega se može zaključiti da je proces koji dovodi do preferencije određene šape slučajnog karaktera. Preferencije prednjih ekstremiteta kod majmuna uglavnom zavise od zadatka i nema previše dokaza da se mogu smatrati konstitucionalnim i analognim preferencijama šake kod ljudi. Neka druga istraživanja su pokazala da još veći procenti majmuna pokazuju preferencija za korišćenje obe, umesto samo jedne ruke.

Drugi istraživači su slične nalaze dobili na vrsti australijskih oposuma (51% češće koristi desnu, 45% levu, a 4% podjednako koristi obe šape). Neka druga istraživanja su donekle ovu hipotezu dovela u pitanje, jer se pokazalo da određeni procenat miševa ipak preferira određenu šapu čak i kada ih sredinski uslovi primoravaju da nauče da koriste suprotnu šapu. Ovaj procenat se pokazao još većim kod oposuma koji u velikoj većini nisu menjali preferenciju šape čak ni u situacijama kada im je preferirana šapa bila potpuno onesposobljavana lezijama mozga ili odgovarajućim injekcijama (u eksperimentima sa pacovima je korišćena samo sredina prilagođena korišćenju jednog određenog uda, što je čak slabiji pritisak za

promenu preferencije). Ovi rezultati na oposumima još snažnije govore protiv hipoteze o sredinskim faktorima i učenju, pogotovo kada se ima u vidu podatak da je kod nekih oposuma jaka anatomski asimetrija u oblasti talamusa. Istraživanja na mačkama su pokazala da je i tu moguće identifikovati jedinke sa stabilnim preferencijama jedne šape, ali je ovde procenat ambideksternih bio najveći (oko polovina).

Istraživanja su utvrdila postojanje određene farmakološke asimetrije nigrostriatalnih motornih puteva kod normalnih životinja. Otkriveno je npr. da kada se unište subkortikalne bazalne ganglije ili druge strukture ekstrapiramidalnog puta jedne hemisfere pacovi počinju da se vrte u krug i to uvek u smeru oštećenja, a okretanje se pojačava administracijom amfetamina. Takva okretanja se mogu indukovati i kod zdravih miševa administracijom amfetamina, ali životinje pokazuju preferenciju za okretanje u jednu ili drugu stranu. Podaci koji su prilog konstitucionalnosti preferencije za jednu stranu su npr. istraživanja koja su pokazala da ajkule preferiraju jednu stranu prilikom parenja, da slonovi imaju jasnu preferenciju za jednu kljovu (jedna je uvek više istrošena) itd.

Generalno, ni kod jedne vrste sisara ne postoji preferencija jednog ili drugog uda koja je karakteristična za celu vrstu. To znači postoje jedinke koje više preferiraju jedan i jedinke koje više preferiraju drugi ud, ali ne postoji vrsta koja generalno preferira desnu ili levu šapu.

Funkcionalna asimetrija u obradi vizuelnih informacija

Vizuelna pažnja

Pacijenti sa podeljenim mozgom nisu u stanju da integrišu vizuelne informacije iz oba vizuelna polja (*Kosslyn, 1999*). Prostorna pažnja može biti usmerena, ali ne i podeljena između hemisfera kod normalnih osoba i kod osoba sa "podeljenim mozgom". Nije moguće da se desna hemisfera bavi obradom informacija dobijenih usmeravanjem pažnje na levo vidno polje dok leva hemisfera istovremeno obrađuje informacije dobijene usmeravanjem pažnje na desno vidno polje (*Kosslyn, 1999*). Informacije se simultano obrađuju u obe hemisfere. Međutim, ukupni kapacitet vizuelnog kanala (koji dele obe hemisfere) je ograničen tako da, ako se jedna hemisfera optereti primanjem veće količine informacija (koje zauzimaju veći deo kapaciteta tog kanala), performanse druge će opasti.

Vizuelna pretraga

Što ima više predmeta u vidnom polju to je duže vreme potrebno za njihovo analiziranje. Nakon bazičnog vremena potrebnog za analizu 2 objekta (70ms), normalnim osobama je potrebno dodatnih 70ms za analizu nova dva objekta koja se dodaju u vidno polje, i za svaka nova dva objekta dodatno vreme ostaje isto. Kada se zadaci nalaze na različitim stranama vidnog polja, reakciono vreme za prepoznavanje novih dodatih objekata je upola kraće od početnog kod osoba sa podeljenim mozgom (*Kosslyn, 1999*). Svaka hemisfera koristi različitu strategiju u pretraživanju sadržaja vidnog polja. Leva, dominantna hemisfera, ima bolju taktiku.

Opažanje oblika

Vizuelne predstave oblika se čuvaju u donjem delu temporalnog režnja. Hemisfere se razlikuju u tumačenju vizuelnih oblika. Postoje dve teorije o opažanju oblika:

Prema jednoj teoriji leva hemisfera pohranjuje kategorije objekta, a desna specifične varijacije objekta. Osobe kod kojih je uklonjen prednji deo desnog temporalnog režnja imaju selektivni defekat u upamćivanju slika. Osobe sa podeljenim mozgom mogu spojiti luk kruga sa krugom efikasnije kada koriste desnu hemisferu nego kada koriste levu.

Po drugoj teoriji, hemisfere se razlikuju po rezoluciji enkodovanja informacija koja se definiše kao prostorna frekvencija. Desna hemisfera je specijalizovana za enkodovanje informacija niske prostorne frekvence, a leva hemisfera je specijalizovana u enkodovanju informacija visoke prostorne frekvence. Prostorna frekvencija odgovara broju pravilnih promena tamnih i svetlih traka po jedinici prostora. Tanke naizmenične crno-bele trake imaju veću prostornu frekvencu od debelih. Eksperimenti sa Navonovim figurama na zdravim osobama pokazala su da desna hemisfera opaža globalno – celinu, a leva detalje. Osobe sa oštećenjem desne hemisfere otežano prepoznaju celinu, a osobe sa oštećenjem leve hemisfere otežano opažaju detalje. Opažanje celine se poklapa sa niskom prostornom frekvencom objekta, a opažanje detalja sa visokom prostornom frekvencom objekta. Osoba sa podeljenim mozgom bolje prepoznaje i crta manje komponente oblika koristeći desnu ruku, a bolje prepoznaje i crta globalne objekte koristeći levu ruku. Razlika u opažanju među hemisferama se javlja kada subjekti opažaju obrazac a ne kada treba da razlikuju crno-bele pruge i

homogeno sivo polje. Tada hemisfere imaju podjednaku osetljivost za različite prostorne frekvence (*Kosslyn, 1999*).

Potpuno ukrštanje vlakana desnog i levog n. optikusa se kod ptica dešava u hijazmi. Zato su one pogodne za proučavanje lateralizacije opažanja vizuelnih stimulusa. U eksperimentu koji je rađen na domaćim, tek izleglim pilićima, pokazalo se da levo oko (desna hemisfera) prepoznaje primarno utisnut objekat (imprint) kao kad pile gleda sa oba oka, dok desno oko (leva hemisfera) bira drugi neutisnut objekat. Ovo može da ukaže na značaj lateralizacije za snalaženje i opstanak vrste u prirodi (*Regolin i sar, 2004*). Kod domaćih pilića je zapaženo da kod prepoznavanja objekta desna hemisfera lakše prepoznaje poziciju objekta dok leva lakše prepoznaje karakteristike objekta (*Regolin i sar, 2004*). Leva hemisfera je brža u prepoznavanju numeričkih stimulusa, dok je desna bolja u prepoznavanju složenih vizuelno-prostornih odnosa (*Concha, 2004*).

Kod domaćih pilića, golubova i prepelica postoji tranzitorna razlika u broju tektofugalnih (golubovi) i talamofugalnih vlakana (pilići i prepelice). Veći broj tektofugalnih odnosno talamofugalnih vlakana ulaza prima desno oko, što izgleda utiče na efikasnost razlikovanja hrane od kamenčića iste veličine i oblika. Efikasnost odabira hrane je veća kada ptica koristi desno oko nego kada koristi levo. Kada ptica koristi oba oka veća je efikasnost kod onih kod kojih je izraženija lateralizacija. Eksperimenti su takođe rađeni na pticama muškog pola (*Valenti i sar, 2003, Güntürkün i sar, 2000*). Ova asimetrija ne postoji kod odraslih ptica i gubi se od prilike u vreme kada nestanu i razlike u broju vizuelnih talamofugalnih / tektofugalnih vlakana sa leve i desne strane. Postoji mogućnost da je ova razlika nastala zbog izlaganja jaja svetlosti pre nego što su se ptice izlegle jer je tada desno oko bilo izloženije svetlosti. Razlike u eksperimentalnim zadacima nisu postojale kod ptica čija su jaja odgajana u mraku (*Valenti i sar, 2003*).

Opazanje prostornih odnosa (osobina)

Za opažanje prostornih odnosa zadužen je primarno parijetalni režanj. PET istraživanja pokazuju da desna hemisfera uspešnije prezentuje oba vidna polja, a leva kontralateralno vidno polje. Grupisanje pozicije objekta u široke klase obavlja leva hemisfera, a određivanje precizne metričke lokalizacije objekta (neophodne za navigaciju) obavlja desna hemisfera. Osobe sa oštećenjem zadnjeg dela leve hemisfere imaju teškoća

u kategorizaciji prostornih odnosa, dok osobe sa oštećenjem zadnjeg dela desne hemisfere otežano procenjuju metričke prostorne informacije.

Postoji razlika u opažanju prostora kod različitog pola. Prema istraživanju koje je rađeno na domaćim pilićima došlo se do zaključka da se muški pilići u prostoru orijentišu prema detaljima koristeći pri tom više levu hemisferu (*Tommasi i Vallortigara, 2004*).

Opažanje predatora

Neke životinje, kao što su pingvini i pacovi, predatore opažaju desnom hemisferom (*Walker, 1980*). Gugutke ispoljavaju različite emotivne reakcije zavisno od toga kojim okom opažaju predmet. Pri električnoj stimulaciji kontralateralne strane u odnosu na oko kome je izložen predmet javlja se reakcija straha, dok se kod ipsilateralne stimulacije (oko, hemisfera) javlja agresivna reakcija. Ove reakcije nisu zapažene kod mačaka i majmuna (*Walker, 1980*).

Funkcionalna asimetrija u obradi jezika

Pri korišćenju jezičkih sposobnosti većina ljudi koristi levu hemisferu i oni su uglavnom dešnjaci. Međutim izvestan mali procenat dešnjaka za govor koristi desnu hemisferu. Ovo se smatra atipičnom jezičkom dominacijom desne hemisfere (*Knecht i sar, 2000*). Ukoliko dođe do ranog oštećenja leve hemisfere desna može solidno preuzeti njene jezičke funkcije (*Walker, 1980*).

Interesantno je da ne postoje razlike između jednojezičnih i dvojezičnih osoba s obzirom na lateralizaciju hemisfera u korišćenju jezičkih sposobnosti, bilo da se stimuli prezentuju kao auditivni ili kao vizuelni (*Soreas, 1982*). Prema Lenneberg-u lateralizacija jezičkih sposobnosti počinje u 2. godini života a završava se u pubertetu, mada neki autori smatraju da se završava mnogo ranije, u 5oj godini života (*Smith, 2001*).

Emotivna komponenta govora kod osoba koje za govor koriste dominantno levu hemisferu obrađuje se u desnoj hemisferi (*Holder*).

Za razumevanje metafora neophodna je aktivnost obe hemisfere, ali je desna aktivnija (prefrontalni korteks, srednja temporalna vijuga, prekuneus i zadnji deo cingulum) (*Bottini i sar, 1994*).

Produkcija istaknutih reči i kod dešnjaka i kod levaka najčešće dovodi do aktivacije leve hemisfere, ali se aktivacija desne hemisfere češće

dešava u levaka. Kod dešnjaka nikad nije aktivna samo desna hemisfera (*Pujol i sar, 1999*).

Osobe ženskog pola imaju bolju sposobnost detekcije emocija kroz različite parametre ljudskog govora od muškaraca. Naime njima je potrebno mnogo kraće vreme da uoče emotivnu komponentu govora (*Besson i sar, 2002*). Emocije se mogu opažati i izražavati verbalno i neverbalno. Neverbalno opažanje i ispoljavanje emocija može biti putem slušnih i vizuelnih informacija. Funkcionalna asimetrija emocionalnosti zapaža se kod dece od 2 godine. Naime, pri ispoljavanju negativnih emocija leva strana usana se više otvara od desne. Kod ispoljavanja pozitivnih emocija ova razlika se ne javlja kod dece u drugoj godini života. Asimetrija je izraženija kako dete napreduje (*Schuetze i Reid, 2005*). Ukoliko se osobi izloži zadatak da prepozna reči koje izazivaju pozitivne, negativne emocije ili ne izazivaju emocije koje se prezentuju u vidu vizuelnih stimulusa u desno ili levo vidno polje, leva hemisfera brže prepoznaje reči koje ne izazivaju emocije (neutralne stimuluse), dok desna brže prepoznaje reči koje izazivaju negativne emocije. Neke supstance, kao što je hlorpromazin mogu smanjiti lateralizaciju emocija koje se prezentuju u vidu vizuelnih stimulusa, tako što povećavaju brzinu percepcije neafektivnih vizuelnih stimulusa u desnoj hemisferi odnosno afektivnih stimulusa u levoj hemisferi. Pretpostavlja se da hlorpromazin to čini tako što blokira dopamin i druge neurotransmitere (*Hartley i sar, 1991*). Razlika u lateralizaciji emocija postoji kod osoba različitog pola. Prema jednom istraživanju koji se sastojalo u proceni pozitivnih emocija, muškarci su pokazivali izraženiju lateralizaciju dok su kod žena bile aktivne obe hemisfere. Svi ispitanici su bili dešnjaci i aktivnija hemisfera je bila desna (*Bourne, 2005*).

Funkcionalna asimetrija u obradi slušnih informacija

Desna hemisfera obrađuje slušne informacije koje dolaze od obostranih izvora zvuka, a leva obrađuje uglavnom informacije koje dolaze sa kontralateralne strane (*Kaiser i sar, 2000*). Kortikalna aktivacija vestibularnog korteksa (zadnji deo insule, gornja temporalna vijuga, donji parijetalni lobus, prekuneus), kortikalnih okularnih motornih centara (gornja čeona vijuga, precentralna vijuga, donji parijetalni lobus, supramarginalna vijuga) i subkortikalna aktivacija (putamen, talamus) vestibularnim kalorijским testom zavisi od toga da li je osoba levak ili dešnjak kao i od strane stimulanog uha. Monoauralna stimulacija dovodi do bilateralne aktivacije ovih regija ali predominantno u hemisferi koja je

ipsilateralna stimulisanom uhu. Maksimum aktivacije nastaje kada je "nedominantna" hemisfera ipsilateralna stimulisanom uhu (npr. desna hemisfera kod dešnjaka pri stimulaciji desnog uha i obrnuto) (*Dieterich i sar, 2003*).

Postoji razlika u obradi slušnih informacija od strane mozga kod osoba koje se profesionalno bave muzikom i kod obične populacije. Naime, obrada dihotomnih, monoauralnih stimulusa se vrši u desnoj hemisferi i kod profesionalnih muzičara i kod laika, dok se obrada biauralnih stimulusa kod profesionalnih muzičara vrši u obe hemisfere, a kod laika u levoj hemisferi (*Lim i sar, 2001*).

Oštećenje desne hemisfere može dovesti do oštećenja kratkotrajne memorije za kompleksne neverbalne zvuke. Prema eksperimentima koji su rađeni na majmunima, oštećenje gornjeg dela desnog temporalnog režnja dovodi do nemogućnosti kratkotrajnog pamćenja zvuka. Kod mačaka podjednako oštećenje leve ili desne strane slušnog korteksa dovodi do problema u lokalizaciji zvuka prezentovanog kontralateralnoj strani u odnosu na oštećenje, ne favorizujući ni jednu od hemisfera. Desna hemisfera može biti specijalizovana za sluh, ali je to podložno individualnim i kulturnim varijacijama (*Walker, 1980*).

Kod muškaraca postoji izraženija lateralizacija u obradi govora, dok kod žena dešnjaka postoji izraženija lateralizacija u obradi neverbalnih zvukova (prostornih zvukova i melodija) (*Piazza, 1980*).

Funkcionalna asimetrija olfakcije

Kod domaćeg pileta starog jedan dan postoji razlika u ponašanju kao odgovor na različite mirise u zavisnosti od koncentracije. Pri mirisanju eugenola samo desnom nozdrvom dolazi do mahanja glavom koje se povećava sa porastom koncentracije. Pri udisanju levom nozdrvom ili kada su obe nozdrve zatvorene ovakvo ponašanje je odsutno. Ovo ponašanje se ne javlja ni kada se eksperiment ponovi sa drugom supstancom (izoamilacetatom). Razlika u lateralizaciji olfaktornog odgovora na različite supstance verovatno leži u intranazalnim olfaktivnim i trigeminalnim hemoreceptorima (*Burne i Rogers, 2002*).

Hemoreceptori, smešteni u nosu čoveka, prenose olfaktivne impulse preko olfaktivnog i trigeminalnog nerva. Olfaktivni nerv prenosi informacije u ipsilateralnu hemisferu, a trigeminalni prenosi impulse bilateralno. I kod čoveka priroda olfaktornog stimulusa ima uticaja na

lateralizaciju olfakcije. Na primer fenil-etil alkohol koji je slab stimulator trigeminalnih receptora ne izaziva lateralizaciju olfakcije, dok alil-izocijanat (jak stimulator trigeminalnih receptora) izaziva lateralizaciju olfakcije (*Brand, 2002*).

Postoji razlika u kratkotrajnom pamćenju mirisa kod muškog i ženskog pola. Kod osoba iste starosne grupe, dešnjaka, istih mirisnih preferenci, osobe ženskog pola bolje pamte mirise levom nozdrvom nego desnom, što je u vezi sa boljim semantičkim sposobnostima. Ovo nije nađeno kod osoba muškog pola (*Doty i Kerr, 2005*).

Postoji veza između identifikacije mirisa i jezika, nekih aspekata memorije i opšteg kognitivnog funkcionisanja. Nešto slabija ali statistički značajna veza postoji između identifikacije mirisa i pažnje, motornih, vizuelnoprostornih i egzekutivnih aktivnosti (*Westervelt i sar, 2005*). Pacovi, kojima je odstranjen levi bulbus olfaktorius imaju smanjenu bihevioralnu reakciju na naglašene stimulse, ali ne i hormonsku reakciju. Oni u potpunosti zadržavaju sposobnost prepoznavanja nenaglašenih mirisa bazičnih karakteristika (*Dantzer i sar, 1990*).

Funkcionalna asimetrija za nociceptivne i taktilne informacija

Pri obradi nociceptivnih i taktilnih informacija ne postoji razlika u aktivnosti levog i desnog sekundarnog somatosenzornog polja, ali je insula aktivnija na levoj strani kod dešnjaka, a primarno somatosenzorno polje i talamus su aktivniji na kontralateralnoj strani hemisfere u odnosu na stimulus (*Youell i sar, 2004*).

Zaključak

Funkcionalna asimetrija hemisfera nije samo svojstvena čoveku već i drugim kičmenjacima. Kod svake vrste ona je izražena u manjoj ili većoj meri. Njen nastanak je višefaktorijalan i verovatno ima specifično značenje u evoluciji vrste. Postoji funkcionalna asimetrija motornih funkcija, funkcionalna asimetrija u obradi vizuelnih, jezičkih, slušnih, nociceptivnih, taktilnih informacija, asimetrija olfakcije. Izraženost asimetrije nije podjednaka za različite vrste. Proučavanje funkcionalne asimetrije može objasniti razlike u ponašanju polova, neka patološka stanja i bolesti (pacijenti kod kojih je urađena komisurotomija; koji boluju od šizofrenije, disleksije), pružiti dragocena znanja i otvoriti nove vidike za

bolje razumevanje funkcionisanja ljudskog mozga kao najsloženije tvorevine.

Literatura

Besson M, Magne G, Schön D(2002). Emotional prosody: Sex differences in sensitivity to speech melody. *Trends in cognitive science*, 6(1), 405–407.

Bisazza A, Cantalupo C, Robins A, Rogers L. J, Vallortigara G.(1996). Right-pawedness in toads. *Nature*, 379, 408.

Bottini G, Corcoran R, Sterzi R, Paulesu E, Schenone P, Scarpa P, Frackowiak R.S, Frith C.D (1994). The Role of the Right Hemisphere in the Interpretation of Figurative Aspects of Language: A Positron Emission Tomography Activation Study, *Brain*, 117(6), 1241–1253.

Bourne V.J.(2005). Lateralised processing of positive facial emotion: sex differences in strength of hemispheric dominance. *Neuropsychologia*, 43(6), 953–6.

Brand G, Millot J.L, Saffaut M, Morand-Villeneuve N (2002). Lateralisation in human nasal chemoreception: differences in bilateral electrodermal responses, related to olfactory and trigeminal stimuli, *Behavioural Brain Research*, 133(2), 205–210.

Burne T.H, Rogers L.J.(2002). Chemosensory input and lateralization of brain function in the domestic chick, *Behavioural Brain Research*, 133(2), 293–300.

Concha, L. C.A.(2004). The dorsal diencephalic conduction system of zebrafish as a model of vertebrate brain lateralisation. *Neuroreport*, 15(12), 1843–1846.

Dantzer R, Tazi A, Bluthlé R-M (1990). Cerebral lateralization of olfactory-mediated affective processes in rats, *Behavioural Brain Research*, 40(1), 53–56.

Dieterich M., Bense, Luty S, Drzezga A, Stephan M, Bartenstein P, Brandt T. (2003). Dominance for vestibular cortical function in the non-dominant hemisphere, *Cerebral Cortex*, 13(9), 994–1007.

Doty R.L, Kerr K-L. (2005). Episodic odor memory: Influence of handedness, sex and side of nose. *Neuropsychologia*, 43(12), 1749–1753.

Elisabeth Smith (2001). Implications of multiple intelligences theory for second language learning. *Post-Script*, 2001, II,1 , 32–53.

Forget H, Cohen: Life and Birth (1994). The influence of steroid hormones on cerebral structure and function is not fixed prenatally, *Brain and cognition*, 26, 247.

Geschwind, N. Galaburda, A. M. (1987). *Cerebral lateralization : biological mechanisms, associations, and pathology*. MIT Press.

Geschwind N, Levitsky W. Human Brain (1968). Left-Right Asymmetries in Temporal Speech Region. *Science*, 161 (3837), 186–187.

Güntürkün O, Biekamp B, Mannus M, Nottelmann F, Prior H, Schwarz A, Skiba M (2000). Asimetry pays: Visual lateralisation improves discrimination success in pigeons, *Current Biology*, 10, 1079–1081.

Guyton A.C (1996). *Fiziologija*, Savremena administracija, Medicinska knjiga Beograd, 1996, 648-661

Hampson E, Moffat S.D. Is testosterone related to spatial cognition and hand preformance in humans?, *Brain and Cognition*, 1994, 26, 258.

Hartley L.R, Ireland L.K, Arlond P.K, Spenser J(1991). Chlorpromasine and lateralisation of the perception of emotion, *Physiol Behav.*, 50(5), 881-5.

Hepper P.G, Maccartney G.R, Shannon E.A (1998). Lateralised behaviour in first trimester human foetuses, *Neuropsychology*, 36(6), 531–534.

Herman-Jelinska A., Grabowska A, Dulko S: Masculinity, femininity and transsexualisam. *Archives of Sexual behavior*, 31(6), 527–534.

Hiser E., Kobayashi J. (2003). Hemisphere lateralisation differences - A cross-cultural study of Japanese and American students in Japan. *Journal of Asian Pacific Communication*, 13(2), 197–229.

Holder M.K (2005). *Primate handness and brain lateralisation* <http://www.indiana.edu/~primate/brain.html>

Holman S.D Lehman A, Bernsten M (1998). Neuronal cell death during sexual differentiation and lateralisation of vocal communication: *Neuroscience and biobehavioural*, 22(6), 725–733

Kaiser J, Lutzenberger W, Preissl J, Ackermann H, Birbaumer N (2000). Right-hemisphere dominance for the processing the sound-sorce lateralization, *The Journal of Neuroscience*, 20(17), 6631–6639.

Knecht, S, Deppe M, Dräger B, Bobe L, Lohman H, Ringelstein E-B, Henningsen (2000). Language lateralization in healthy right-handers; *H.Brain*, 123(1), 74–81.

Kosslyn S.M, Gazzaniga M.S, Galaburda A.M, Rabin C. Hemispheric Specialization u *Fundamental Neuroscience*: Zigmund M.J, Bloom F.E, Landis S.C, Roberts J.L, Squire L.R: Academic press, 1521–1542.

Lehman A, Bernsten M (1999). Evolution and structure of health and disease, [http//.www.neoteny.org](http://www.neoteny.org)

Liederman J, Coryell J (1982). The origin of left hand preference: pathological and non-pathological influences, *Neuropsychologia*, 20(6), 721–725.

Lim V.K, Lambert A, Hamm J.P (2001). A paradox in the laterality of melody processing. *Laterality*, 6(4), 369–79.

McCartney G, Hepper P (1999). Development of lateralised behavior in the human fetus from 12 to 27 weeks' gestation. *Developmental Medicine and Child Neurology*, 41(2), 83-86

Piazza D.M (1980). The influence of sex and handedness in the hemispheric specialisation of verbal and nonverbal tasks, *Neuropsychologia*, (1882), 163–176.

Pujol J, Deus J, Losilla JM (1999). Cerebral lateralization of language in normal left-handed people studied by functional MRI. *Neurology*, 23, 52(5), 1038–43.

Pulves D, White L.E, Andrews T.J (1994). Manual asymetry and handedness, *Proceedings of the National Academy of Science USA*, 91(11), 5030–5032.

Regolin L, Garzotto B, Rugani R, Pagni P, Vallortigara G (2004). Working memory in the chick: Parallel and lateralized mechanisms for encoding of object- and position-specific information, *Behavioural brain research*, 2004, 157 (1), 1–9.

Regolin L., Marconato F., Vallortigara G (2004). Hemispheric differences in the recognition of partly occluded objects by newly hatched domestic chicks (Gallus gallus), *Animal Cognition*, 7(3), 162–170.

Ryan A. et al. (1998). Pitx2 determines left-right asymetry of internal organs in vertebrates, *Nature*, 394, 545–551.

Schuetze P, Reid H.M (2005). Emotional lateralisation in the second year of life: evidence from oral asymmetries, *Laterality*, 10(3), 207–17.

Small S.L, Hoffman G.E (1994). Neuroanatomical lateralisation of language: sexual dimorphism and the ethiology of neural computation, *Brain and Cognition*, 26, 307–308.

Soares.C (1982). Converging evidence for left hemisphere language lateralization in bilinguals. *Neuropsychologia*. 20(6), 653–9.

Tommasi L, Vallortigara G (2004). Hemispheric processing of landmark and geometric information in male and female domestic chicks (*Gallus gallus*); *Behav Brain Res.* 155(1):85-96.

Valenti A., Sovrano V.A, Zucca P, Vallortigara G (2003). Visuel lateralisation in quails (*Coturnix coturnix*), *Laterarity*, 8(1), 67–78.

Walker S.F (1980). Lateralization of functions in the vertebrate brain, A review, *British journal of psychology*, 71, 329–367.

Web library of excerpts. Testosteron, estrogen, related hormones and heterochronic patterns: part 3: <http://www.neoteny.org>

Westervelt H.J, Ruffolo J.S, Tremont G (2005). Assessing olfaction in neuropsychological exam: the relationship between odor identification and cognition in older adults, *Archives of clinical neuropsychology*, 20(6), 761–769.

Youell P.D, Wise R.G, Bentley D.E, Dickinson M.R., King T.A, Tracey J, Jones A.K (2004). Lateralisation of nociceptive processing in the human brain: a functional magnetic resonance imaging study. *Neuroimage*, 23(3), 1068–77.

**Andelka Hedrih
Milkica Nešić**

**FUNCTIONAL ASYMMETRY OF BRAIN HEMISPHERES –
BEHAVIORAL ASPECTS**

Abstract

For normal functioning of the brain both hemispheres are necessary. Certain functions are better performed by the right hemisphere, and certain others by the left one. This phenomenon is better known as functional assymetry. This paper summarises the results of previous research in the area of functional assymetry of brain hemispheres. Numerous theories about the origin of this assymetry exist (genetic, morphological, psychological, behavioral), which consider different factors of relevance (genetic structure, environment – prenatal and postnatal, anatomical differences, hormones, gender). Some of the most significant research methods used in the area of lateralization of brain functions are presented – Wada test, Navon letters, split-brain experiments. Research results

providing data in favor of the existance of difference in function between hemispheres in the areas of motor function control, visual attention, visual search, contour perception, spatial relation perception, predator perception, processing of auditory, olfactory, tactile and nociceptive information are presented.

Keywords: *hemispheres of brain, functional assymetry, behaviour*

UDK: 159.95 : 82-342.09	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 41-52	ISSN 1451-5407
-------------------------	--	----------------

Miroslav Komlenić³
Filozofski fakultet,
Niš

JEDAN MODEL OBJAŠNJENJA BAJKE PRINCIPIMA PSIHOLOGIJE UČENJA

Apstrakt

U ovom radu, dat je model verovatno mogućeg objašnjenja bajke Crvenkapa asocijacionističkim S-R principima psihologije učenja. Inspirisan je radom studenta Jelene Živković, odnosno upoznavanjem sa nekim pokušajima njenog objašnjenja.

Rad je pre svega kritika preterano kontemplativnih i pristrasnih (naravno, po mišljenju ovog autora) psihoanalitičkih tumačenja bajki, konkretno bajke Crvenkapa od strane Bruna Betelhajma. Prednost tumačenja principima psihologije učenja sastoji se u većoj jednostavnosti objašnjenja. Preciznije, radi se o tome da se ponašanje Crvenkape, bake, vuka i ostalih subjekata bajke, umesto skrivenim - podsvesnim i nesvesnim – seksualnim motivima, prosto objašnjava principima instrumentalnog učenja, ili, još uže, učenjem reakcije bežanja, izbegavanja, diskriminacije (diskriminatorno učenje).

***Ključne reči:** instrumentalno učenje, diskriminatorno učenje, pozitivna/ averzivna draž, generalizacija.*

Uvod

Skoro da je opštepriznat postulat u psihologiji da umetničko delo – umetničko mišljenje uopšte – karakteriše *divergentno mišljenje*, a naučno

³ dimy@verat.net

delo – naučno mišljenje – mora tendirati (koliko-toliko, zavisno od razvijenosti nauke) konvergentnom mišljenju, odnosno jedinstvenom objašnjenju - principijelnim obuhvatanjem raznolikih pojava jedinstvenim eksplanansom.

Divergentno mišljenje karakteriše rasplinuta (*fuzzy*) logika, pri čemu je cilj od jednog stimulusa (S_1) razviti i što maštovitije razgranati mnogobrojne druge stimulse ($S_2, S_3, S_4...$) ili reakcije (R), pri čemu se sve više uviđa da sam umetnik ne mora znati šta je hteo, a naravno uglavnom i ne zna (*šta je pesnik hteo da kaže*), samo zna da će se verovatno *za svakog naći po nešto* (po neka S-R veza), zavisno od prethodnog iskustva subjekta, a što dotiče i V. Panić (str. 145). Zavisno od prethodno stvorenih navika (sHr), odnosno S-R veza, a prema principu generalizacije S, organizam će određeno S – koje nikada nije potpuno isto sa prethodnim, već samo manje ili više slično – opaziti shodno svom iskustvu (gradijent generalizacije). *Ko vidi nebo u vodi, taj vidi i ribe na nebu* – nije fraza i tu se treba prisetiti i primera jahača preko zaleđenog jezera koji je smatrao da jaše preko poljane (Radonjić, 1981, str.178). Dakle, umetnik izlaže S – odnosno mnoštvo stimulusa, a svako to S opaža shodno svom iskustvu (prethodnim S-R vezama stečenim učenjem). Tako, kao što ćemo upravo videti, psihoanalitičar u bajci vidi seksualni motiv, a bihejviorista principe učenja, što je, opet, argument za *učenje*, jer psihoanalitičar ne bi *sve to video* da se nije bavio psihoanalizom!

Izložicu kako bi se u nauci moglo gledati na bajku *Crvenkapa*.

Bajku *Crvenkapa* moramo svrstati u umetničko delo. Da ona to nije, ne bi izdržala nekolikovekovnu proveru mnogobrojnih pedagoga, roditelja i dece. Dakle, svojim *divergentnim kolateralama*, ona upada u logičke kontradikcije (*kolateralne štete*), što nije kobno za zdravorazumsko mišljenje, književno – umetničko delo, ali nije dozvoljeno u nauci. To, čak, može biti nešto što se smatra zdravim za razvoj ličnosti - videti i doživeti što više različitih iskustava, izložiti organizam raznovrsnim, pa i trenutno neprijatnim dražima – slično ideji objašnjenja *ranog učenja* (vidi Radonjić, 1999).

Najjednostavnije i najlogičnije je u tom svetlu videti mnoge – pa i seksualne – aluzije ili asocijacije u bajci. Problem je povezati sve te divergencije u *zajednički imenilac* (izvesti konvergenciju), objasniti bajku jednim principom (od mnogih S dovesti do jednog R ili S).

2) Psihoanaliza je pokret (pravac, škola) za koju se još uvek ne zna precizno šta je: umetnost ili nauka. Svojom divergencijom – skladom i često lepotom izvođenja – podseća na umetnost, a težnjom da sve objasni seksom (konvergentni deo) tendira da bude nauka (Hol i Lindzi, 1983). Ona je, može se reći, *ambitendentna*. Treba istaći da ona stvarno ima jasan konvergentni trend (svesti svaki uzrok ponašanja na seksualni motiv), ali u toj želji ona izvodi takve *divergencije* i snalažljivosti (privlačenje *ad-hoc* objašnjenja) da je na mnogim tačkama za mnoge neprihvatljiva.

Dakle, psihoanaliza je konvergentno-divergentna.

3) S-R psihologija je konvergentna. Ona dosledno sve svodi na prethodno iskustvo, stečenu naviku, tj. stvorenu S-R vezu. I to je možda nekome neprihvatljivo- *mehanicističko, sirovo i surovo* - ali kada upadne u *konvergentni škripac*, S-R teorija ne postulira divergencije u vidu onoga što nikada nije bilo u iskustvu (nesvesno, podsvesno, kolektivno nesvesno), odnosno uvek se trudi da se *uhvati* za prethodni doživljaj (Hol i Lindzi, 1983).

Na osnovu izloženog bi se moglo reći:

Osnovni cilj (konvergencija) bajke *Crvenkapa* je pružiti detetu lekciju iz vaspitanja: u situaciji S (susret sa nepoznatim) ponašati se (R) na određeni način (ne verovati mu mnogo). Ali, gde je nesporazum? Nesporazum je samo u tome što je pisac bio dovoljno mudar pa je pokušao da ne pruži ni jednu grubu i krutu shemu ponašanja u takvoj situaciji, već fleksibilnu: dete ne treba odmah ni da beži od neznanca (da bude *divlje*), jer bi i to bilo neadaptivno i necivilizovano. Shodno situaciji, tj. proceni sličnosti (generalizacija) ove sa prethodnom, bezopasnom situacijom, dopustivo je i *proćaskati* sa neznancem, ali kako i koliko, mora biti prepušteno *nekoj drugoj bajci* na sledećem nivou razvoja (diskriminatorno učenje), odnosno mora biti prepušteno daljem vaspitanju.

Samo je u tom pokušaju *divergencije* autorov greh, a *detinjasto* i nepromišljeno od psihoanalitičara da budu toliko pristrasni i da pokušaju da sve te *divergencije* asimiliraju i konvergiraju ka svojoj tezi.

Dakle, jednostavna S-R teza o bajci *Crvenkapa* je lekcija iz diskriminatornog učenja: dete treba da uoči i razlikuje opasne draži od bezopasnih, sa pokušajem obučavanja koje se tiče gradijenta generalizacije draži. Na primer, dokle sme da ide promena bezopasne – potkrepljujuće – draži: ukoliko se stranac detetu obrati ljubazno, dete treba da mu odgovori, ali ukoliko se promena draži udalji po gradijentu generalizacije (na primer, ukoliko vas stranac prati – kao vuk Crvenkapu), to je već diskriminatorni

znak za inhibitorno ponašanje (Hol i Lindzi, 1983, str. 539, 551). O tome bajka u stvari govori, odnosno najjednostavnije je da prihvatimo da o tome govori – pisac bajke se trudi da o tome podučiti dete, ali psihoanalitičari vide *ono što žele da vide*.

Zato ću sada ove *divergencije* (lekcije o generalizaciji i diskriminaciji draži) istaći kao kontradikcije i to po navedenim tačkama, odnosno kao eksplikaciju apsurdnosti pokušaja njihovog potpunog i jedinstvenog obuhvatanja objašnjenjem, bilo psihoanalitičkim, bilo biheviorističkim, jer bajka sigurno ne predstavlja pedagoško savršenstvo, o čemu govori postojanje mnogih njenih verzija, što je, u stvari, ništa drugo nego pokušaj da se ona *popravi ili prilagodi*.

Nedostaci bajke

Nedostaci psihoanalitičkog objašnjenja

Nedostaci biheviorističkog objašnjenja

Zaključak kojem se teži je da ne treba pokušavati objasniti svaki detalj bajke, već samo osnovni smisao, poruku, *naravoučenije*, a to je, ipak, jasno i bez objašnjenja, jer sve ostalo je tako *samo na filmu i u bajci* i spada u *umetničku slobodu*.

Drugim rečima, za takvu vrstu dela dovoljno je najjednostavnije psihološko objašnjenje (a najjednostavnije je biheviorističko!), jer *kolateralne kontradikcije* su velike i neobjašnjive. Stoga, postoji i tačka (4): Objasnjenje umerenog bihevioriste.

No, prvo ćemo se podsetiti bajke Crvenkapa. Iznosim jednu verziju bajke:

CRVENKAPA

Bila jednom jedna devojčica, tako ljupka i dobra da bi je svako zavoleo čim bi je video. Najviše je devojčicu volela njena baka, koja prosto nije znala šta bi sve dala tom detetu. Jednom joj je poklonila kapicu od crvenog somota. Ta kapica je devojčici tako lepo pristajala da više nije htela da nosi nijednu drugu, pa je prozvaše Crvenkapa.

Jednoga dana reče majka Crvenkapi:

Evo ti malo slatkog vina i kolača, pa nosi to baki. Ona je bolesna i iznemogla, pa će se time malo okrepiti. Pođi odmah, pristojno se vladaj i ne skreći sa puta. Kad uđeš u bakinu sobu, nemoj zaboraviti da joj kažeš dobro jutro.

Ne brini, majčice! Biću dobra i sve ću uraditi kako si mi kazala! – nasmeja se Crvenkapa, uze korpu sa jelom i ode.

Baka je stanovala u šumi, na jedno pola sata od sela. Prolazeći kroz šumu, Crvenkapa sreće vuka.

Dobar dan, Crvenkapo – pozdravi je vuk.

Dobar dan, vuče.

Kuda tako rano, Crvenkapo?

Do bake.

A šta to носиš?

Malo slatkog vina i kolača. To će dobro prijati bolesnoj i iznemogloj baki i malo je okrepiti.

Crvenkapo, a gde stanuje tvoja baka?

Još malo dublje u šumi. Njena kuća je ispod ona tri velika hrasta, a niže je orahov gaj za koji ti svakako znaš – odgovori Crvenkapa.

Vuk je mislio: Ovo mlado i nežno stvorenje je dobar zalogaj, koji će ti bolje prijati nego starica. Samo da nije ovih drvoseča, videće me. Moraš biti lukav da ih se obeju dočepaš.

Crvenkapa je nastavila svojim putem, a vuk je neko vreme pratio, pa joj najzad reče:

- Crvenkapo, pogledaj kako lepo cveće raste svud unaokolo! Zašto se ne osvrneš? Verujem da uopšte i ne čuješ kako ptice lepo pevaju! Zašto žuriš? Ideš pravo kao da si pošla u školu, a tako je lepo boraviti u šumi. Stići ćeš i do bake. Odmori se, uživaj.

Crvenkapa pogleda i kad vide kako sunčevi zraci veselo trepere kroz krošnje drveća i kako je sve puno lepog cveća, pomisli: Ako odnesem baki buket svežeg cveća, to će je svakako obradovati. Još je rano, stići ću na vreme. I otrča s puta u šumu da bere cveće, zaboravljajući na obećanje koje je dala majci. A čim bi otkinula neki cvetić, učinio bi joj se onaj malo dalje još lepši, pa je tako sve dublje i dublje zalazila u šumu. A vuk otrča pravo bakinoj kući i zakuca na vrata.

Ko je? – upita baka.

Crvenkapa. Nosim ti vina i kolača, otvori!

Samo povuci rezu – viknu baka – suviše sam slaba, pa ne mogu da ustanem.

Vuk povuče rezu, vrata se otvoriše i on, ne prozborivši ni reč, pođe pravo prema krevetu i proguta baku. Potom obuče bakine haljine, stavi na glavu njenu kapu, leže u krevet i navuče zavese kako ga Crvenkapa ne bi prepoznala.

A Crvenkapa je trčkarala za cvećem i tek kada ga je nabrala toliko da više nije mogla ni da ga ponese, seti se bake i uputi se njenoj kući.

Iznenadila se što su vrata širom otvorena, a čim je ušla u sobu, nešto joj bi neobično, pa pomisli: Zašto li se danas tako čudno osećam, a inače mi je kod bake uvek veoma prijatno?

Dobro jutro – uzviknu Crvenkapa, ali ne dobi nikakav odgovor.

Zatim priđe krevetu i razmače zavese. Tu je ležala baka: kapa joj je bila duboko namaknuta na lice i uopšte je izgledala nekako neobično, pa se Crvenkapa uplaši i upita:

O, bako, zašto imaš tako velike uši?

Da te bolje čujem, Crvenkapo!

O, bako, a zašto imaš tako velike oči?

Da te bolje vidim.

O, bako, zašto imaš tako velike ruke?

Da te bolje zagrlim.

O, bako, a zašto imaš tako velika usta?

Da te lakše progutam!

Tek što je to izgovorio, vuk skoči iz kreveta i proguta jednu Crvenkapu. Kad je zadovoljio svoju pohlepu, vuk ponovo leže u krevet, zaspa i počeo da hrče. Uto pored kuće naiđe lovac i pomisli: Ala hrče ova starica? Treba da uđem i vidim da joj nije pozlilo!

On uđe u sobu i čim priđe krevetu, ugleda u njemu vuka.

- Zar ovde da te nađem, stari grešniče! – uzviknu lovac. Odavno te tražim. Zatim uperi pušku na vuka, ali se priseti da je vuk možda progutao staricu, pa bi je mogao spasiti. Zato nije ispalio metak, nego je izvadio nož i rasporio vuku stomak. I gle, zacrvene se kapica i devojčica živa i zdrava iskoči napolje. Za njom, još živa ali jedva dišući, iziđe i bakica.

Crvenkapa brzo donese puno krupnog kamenja, pa njime napuniše vuku stomak. Kad se probudio, vuk pokuša da pobegne, ali je kamenje bilo tako teško da je odmah pao i ostao na mestu mrtav.

Sada su svi troje bili zadovoljni. Lovac je odrao vuku kožu i otišao kući, baka je pojela kolače i popila slatko vino, pa se dobro oporavila, a Crvenkapa se zarekla da nikad neće skretati sa puta i lutati po šumi bez maminog odobrenja. (Grim, 1969)

Nedostaci bajke

-Baka pije vino? Zar se tome uči dete? Doduše, pisac se odmah i *ispravlja*: radi se o **slatkom** vinu. Divergencija (kontradikcija): ne treba pijančiti, ali ne treba biti ni *mašina bez duše*. Nedostatak ovog dela bajke je što se detetu ne objašnjava dokle ide generalizacija, tj. kada nastupa diskriminatorna draž da se može i popiti nešto u životu (gde je granica između *mašine* i čoveka, ili pak između čoveka i pijanca). Uzgred, vino je sigurno i crveno (kao kapica), jer se naglašava da je slatko, što je obično slučaj sa crvenim vinom. Autor verovatno iz nekih razloga voli crvenu boju i pokušava da izgradi pozitivnu generalizaciju kod dece na što više crvenih predmeta. Nadasve, u psihološkim analizama boja, crvena se navodi kao *zdrava, životna, puna aktiviteta* itd. (Trstenjak, 1987). (Podsećam: u ovom delu rada demonstriram apsurdnost zahteva da se objasni svaki detalj bajke).

Svi zavole Crvenkapu iz prve, samo bi vuk da je nemilosrdno proždere.

Kada je stara majka bolesna, a ćerka joj je živa i zdrava (i još na pola sata hoda od njene kuće) obično je ona čuva i neguje, ne šalje dete da je obiđe samo. Mada se u bajci ne naglašava da li je u pitanju majka Crvenkapine majke, ili svekrva. U drugom slučaju je, prema vladajućem stereotipu odnosa snaha-svekrva, to prihvatljivo!

Pri prvom razmenjivanju reči sa vukom, očito je da ga se Crvenkapa ne plaši i da ga je sretala i ranije, tj. vuk nije bio dotad zao (Crvenkapa ga odmah prepoznaje i odgovara: *Dobar dan, vuče*). Časka sa njim normalno. Znači, vuk u Crvenkapinom iskustvu još nije *diskriminatorna draž* za opasnost, odnosno, kaznu, a svako ocenjivanje Crvenkape kao *glupe osobe* ili *izdajice bake* je nepošteno. **Dete pristojno odgovara na pitanja starije osobe, baš kao što su ga roditelji i učili!**

Crvenkapa ne samo da poznaje vuka, već pokazuje da su stari znanci. Naime, ona **zna i šta vuk zna** (...*dole je orahov gaj, za koji ti svakako znaš* – stoji u svim verzijama bajke).

Ako je vuk toliko gladan, zašto ne napadne drvoseče ili lovce? Doduše, ovo može biti argument za psihoanalitičare: vuk nije homoseksualac.

Ideš pravo kao da si pošla u školu – kaže vuk Crvenkapi. (Ovo je najjače!) Alijas: *Žuriš kod bolesne bake (koja te toliko voli i ti nju) kao da je baka važna koliko i škola!* Kako li je ova kontradikcija preživela vekove? Verovatno pedagozi koji odlučuju o vaspitnosti bajki nemaju bake. Još

jedna kolateralna: *Pošto ne ideš u školu, uživaj u prirodi, u šumi. Samo škola nas uči da ne obraćamo pažnju na prirodu i uživanje.*

Vuk je toliko pametan da je nadmudrio sve, čak se i vešto maskirao, a ispao je tako glup da zaboravi da zatvori vrata i povuče rezu i Crvenkapa odmah posumnja.

Crvenkapa ne prepoznaje maskiranog vuka (ne vidi da to nije baka – koju toliko poznaje), dok lovac *čim priđe krevetu, ugleda u njemu vuka.*

Crvenkapa jedva nosi cveće (*nabrala je toliko da više nije mogla ni da ga ponese*), ali kamenje – i to krupno – nosi kao od šale.

Baka – *koja prosto nije znala šta bi sve dala tom detetu* – ni u jednoj verziji bajke ne nudi Crvenkapi kolače. Sama ih *smaže*. To što ne nudi lovca vinom i može nekako da se podnese!

Nedostaci objašnjenja psihoanalitičara

Tumačenje psihoanalitičara zaslužuje čestitke jer su videli tako molekularne stvari kao što su: želja Crvenkape da vuk *sredi* baku, pa da ona dođe na red, porođaj vuka – majke, lik oca u lovcu, boju kapice kao nedvosmisleni seksualni simbol, te samim tim i bakin cilj, izdaju i bako-ubistvo Crvenkapice (analogno oce-ubistvu), itd. (Betelhajm, 1979).

Prosto je neverovatno kako psihoanalitičari nisu videli sledeće (dole navedeni iskazi su izmišljene teze autora koje pripisuje imaginarnom ortodoksnom psihoanalitičaru):

Crvenkapa je brala cveće jer je podsvesno znala da se bliži bakina sahrana. Pošto je mnogo volela baku, a nije svesno poslala vuka da je pojede, onda: što više cveća za bakin grob, to bolja unuka, sa čistim super-egom.

Crvenkapa je brala cveće do iznemoglosti jer je htela da ubere toliko cvetova koliko baka ima godina.

Pošto posle uklanjanja bake ona dolazi na red za seksualne odnose kojih je toliko željna, a ne želeći da se desi da slučajno zatrudni i tako bude raskrinkano i prekinuto sve uz veliku kaznu po nju (od strane oca, naravno), njoj svaki ubrani cvet predstavlja u stvari anti-bebi pilulu (poznato je da se prave u boji, kao cveće). Pošto se anti-bebi pilule uzimaju po jedna na dan, ona želi pilule za što veći broj dana jer njena požuda je velika (kao u vuka) i ubire cvetove do iznemoglosti.

Tek kada je nabrala toliko da više nije mogla ni da ga ponese, seti se bake...

Ovo je bitan trenutak uvida: Crvenkapa u ovom trenutku shvata da je baka upravo umrla od seksa (sa vukom) i da previše seksa (previše cvetova) ipak možda nije zdravo. Zato Crvenkapa zaključuje da ne treba preterivati ni u čemu i ovaj prelazak iz nesvesnog u svesno Crvenkapi spasava život (rad ega). Inače bi umrla zatrpana cvećem i kao devica, a što u prirodi sveprisutni libido u svem svom antagonizmu, ipak ne dozvoljava živim bićima. Možda bi je vuk i mrtvu obljudio u cveću, što bi ukazivalo na staru *arhetipsku* razliku između životinja i ljudi: sklonosti da životinje jedu živo meso a da se pare sa mrtvim, dok je kod čoveka obrnuto.

U vuka izgleda ipak nije sve veliko, jer Crvenkapa posle seksa poseže za velikim kamenjem! Njime upravo ubija vuka, nezadovoljna seksom, a cveće ipak koristi za njegovu sahranu (simbolički, baca i pilule jer joj više nisu potrebne).

Baka preferira vino nad seksom i ovo je izuzetak koji ipak potvrđuje psihoanalitičko pravilo da je sve u seksu (jer tek svaka druga osoba preferira hranu i piće nad seksom).

Lovac ne poseže za vinom, ali ne zato što više voli seks od vina, već da pijan metkom ne promaši zlog vuka i ubije *nevinu* Crvenkapu. Ipak, podsvesno, opet ne pije zbog seksa, jer ako pijan opali metak iz puške rasteraće ptice koje se upravo pare u blizini.

Nedostaci objašnjenja bihejvioriste

Kako S-R teoretičari mogu biti *bizarno molekularni* i na svom terenu, prikazaću ukratko.

Naime, da li ste se zapitali zašto se vučiji stomak puni kamenjem? Ne radi se o jednostavnoj želji da se vuk ubije, jer postoji mnogo lakših načina da se to izvede.

Jedan odgovor *zanesenog* bihejvioriste (ipak ni približno toliko zanesenog koliko je to Betelhajm), mogao bi izgledati ovako:

Kuća roditelja ili bake za dete mora oličavati situaciju (S) neprikosnovenog mira i čistoće.

Zatim, nije dobro da iko ikada ubije nekoga, te je pogrešno tumačiti potez sa kamenjem kao pokušaj ubistva vuka. Svaka takva ili slična reakcija (R) predstavlja pogrešno reagovanje za kojim će uslediti kazna (neP).

A najveća greška – i bajke i tumačenja bajke – je pripisivanje tog ubistva Crvenkapi! To je nepravedno i prema Crvenkapi i prema tolikim generacijama dece koja uče od Crvenkape, izvlačeći lekcije iz bajke,

poistovećujući se sa njom. Zar da decu učimo da ubijaju, makar se radilo o životinjama, pa makar se radilo i o zlim životinjama? Dete ne sme nikada nikoga da ubije!

O čemu se onda radi? Radi se o sledećem:

Ako se vuk probudi (posle spasavanja Crvenkape i bake od strane lovca) i oseti da mu je stomak prazan (S), odnosno, da je gladan, on će napasti (R) bilo koga od troje prisutnih. To bi primoralo lovca da puca i ubije vuka nasred bakine sobe, a što izaziva niz neprijatnosti za Crvenkapu i za svu decu koja slušaju bajku: nered i krv po sobi, užasavajući krik pogođenog vuka, lovac postaje ubica itd. (sve su ovo averzivne S i R: S⁻ R⁻). To nisu baš preporučljivi stimulusi za dete u razvoju (molarno), a naročito za dete koje je pri kraju bajke već pridremalo (molekularno) i pitanje je da li bi se oduprlo ovim razdražujućim ekscitacijama i mirno zaspalo (u velikom broju slučajeva se bajke čitaju kao uspavanke). Zato pisac – bihejviorista i Crvenkapa – S-R vaspitanik, pribegavaju sledećoj taktici:

Prema zakonitostima interoceptivnog uslovljavanja (Radonjić, 1992, str. 407-418) i implicitnih kinestetičkih draži i reakcija - r_g – s_g mehanizam (ibid, str. 293-303), vuk će kamenje u stomaku osetiti kao hranu, makar privremeno, dok ne kroči preko praga i napusti kuću. Tako neće ni primetiti da je Crvenkapa ostala nepojedena i uputiće se miran i zadovoljan u svoju šumu. Ako mu se nešto i desi, desiće se izvan kuće i kuća će ostati pojam čistoće. To što vuk umire u sobi sasvim je irelevantno, odnosno može se smatrati ili greškom pisca jer i oni nisu uvek najmaštovitiji, ili odlukom da se, ipak, svima udovolji u bajci. U svakom slučaju, prema S-R tumačenju, Crvenkapa nije ubica već puni vuku stomak kamenjem u najboljoj mogućoj nameri za tu situaciju.

A pored svega ovoga (mirnog i srećnog rešenja), Crvenkapa i deca koja slušaju bajku, svakako izlaze iz nje sa jednom novostvorenom S-R vezom: obratiti pažnju na to sa kim se priča (S₁ ili S₂). Možeš da razgovaraš sa strancem, ali ga prvo dobro osmotri: njegovo lice – oči, uši, usta, njegove ruke, pokrete itd. (diskriminatorno učenje).

Bilo bi interesantno ispitati decu i pre i posle bajke kako bi se ponašala. Elem, posle bajke su deca obično odgovarala da ne bi rekla gde stanuje baka, ali da li bi tako postupila pre prvog upoznavanja sa bajkom? S-R hipoteza predviđa da ne bi. Ponašali bi se – mirno i naivno – kao Crvenkapa.

Dakle, specifičnom kombinacijom (*majstorskom*) S-R veza pisac je izveo da dete oseti strah od kazne, a da se ne potrese. U tom cilju, nije

mogao da izbegne i neke *kolateralne štete*, odnosno one su i bile nužne, kao što je ležanje u krevetu vuka i Crvenkape, a psihoanalitičari su jedva dočekali da takvu *grešku* pisca (odnosno nužnu akcidenciju) dočekaju na nož (to ležanje se tumači kao jaka aluzija na seksualni odnos) (Betelhajm, str. 1979). Na kraju, nije nimalo neobično da deca budu u krevetu sa raznim životinjama (plišani meda, kuca, maca), pa zašto ne bi i sa vukom, naročito kada vuk za njihovo iskustvo nije opasna životinja, kao što i nije u tom periodu, odnosno do tog trenutka u bajci.

Objašnjenje umerenog bihevioriste

Molekularno objašnjenje već smo skoro potpuno opisali: radi se o diskriminatornom učenju (diskriminatorna lekcija u bajci), pri čemu se upućuje na razliku između S_1 i S_2 (potkrepljujućih

i kažnjavajućih draži), a što nije najpreciznije izvedeno, a i ne može biti ni jednom bajkom, niti bez pomoći

roditelja i sopstvenog iskustva. Gde završava gradijent generalizacije – odnosno gde *okida* diskriminatorna (inhibitorna) reakcija – ne može biti precizno prikazano i to vrlo često ne znaju ni odrasli! U kom trenutku *elipsa* prelazi u *krug*? Setimo se Pavlovljevih pasa i njihove *eksperimentalne neuroze*. (Radonjić, 1992, str. 186). Po kojim crtama prepoznati neprijatelja u strancu?

b) **Molarno** osmotrena bajka, odnosno jedan *meta-pogled* odozgo izgleda ovako:

Malo pažljivijom analizom, stvarno se može uočiti nešto što liči na seksualne aluzije u bajci: *kada je zadovoljio svoju pohlepu; opusti se malo, uživaj; ovo mlado i nežno stvorenje; zatim slika Vuka i Crvenkape u krevetu, itd.*

Kako bi ovo objasnio S-R teoretičar?

Jednostavno: autor bajke zna da te aluzije deca ne shvataju, ali mogu ih *uhvatiti* roditelji koji su, naravno, sigurni da su njihova deca još mala i da nemaju takvo iskustvo da ih određeni stimuli asociraju na seks. Dakle, autor je dobro *prodao* knjigu ako su svi zadovoljni, ne samo u bajci (*molekularno*), već i van nje (*molarno*): roditelj čita uveče bajku detetu, dete ne uviđa seksualne aluzije, ako one stvarno postoje, već opaža samo *normalne* reči za njegov uzrast i mirno se uspava, roditelji *hvataju* seksualne asocijacije i one su im, možda, prijatne, naročito u svetlu eventualnih aktivnosti koje mogu uslediti posle uspavlivanja deteta.

Literatura

- Betelhajm, B. (1979): *Značenje bajki*, Beograd, Zajedničko izdanje.
- Grim, J. i Grim, V. (1969): *Crvenkapa*, Beograd, Vuk Karadžić.
- Hol, K. S. and Lindzi, G. (1983): *Teorije ličnosti*, Beograd, Nolit.
- Panić, V. (1997): *Psihologija i umetnost*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radonjić, S. (1981): *Uvod u psihologiju*, peto prošireno izdanje, Beograd, ZUNS.
- Radonjić, S. (1999): *Psihologija učenja*, Treće izdanje, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Radonjić, S. (1992): *Opšta psihologija II*, Beograd, Društvo psihologa Srbije.
- Trstenjak, A. (1987): *Čovek i boje*, Beograd, Nolit.

Miroslav Komlenić

EXPLANATION OF ONE MODEL OF A FAIRYTALE USING PRINCIPLES OF PSYCHOLOGY OF LEARNING

Abstract

In this work a model of probably possible explanation of Little Red Riding Hood fairy tale has been given, using associanistic S-R principles of psychology of learning. It has been inspired by work of Jelena Zivkovic, a student, actually, by getting to know some of her attempts of explanation.

The work is, before all, a critic of exaggeratedly contemplative and partial (of course, according to this author) psychoanalytical interpretations of fairy tales, concretly of Little Red Riding Hood done by Bruno Betelheim. The advantage of interpreting by principles of psychology of learning is in greater simplicity of explanation. More precisely, the behaviour of Little red Riding Hood, the grandmother, the wolf and the other subjects of the fairy tale, instead of hidden - subconscious and unconscious – sexual motives, is simply explained by principles of instrumental learning, or even more narrower, by learning of reaction of running (escape), avoiding, discrimination (discriminatory learning).

Keywords: *instrumental learning, discriminatory learning, positive/averse allure, generalisation.*

UDK: 159.923 : 172.12	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 53-70	ISSN 1451-5407
-----------------------	--	----------------

Vladimir Hedrih⁴

Filozofski fakultet,
Niš

Jelena Želeskov-Đorić

Istraživač-stipendista Ministarstva nauke i zaštite životne sredine republike
Srbije

PSYCHOLOGICAL CORRELATES OF RESILIENCE TO PRESSURE OF AUTHORITY FOR UNETHICAL BEHAVIOR⁵

Abstract

The goal of the study was to explore psychological personality correlates of resilience to pressure of authority for unethical behavior. As pressure of authority is one of important inductors of corrupt behavior and having in mind the well-known fact that not all people react in the same way to such pressure, we tried to determine personality differences between those who yield to such pressures and those who resisted. We used an experimental situation in which subjects were pressurized by an authority to make unethical judgment. The results showed that those who yielded without question and those who resisted differ on a number of personality traits (measured by NEO-PR personality inventory), as well as on certain measures of dominant conflict zones and aspects of socio-economic status. The results also show that group leaders (sociometric stars in our case) have great significance for determining the way group will react to unethical requests.

Keywords: *corruption, pressure of authority, abuse of power, personality, dominant conflict zones.*

⁴ vhedrih@hm.co.yu; vhedrih@bankerinter.net

⁵ The creation of this paper and the research involved were supported by the Ministry of Science and Environment Protection of the republic of Serbia, through the research project 149062D, carried out at the Faculty of Philosophy, University of Nis.

Introduction

Corruption, a social phenomenon that is much easier to recognize than to define, has existed probably since the dawn of political systems. Throughout history, periods of downfall of different world states have been linked with high levels of corruption, and corruption itself has often been listed as one of the main factors in causing such collapses, inspiring independence movements (American rebellion against British rule, Serbian and other Balkan people's rebellions against the Ottoman Empire, the fall of the Roman Empire - all happened during periods of blooming corruption) but one also able to spur political activity of enraged citizens (manifested by "Angry voting", social movements etc.) (Mc Cann et al., 1999). Currently corruption is a transnational problem affecting many countries in a large degree, and considered to be one of the main, if not the single most important factor in hindering development of a large number of world countries (Carasciuc, 2003).

But to be able to talk about corruption we must make some notion about what corruption is. Although one all-encompassing definition is hard to give, one rather convenient and widespread definition of corruption says that corruption is "abuse of power for private gain by the state employees" (Carasciuc, 2003). Corruption usually includes breaking the law, but not necessarily – there are acts that are considered to be corrupt which are technically legal. Furthermore private gains can be of very different nature – from financial (taking bribes for example) to psychological (like discriminating the disliked parties), meaning that motives behind corrupt behavior can be very different. Such different motives can also lead to different types of activities, which are considered to be corrupt. One common feature of all such activities is that they include some form of abuse of power, but the matter is further complicated by the fact that people from different countries at least partly differ in what they consider abuse, and therefore in what they consider corruption, and the same is the case when different people from one country are concerned (Redlawsk & McCann, 2002). But of course, a large proportion of manifestations of corruption are such, that most people from most countries would agree present corruption.

Having all these things in mind we tried to further elaborate the phenomenon of corruption in a systematic way that would allow an operationalisation for the purposes of our research to be made. We will describe manifestations of corruption on two dimensions – one describing

motivation sources and the other describing the type of action. Without aiming to consider it a complete list of corruption behaviors or of corruption motives we constructed the following matrix:

Table 1. Corruption behaviors and motivational sources for corruption (the combination this study deals with is marked by an X – Unfair judgment caused by pressure of authority)

	Motivation sources ▶	Financial incentives (bribes)	Pressure of authority	Private connections (requests of friends, relatives etc.)	Personal attitudes/beliefs
Unfair Judgement			X		
Obstruction					
Diskrimination					

After introducing the discrimination of corruption behaviors based on motivation sources we find it necessary to distinguish corruption from two things that may produce similar or identical behavior but cannot be considered corruption: a) First of those things is what is commonly known as laziness, sloth and inefficiency – unlike corruption behaviors which are powered by positive motivation (motivation to do something), these behaviors are a product of a lack of motives. The behavioral difference might often not be very visible, but we believe the psychological is quite significant. b) The second thing is resistance to system – if public employees do not accept the system for some reason they can produce behaviors similar to corruption but again psychologically quite different. Corrupt people usually accept the system (even feel loyal to it) and look forward to its continued existence. They are often quite ready to defend the undisturbed continuation of existence of the system in its present form, especially if corruption behaviors that work in such system allow them significant personal gain. People who resist the system and who can often be members or sympathizers of resistance movements feel disloyalty towards the system, consider their behavior an effort in weakening it and look forward to its toppling and the establishment of a new system, which they would accept and where they would not behave in such a manner.

These people's actions are deliberate efforts to "hurt" the system, which is not the case with corrupt people.

What causes corrupt behavior? We see corruption behavior as the results of interplay between the environment (corruption behavior stimuli, dangers of behaving in a corrupt way) and personality. If corruption behavior stimuli are intense (high bribe offer for instance), dangers of behaving in a corrupt way low (nonexistent or inefficient anticorruption laws, inefficient legal system) and personality traits such to make the person prone to corruption the occurrence of corrupt behavior is very probable. In the opposite case (low bribe, efficient system, resilient personality) corruption behavior will most probably not occur.

We devised the term corruption resilience to describe the fact that different levels of environmental pressures are needed to cause different persons to behave in a corrupt way (that is to corrupt one person one needs a modest bribe, while, all other things being the same, another refuses to be corrupted even when offered a very large bribe).

Methodology

Aims and hypothesis

This study had two goals:

To examine the influence of authority requests for unethical behavior on subject's behavior in two situations: group and individual.

To establish if there are significant differences in the measured personality traits and other personal characteristics between subjects that accepted authority request without resistance and subjects that offered resistance (but still accepted).

Several hypotheses were formulated:

Influence of authority on subject's behavior in both situations will be manifested, but the groups in two situations will react differently.

Subjects that offered resistance but complied and subjects that complied without resistance differ significantly on at least some of the personality dimensions, in the configuration of their dominant conflict zones and at least on some of the socioeconomic status indicators.

Methods

Variables and Operationalization

In this experiment we used these variables:

Subjects reaction to authority request in the two situations- which is operationalized as:

- a. acceptance without resistance
- b. acceptance after a period of resistance and
- c. refusal to accept authority request.

Psychological characteristics:

- Dimensions of personality operationalized by NEO-PR personality inventory (Serbian army version, P. Kostić, 2002)
- Dominant conflict zones- operationalized by DOMKO (J. Todorović, N. Milićević, V.Hedrih, 2003)
- Socioeconomic status of subjects- operationalized by PRAS (V.Hedrih, 2003)
- Experimental situation- which is operationalized like:
 - a) group situation (all subjects were together in the classroom)
 - b) individual situation (subjects were subjected to experimental procedure one by one)

Procedure

Our sample consisted of first and second year students of psychology of University of Nis. The experimental situation was created during the course of their regular classes, without informing the subjects that an experiment is taking place (the goal was to make them believe that they are in a real life situation where an authority is exerting pressure on them to behave unethically). We had two situations- group and individual. In both situations one experimenter brought five drawings and said that she worked for a non-government organization that supported children creativity and that there was some competition for the best child drawing. The best drawing and its author would go to an International exhibition of children drawings in Spain. The students' task was to value drawings and to select one that he or she means is the best. Each of the students got five drawings and a form for evaluation, but on that paper was written that there are six drawings and a statement to be signed by the subject saying that he or she evaluated the drawings sincerely and honestly. Then the first experimenter said to students that they must vote for drawing number six, because that drawing is from a child of very important men who is also very

important to us, and that his child must go to Spain. We applied this procedure in the group situation where students were together in the classroom (one of experimenters was their teacher and the experiment took place during his class) and individually when each of the students came to experimenter's office alone (the teacher, whose class they attended, asked them to come to the office of one of the experimenters one by one). Due to the fast sample "contamination"⁶ only responses obtained before the sample was contaminated were analyzed that is all the responses obtained afterwards were excluded⁷. The individual situation took place immediately after the group situation and all the subjects who participated in the group situation were asked, after being debriefed, not to contact any of the subjects from the second group before the experiment is over.

Participants

Students of first and of second year of psychology – total number of subjects involved in the experiment N=160 (divided into two groups – one with 79 and the other containing 81 subjects).

Instruments

- Five children drawings
- Paper for voting. On this paper was written: "With full material and moral responsibility I declare that I studied carefully all six drawings and that drawing number ____ is the one I liked the most". All subjects were supposed to sign this paper.

⁶ We noticed that immediately after pressure is exerted subjects start communicating intensively among themselves and that after some time (length of the interval depends entirely on how much the setting allows them to communicate effectively) a group decision on how to act is made and after that all further responses are, without any double thoughts, given in accordance with that decision.

⁷ We used as the marker that sample is contaminated the moment when we could observe that subjects are responding without any visible signs of intense emotional arousal, and in the individual situation with drastically shorter reaction times (some subjects in this situation even said that they already know what they will be asked to do, and one even came in asking "Where do I sign?").

- Dominant Conflict Zones Questionnaire (DOMKO) (J. Todorović, N. Milićević, V.Hedrih, 2003) - measures dominant conflict zones that subjects have with:

parents
coevals
partners
professors and teachers

- Just Payment and Socioeconomic Status (PRAS) (V.Hedrih, 2003)
- NEO PI-R (Serbian army version, P. Kostić, 2002)

Ethical and experimental control matters

The properties of the devised experimental procedure brought two matters into focus – the ethical matter, whether it is ethical to expose subjects to experimental situation without informing them that an experiment is taking place and the matter of experimental control – whether it is possible to prevent the contamination of the sample and therefore secure that each of the subjects makes his own decision to comply or not to comply.

As for the ethical matter we think it necessary to note that the participants were at an earlier date asked whether they would like to participate as subjects in an experiment which might be temporarily stressful, and where they would not be informed that they are participating in an experiment until the experiment was finished and most of the subject volunteered. Immediately after the experiment the subjects were debriefed and their reactions to the experiment were positive. They congratulated us on the well-devised experiment and expressed their wishes to participate in further experiments. A number of participants came immediately after the experiment to the office of one of the experimenters and asked for his help in realization of their own research ideas. We also consulted a few of our colleagues on the matter of ethicality of the procedure and they gave their consent to the experimental procedure.

As for the matter of experimental control (mainly for the matter of whether it was possible to use randomly created groups and whether it was possible to prevent contamination) we should state that the experimental procedure as it was, was a trade-off between the need for the setting to be

ecologically valid (that is, the need to secure that participants do not realize that an experiment is taking place) and to prevent contamination. We found no feasible way of creating random groups without making subjects suspect that it is for experimental purposes or without significant risks that the procedure used to create groups would affect their behavior in the experiment, but we may note that we determined that the two groups were equal in aspects of their gender structure and social and economic backgrounds.

In order to prevent contamination in the group setting we would have needed to prevent the subjects from communicating and we could think of no way to do that without subjects realizing that they are in an experiment. The option for preventing contamination in the individual setting would require us to prevent subjects from returning to class after responding (which would mean locking them up in a room till the end of the experiment) and would also require us to take any communication devices (primarily, cell phones) away from them. However, even if we could accomplish something like that there was no doubt that seeing that their peers are not returning and that they cannot be contacted would raise suspicions that an experiment is going on, and than the ecological validity of the setting would again be compromised. Apart from that, it was our opinion that locking students up, searching them and confiscating (although temporarily) their property would be too an adverse course of actions to be applied even if it could be done. Therefore we decided it would be best to relay on attempts to suppress communication with verbal instructions (in the group situation) and with taking the students off of class (individual situation) as sole means of preventing or slowing sample contamination.

Results

Experimental results

We obtained the following results:

In the group situation (where the pressure of authority was exerted during the course of the regular class) all but one of the subjects rejected the request and did not give their vote to the non-existent drawing number 6. 54 out of 81 possible responses were obtained before the sample was contaminated.

In the individual situation (where the pressure was exerted on subjects individually in the experimenters office), although 9 subjects offered a level of resistance to the request, all but one of the subjects complied (including 8 of those 9 who resisted). 20 out of 79 possible responses were obtained before the sample was contaminated.

Observing the experimental situation we noticed that, in the group situation, immediately after the pressure was exerted (that is instruction to vote for the non-existent drawing was given), intense communication between subjects started and did not stop until the group decision was reached (that is the sample was contaminated). The communication channels in the first phase followed the rule of proximity (subjects communicated to those close to them), but, very soon after, the (sociometric) stars of the group started rallying the subjects and requesting them loudly not to give in to the pressure and to resist. The sample was completely contaminated some 10 minutes after the instruction was given⁸. This sample was contaminated faster than the sample exposed to the other situation but due to the nature of the response procedure we were able to obtain a higher proportion of responses prior to contamination.

In the individual situation subjects who passed through the situation also intensively communicated with those who did not (both face-to-face and by using cell phones), although communication was made difficult by the fact that the subjects were sent to the experimenters office one by one from a class (which was ongoing). Some of the subjects returned to class after responding, but some did not. Contamination was again not noticeable before (sociometric) stars of the group gave their responses (compliance), and very soon after, the entire sample was contaminated. The only difference was that this time the group decision was to comply with the experimenter's request. Although all but one of the subjects from this group complied, a number of subjects offered resistance and additional pressure had to be applied (asking, persuading and threatening) to get them to comply. After the application of additional pressure only one of the subjects refused to comply⁹. The sample was contaminated some 40 minutes after

⁸ The experimenter, who tried to suppress communication, slowed the contamination and the subjects initially refrained from speaking loudly because everything was happening during a class.

⁹ It should be noted here that in the first situation additional pressure made no difference in the subjects' responses.

the start, but due to the nature of the procedure only 20 subjects responded during that time.

Differences between subjects who resisted the pressure and those who did not

After the experiment we wanted to determine whether there are differences in personality traits and other personal characteristics between subjects who offered resistance and those who complied without question. Since, in the group situation almost all of the subjects refused to comply, we restricted ourselves to examining the differences between subjects who participated in the individual situation phase of the experiment and gave their responses before contamination. For measuring the mentioned things we used NEO PI-R, DOMKO and PRAS questionnaires (which subjects answered to during the course of the previous semester that is a few months before the experiment) and obtained the following results.

On NEO PI-R measured traits the following differences were significant at the level 0.1¹⁰ or less:

Table 2. NEO PI-R dimensions on which statistically significant differences between subjects who offered resistance to pressure of authority¹¹ and those who did not were found. Mann-Whitney U test was used for testing the difference significances

Dimension	N4	N6	E1	E3	E4	O5	A4	E	O
Sig.	0.008	0.016	0.053	0.012	0.056	0.08	0.003	0.009	0.009
Effect Size*	0.599	0.546	0.461	0.562	0.48	0.411	0.633	0.534	0.691

* Point-biserial correlation between resistance-compliance without resistance and NEO PI-R dimensions were used as effect size measures

¹⁰ Due to the very small size of the analyzed sample we decided to take this significance level as the threshold. It should also be noted that for the same reasons the differences mentioned here are also quite large.

¹¹ The subject who refused to comply was also included in this group.

Tables 3 and 4. Means on dimensions mentioned in table 2.

Response		N4	N6	E1	E3	E4
Complied	Mean	0.405	0.139	-0.341	-0.571	-0.779
	SD	1.058	0.634	1.206	0.634	0.672
Offered resistance but complied	Mean	-0.694	-0.541	0.61	0.296	0.005
	SD	0.502	0.594	0.909	0.881	1.001
Refused to comply	Mean	-1.434	-1.456	1.595	1.475	1.868
	SD	-	-	-	-	-

Response		O5	A4	E	O
Complied	Mean	-0.866	0.859	-0.331	0.885
	SD	0.918	0.819	0.694	0.396
Offered resistance but complied	Mean	-0.276	-0.383	0.191	0.156
	SD	0.71	0.928	0.917	0.788
Refused to comply	Mean	1.214	-1.857	1.926	1.175
	SD	-	-	-	-

* Dimension values were computed as scores on the first principal component extracted from responses of the entire group of participants (both of those whose responses were analyzed and of those whose responses were not analyzed) computed by using Anderson-Rubin method for estimating factor score coefficients. The values represent deviations from the group mean expressed in standard deviation units (z-scores).

** Number of cases – Complied – 11, Offered resistance but complied – 8, Refused to comply – 1.

Comparing the answers of these groups on the PRAS questionnaire yielded the following results (Mantel-Haentszel Chi Square statistic was computed):

Subjects who offered resistance, more often than those who did not, possess a computer and have Internet access from their homes. In the first case the significance level was 0.043 and 0.081 in the second.

Subjects who offered resistance also more often come from families with unsettled debts for electricity - significance level – 0.008. In fact, none of the subjects who complied came from families with electricity debts and more than half of the subjects who resisted came from such families.

When we compare the answers of subjects on the DOMKO questionnaire we obtain the following results (Mann-Whitney U test):

Subjects who offered resistance named the difference of views as a subject of their conflict with their parents less often than did subjects who complied without question (sig. 0.001). They also claimed to be less bothered by such conflicts (sig. 0.073). The same topic was also claimed to be less important when conflicts with their peers are considered (0.02 for differences in attitudes and 0.073 for differences in views between them and their peers).

Results also showed that they (those who offered resistance) also claimed to less often conflict with their parents (sig. 0.072) and those they conflicts with peers and teachers bother them less (although they claim to conflict with them as often as those who complied without question) (sig. 0.051 for teachers and 0.022 for peers).

Discussion

Our first hypothesis that influence of authority on subjects behavior in both situations will be manifested, but the groups in two situations will react differently is confirmed. In the group situation all but one of the subjects rejected the request and did not give their vote to the non-existent drawing number 6, and in individual situation nine subjects offered a level of resistance to the request, all but one of the subjects complied (including eight of those nine who resisted) and 11 subjects gave their vote to the drawing number 6. Evidently, in the group situation we can see a collective decision to refuse authority request forming and subjects conforming to it. But, in individual situation where subject is alone, we can see obedience to authority request and in this situation we can look for differences between subjects on personality dimensions. Actually, that was our second hypothesis which is that way also confirmed. This hypothesis stated that subjects that offered resistance but complied and subjects that complied without resistance differ significantly on at least some of the personality dimensions, in the configuration of their dominant conflict zones and at

least on some of the socioeconomic status indicators. As we can see on the tables above, there are significant differences between subjects who offered resistance to pressure of authority and those who did not on the following subdimensions of personality measure by NEO PI-R : self-consciousness, vulnerability, warmth, assertiveness, activity, ideas, compliance and on general dimensions extraversion and openness.

Subjects that complied without resistance had positive result on self-consciousness subdimension, which means that they had discomfort in contact with others, they are anxious, with feeling of inferiority and sensibility for defamation. On the other hand, subjects that offered resistance (but at the end complied) had negative result on this dimension, which means that they aren't feeling inferior in contact with others. These two groups had different results - while subjects in the first group are on the positive side of this dimension, the subjects in the second group are on the negative side of this dimension. This difference can be explained - it is clear that subjects who complied without resistance do what authority want them because of the way they see themselves toward the others. They are sensitive to opinions of other people and have a negative picture of themselves (have feeling of inferiority) so they will do what others want them, especially when an authority is in question. When we look at results we can see that the subject who refused to comply had very high negative result on this subdimension (much higher then subjects which offered resistance but complied), which means that this person is not anxious, had positive self-concept without feeling of inferiority. All this can be connected with conformism (lets recall Ash's experiments) and fear of not being accepted in society.

Second dimension where we found differences is vulnerability. This dimension of personality is defined as sensibility to stress, with feeble ability for overcoming stress situation, dependence from other people. Subjects that complied to authority request without resistance had positive results on this dimension, which means that they had feeble ability for overcoming stress situation (and our experimental situation was definitely a stressful one) and that they are dependant of others. Subjects that offered resistance but complied had negative results on this dimension, so they had ability for overcoming stress situation, but less then the subject who refused to comply (as we can see results of this subject reveal high ability for overcoming stress and independence). Here we can conclude that independent persons with ability to overcome stress are more individual, nonconformistic and resistant to authorial pressures. These two

subdimensions of personality belong to general dimension of neuroticism. Our conclusion is that subjects who had high results on neuroticism are more sensitive to influence of authority.

Third dimension is warmth which is defined as the ability to contact with the other people, emotionality and reverence for others. Subjects that complied to authority request without resistance had negative results on this dimension, instead subjects that offered resistance which had emotionality in first group (subjects that complied without resistance) can be connecting with positive results on this dimension. This means that their ability for contact with other is reduced and also reduce emotionality that is connected to their neuroticism and conflicts they have. On the other hand subjects that offered resistance had better ability for contact with others and they are more emotional which can be connected to low results on dimension of neuroticism. This does not mean that people who are neurotic are not emotional, instead, they are very emotional but not in a normal way (this emotionality is neurotical) so they had more problems to restore normal communication with others.

Fourth subdimension with differences is assertiveness that is defined as domination, strength, social ramping. Subjects from the first group had negative result on this dimension, instead subjects from the second group are positive on this dimension (and subject that refused to do what authority wanted her had much more positive result then subjects from second group on this dimension). This difference can be explained when we look at results of this two groups on dimension of self-consciousness. It is clear that subjects who had feeling of inferiority cannot be assertive. These dimensions are in opposition.

Fifth subdimension is activity defined as endeavor to do something continually, where subjects that complied without resistance had negative results and the other group of subjects had positive results (again subject that refused to comply had the most positive result on this dimension of personality). This dimension is connected with assertiveness, because people who are dominant and have strength usually have tendency to work continually and have fast pace of life (which can be connecting with A type of people in psychosomatic classification), unlike the other group of people that had slow pace of life. The conclusion is that subjects that complied without resistance are more introverted and that subjects who offered resistance are more extraverted. Here we see that dimension of extraversion is connected with resistance to authority pressure.

Sixth dimension where we find difference is ideas defined as intellectual curiosity, openness of mind, wish to consider new, informal ideas. It is evident that negative side of this dimension in first group and negative side of this dimension in second group is something that can be explained with knowledge that both of groups at the end complied with the authority request, unlike the person that refused to do what authority requested and who had a positive result on this dimension. Openness is evidently connected with extraversion and neuroticism, so we can conclude that people who are more open minded will tend to be less susceptible to authority pressure than people who are less open minded.

At the end seventh dimension on which these two groups are different is compliance defined as inhibition of aggression, tendency to forget and to forgive, clemency. Subjects that complied to authority request without resistance held the positive side of this dimension, what we expected. On the other hand subjects that offered resistance had negative side of this dimension which means that they don't have inhibition of aggression and that they will fight for their opinion and be less liable to authority request. As we see the most positive result on this dimension had person that refused to comply with authority request.

General conclusion is that subjects who complied without resistance to what authority demanded are more neurotic, more introverted, less open and more agreeable, and those who offered resistance to authority request are less neurotic, more extraverted, more open and less agreeable. The most important thing, which should not be forgotten is that authority, in this experiment, requested subjects to do something unethical and that all of these findings refer to resistance to authority pressures for unethical behavior (that is the ability to resist to an authority that pressurizes the person to do something unethical).

The part of the second hypothesis was that subjects that offered resistance but complied and subjects that complied without resistance differ significantly in the configuration of their dominant conflict zones. This hypothesis is also confirmed. Results show that subjects who offered resistance named the difference of views as a topic of their conflicts with their parents much less often than did subjects who complied without question. They also claimed to be much less bothered by such conflicts. This result concurs with our finding obtained in the case study (the subject who complied when all others refused had much worse family relations than did the subject who refused when everyone else complied) and we

believe should be taken as a manifestation of the worse quality of family relations of the group who complied without resistance.

On PRAS results show that subjects who offered resistance, more often than those who did not, possess a computer and have Internet access from their homes. People who have a computer and Internet, because of the quantity of information with which they have contact, have opportunity to obtain different picture of reality, new ideas of life and science etc. When we are acquainted with these things we can be more open and much often be prepared to accept new ideas and manifest our intellectual curiosity. On the other hand cognition that subjects who offered resistance also more often come from families with unsettled debts for electricity is something that can be explained very logically. Because of unsettled debts for electricity and all consequences of it, like suing the electricity company, people acquire some kind of resistance towards unethical things (and also a habit of openly confronting authorities). If that is the case than it is possible that the experience subjects had in our experiment will be of use to them when and if they ever need to fight for their legal rights. Interesting thing is that some of socioeconomic variables can be used to predict a persons resistance to authority.

Finally, we should notice that in the individual situation the group decision to comply with the experimenters request was made only after sociometric stars of the group complied. This points to the great significance group leaders have in determining group reactions to unethical requests, that is to proneness to corrupt behavior.

At the end we can conclude that we confirmed our hypothesis and that this result can be used very practically. The most important thing here is that authority request was something unethical, some kind of corruption and that subjects that complied to that request are different in personality traits, dominant conflicts zones and socioeconomic status. Because of these results, we believe our experiment can be a base for further research efforts that can help produce psychological instruments and developing methods for fighting corruption.

References

Blass,T(2000). *Obedience to Authority - Current Perspectives on the Milgram Paradigm*. Lawrence Erlbaum Assoc, Manwah, NJ.

Carasciuc, L. (2002). *Fighting Corruption to Improve Governance: Case of Moldova*,. Working Papers. Transparency International.

Knežević, G., Radović, B., Opačić, G.(1997). Evaluacija "Big Five" modela ličnosti kroz analizu inventara ličnosti NEO PI-R. *Psihologija*. DPS. Belgrade. pp. 7-40.

Kroll, M.A. et al.(1970). *Carrer Development: Growth and Crisis*. John Wiley & Sons inc. New York.

McCann, J et al.(1999). Heeding the Call: An Assesment of Mobilization for H. Ross Perot's 1992 Presidential Campaign. *American Journal of Political Science*,43. pp. 1-28

Redlawsk, D.P., McCann, J.(2002). How Voters See Political Corruption: Definitions and Beliefs, Causes and Consequences. *Annual Meeting of the Southwestern Political Science Organization*. New Orleans. LA.

Sharf, R.S.(1997). *Applying Carrer Development Theory to Counseling*, Brooks/Cole Publishing Company. An International Thompson Publishing Company

Weisburd, D., Greenspan, R.(2000). *Police Attitudes Toward Abuse of Authority: Findings from a National Study*. US National Institute of Justice. US Department of Justice.

**Vladimir Hedrih
Jelena Želeskov-Đorić**

PSIHOLOŠKI KORELATI OTPORNOSTI NA PRITISAK AUTORITETA ZA NEETIČKO PONAŠANJE

Apstrakt

Cilj ovog istraživanja bio je ispitivanje psiholoških ličnosnih korelata otpornosti na pritisak autoriteta za neetičko ponašanje. Kako je pritisak autoriteta jedan od važnih podstrekača ponašanja koje nazivamo koruptivnim i imajući u vidu dobro poznatu činjenicu da ne reaguju svi ljudi na isti način na takve pritiske, pokušali smo da ustanovimo razlike u osobinama ličnosti između onih koji popuštaju pod takvim pritiscima i onih koji se opiru. Koristili smo eksperimentalnu situaciju u kojoj su ispitanici podvrgavani pritisku autoriteta sa ciljem da ih se navede da donesu sud koji je očigledno neetički. Rezultati su pokazali da se oni koji su popustili bez otpora i oni koji su otpor pružali razlikuju po nizu crta ličnosti (merenih NEO-PR inventarom ličnosti), kao i na određenim merama dominantnih konfliktnih zona, te po različitim aspektima socioekonomskog statusa.

PSIHOLOŠKI KORELATI OTPORNOSTI NA PRITISAK AUTORITETA ZA...

Rezultati takođe ukazuju da vođe grupe (tj. Sociometrijske zvezde u našem slučaju) imaju veoma značajan uticaj na određivanje načina na koji će grupa reagovati na neetičke zahteve.

Ključne reči: *korupcija, pritisak autoriteta, zloupotreba moći, ličnost, dominantne konfliktne zone.*

UDK 316.356.2-055.52 : 159.922.7	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 71-90	ISSN 1451-5407
-------------------------------------	--	----------------

Tatjana Stefanović-Stanojević¹²

Filozofski fakultet
Niš

PARTNERSKA AFEKTIVNA VEZANOST I VASPITNI STILOVI

Apstrakt

Prema teoriji afektivnog vezivanja kvalitet afektivne vezanosti stečen u detinjstvu prenosi se kroz godine odrastanja i u formi URM (unutrašnjih radnih modela) oblikuje odrasle veze osobe. Dominantna veza odrasle osobe je ljubavna veza, najčešće u formi bračne zajednice. Kvaliteti ljubavnih odnosa bračnih partnera svakako su povezani i sa njihovim odnosom prema deci.

U ovom teorijskom kontekstu odlučili smo da istražimo kako se to prelama na konkretne odnose roditelj-dete u Srbiji. Odlučili smo da ispitamo povezanost obrazaca afektivnog vezivanja roditelja sa procenama njihovih vaspitnih stilova od strane vlastite dece.

Uzorak je činilo 100 roditelja, starosti od 40 do 55 godina i 100 mladih ljudi (dece) starosti od 19 do 25 godina. Uzorak je ujednačen po polu. Instrumenti: Skala za procenjivanje vaspitnih stilova (M. Matejević, 2002) i Modifikovani inventar iskustava u partnerskim odnosima (Brennan, Clark, Shaver, 2001). Rezultati su samo delimično potvrdili postavljena očekivanja.

Ključne reči: *teorija afektivnog vezivanja, partnerske afektivne veze, vaspitni stilovi.*

¹² stefano@bankerinter.net

Teorijski uvod

Teorija afektivnog vezivanja, je teorija o poreklu i prirodi čovekove osećajnosti. Nastala je kao rezultat saradnje engleskog psihoanalitičara, Džona Bolbija (John Bowlby, 1907- 1990) i američkog razvojnog psihologa, Meri Ejnsvort, (Mary Ainsworth, 1913 - 1999).

Džon Bolbi je u psihologiju uveo pojam afektivne vezanosti (attachment) u želji da označi specifičan, neravnopravan odnos koji se u najranijem detinjstvu formira između majke i deteta i traje kroz čitav život. Na ovaj način definisana, afektivna vezanost bila je karakteristika odnosa koji se uspostavlja između majke i deteta. Tokom daljeg razvoja teorije koncept afektivne vezanosti preveden je iz relacionog u individualno svojstvo. Preciznije, zaslugom Meri Ejnsvort i njenih brojnih postdiplomaca afektivna vezanost počinje da se tretira kao osobina ličnosti, a ne relacije. Ovako shvaćena afektivna vezanost, odlika je ne samo dece, već i odraslih, odlika koja bi mogla biti povezana sa nizom drugih značajnih karakteristika ličnosti. U ovom radu proučićemo povezanost afektivne vezanosti odraslih sa vaspitnim stilovima kojima su skloni u odgajanju dece. Naravno, počecemo od bližeg razumevanja koncepta afektivne vezanosti.

AFEKTIVNA VEZANOST

Formiranje ranih odnosa

Prema teoriji afektivnog vezivanja potreba za kontaktom je primarna ljudska potreba. Budući da je beba bez fizičkih moći da sebi obezbedi zadovoljenje te potrebe ona razvija socijalne moći (osmeh, gukanje, plač) i njima obezbeđuje zadovoljenje potrebe za kontaktom sa drugima. Odrasli reaguju na signale koje beba šalje. Naravno, kvalitet njihove reakcije je različit. U odnosu na kvalitet tog reagovanja beba formira sliku o sebi i sliku o svetu ili *unutrašnji radni model sebe i drugih*. Ovaj unutrašnji radni model može biti pozitivan ili negativan i u zavisnosti od kvaliteta modela Meri Ejnsvort (M.Ainsworth, 1978) razlikuje četiri tipa afektivne vezanosti kod dece:

Sigurna afektivna vezanost: Ukoliko je majka dosledno responsivna za signale deteta, ukoliko je dostupna i osetljiva na njegove potrebe, dete će

formirati model sebe kao bića vrednog ljubavi i pažnje i model drugih kao osoba na koje se može osloniti, imati u njih poverenje.

Izbegavajuća afektivna vezanost: Majke dosledno ne odgovaraju na signale deteta. Pri tom one mogu biti prisutne i voditi o detetu računa na određen način, nimalo povezan sa emocijama i signalima koje ono šalje. Naučena ponavljanim iskustvima da majka neće odgovoriti na njihove potrebe, deca ovog tipa razvijaju model sebe kao bića koje drugi ne cene dovoljno, a model drugih kao osoba koje im nisu naklonjene. Od daljih razočaranja štite se podizanjem oklopa između sebe i drugih, zatvaranjem, odbrambeno pozitivnom slikom o sebi...

Ambivalentna afektivna vezanost: Majke reaguju samo selektivno, odnosno samo na određene signale. Budući da je potreba za majkom primarna potreba, deca svu svoju energiju ulažu u tumačenje majčinog ponašanja. Kada otkriju na koje signale majka reaguje, bebe plaćaju tu cenu, odnosno postaju takve kakve su majci potrebne: bolešljive, neješne ili trapave. Naravno, sva ova pažnja usmerena ka majci znači nedovoljno pažnje, interesovanja za sredinu (slabiji razvoj istraživačkih sposobnosti). U skladu sa emocionalnim ulaganjem u druge slika o drugima je pozitivna, a slika o sebi negativna.

Dezorganizovana afektivna vezanost: Ova grupa je poslednja izdvojena, a kriterijum je bio da neka deca nisu mogla biti klasifikovana ni u jednu od prethodnih kategorija. Istraživanja (Main, M. & Hese, E., 1992) ukazuju da je rec o visoko traumatiziranim, ponekad i psihički bolesnim majkama koje ne uspevaju da ponude deci smislenu strategiju za rešavanje životnih problema, tako da deca formiraju negativne modele i sebe i drugih, rastu preplavljena anksioznošću i izbegavanjem i bez strategije za rešavanje životnih problema.

Iako rano nastali, zahvaljujući fenomenu asimilacije, unutrašnji radni modeli najčešće perzistiraju kroz život osobe u neizmenjenom obliku, utičući na oblikovanje svih odraslih relacija. Dominantna i najznačajnija veza odraslih je partnerska ili ljubavna veza.

Formiranje partnerskih odnosa

Bliske partnerske ili ljubavne veze su forma u kojoj većina ljudi provodi život. Raznovrsnost i brojnost modaliteta u kojima parovi funkcionišu nije lako ni predvideti, ni objasniti. Pristalice teorije afektivnog vezivanja (Hazan & Shaver, 1987) zastupaju uverenje da su partnerske veze

zapravo zasnovane na unutrašnjim radnim modelima stečenim u detinjstvu. Stav baziraju na argumentima koje je citiralo preko 400 istraživača:

Emocionalnom dinamikom i ranog afektivnog i partnerskog odnosa upravlja isti bihejvioralni sistem. Po Bolbiju, vezanost deteta je regulisana urođenim motivacionim sistemom. Ovaj sistem ponašanja stvoren je prirodnom selekcijom da bi se osigurali bezbednost i opstanak deteta. Njegova unutrašnja dinamika je slična dinamici homeostatskog kontrolnog sistema u kojem se postavljeni cilj održava konstantnim kontrolisanjem endogenih i egzogenih signala. U slučaju afektivnog vezivanja, postavljeni cilj je fizička ili psihička blizina staratelja. Kada dete oseti da je osoba za koju je vezano u blizini i puna razumevanja, oseća se bezbedno, sigurno i samopouzvano, a ponaša najčešće istraživački. Kada, međutim, dete oseti pretnju odnosu ili sebi (bolest, strah, rastanak), zabrinuto je ili uplašeno i traži pažnju i podršku od primarnog staraoca). Hazan i Šejver su uočili da se partnerski odnosi odraslih karakterišu dinamikom koja je slična ovoj. Odrasli se takođe, osećaju bezbednije i sigurnije kada im je partner u blizini, dostupan i pun razumevanja. Pod takvim okolnostima partner može da služi kao sigurna baza iz koje se istražuje okolina ili učestvuje u kreativnim projektima, (Hazan & Shaver, 1990).

Vrste individualnih razlika primećenih u odnosima dete - majka slične su individualnim razlikama identifikovanim u partnerskim odnosima. Čak, Hazan i Šejver uspevaju da svedu osnovne obrasce afektivne vezanosti Meri Ejnsvort na ljubavne stilove koje su teoretičari ljubavnih veza Li (Lee, 1973, 1988) i Sternberg (Sternberg, 1986) identifikovali među odraslima. Dakle, Hazan i Šejver započinju svoj rad na partnerskoj vezanosti usvojivši najpre Ejnsvortinu shemu kao okvir organizovanja individualnih razlika u načinu mišljenja, osećanja i ponašanja u partnerskim vezama i u okviru nje utvrđujući tri kvalitativno različite vrste partnerske afektivne vezanosti: sigurna, nesigurno ambivalentna i nesigurno odbacujuća.

Individualne razlike u ponašanju afektivnog vezivanja odraslih su posledice očekivanja i verovanja koje su ljudi stvorili o sebi samima i sopstvenim bliskim vezama na osnovu svojih afektivnih veza u prošlosti. Ovi radni modeli su relativno stabilni i kao takvi mogu biti odrazi ranih nežnih, ali i manje nežnih, pa i odbacujućih iskustava. Za radne modele se veruje da su vrlo otporni na promenu i da će verovatnije asimilovati novu informaciju čak i po cenu da je izokrenu nego da se akomodiraju u odnosu

na informaciju koja se ne slaže sa njihovim konceptom. Time teorija afektivnog vezivanja objašnjava kontinuitet načina na koji ljudi stupaju u vezu sa drugima.

Partnerska ljubav podrazumeva uzajamno dejstvo privrženosti, brižnosti i seksa. Iako je partnerska ljubav delimično fenomen vezanosti ona uključuje i ostala dva sistema ponašanja: brižnost i seks. Oni su praktično isprepleteni, ali teorijski odvojivi. U ranom detinjstvu ponašanje vezanosti je optimalno samo ako je roditelj na raspolaganju da obezbedi zaštitu i podršku. Tipično je dakle, da roditelj obezbeđuje zaštitu i negu deteta. U odnosima odraslih međutim, ove uloge (vezanost i brižnost) je mnogo teže razdvojiti. Ipak, obično se jedan partner doživljava kao bespomoćniji, nesigurniji, ugroženiji, a drugi kao sigurniji, zaštitnički raspoloženiji, spremniji za empatiju.... Naravno, u dugotrajnim odnosima uloge privrženosti i brižnosti često se smenjuju.

Na osnovu pobrojanih argumenata krenula je teorijska, ali i empirijska ekspanzija u ovoj oblasti. U pokušaju da integriše i organizuje plodonosni i raznoliki empirijski rad u oblasti afektivnog vezivanja odraslih, Kim Bartholomeu je 1998. godine formulisala tzv. četirikategorijalan model vezanosti. Model je izveden iz Bolbijeve teorije pretpostavki o tome da postoje dva tipa unutrašnjih radnih modela vezanosti – *model sebe i model drugog*. U osnovi ovog modela su dimenzije identifikovane faktorskom analizom, dimenzija odbacivanja i dimenzija anksioznosti. Ukrštanjem ovih dimenzija sa unutrašnjim radnim modelima dobijaju se četiri glavna stila vezanosti: sigurni, preokupirani, povlačeći i bojažljivi stil vezanosti. Svaki od navedenih stilova vezanosti karakteriše različiti pristup bliskim odnosima, kao i različite strategije emocionalne regulacije i interpersonalnog ponašanja (Bartholomew, 1993).

Sigurni obrazac partnerske vezanosti određuje pozitivan model sebe i pozitivan model drugih (niska anksioznost i nisko izbegavanje). Dobra slika i o sebi i o drugima daje šansu osobama ovog tipa da grade autentične, otvorene partnerske odnose.

Izbegavajući obrazac partnerske vezanosti karakteriše negativan model drugih i odbrambeno pozitivan model sebe ili niska anksioznost i visoko izbegavanje. Podsetimo se ovo su osobe koje su u detinjstvu odlučile da ne treba očekivati od drugih, jer će nas dosledno izdavati. U odraslom dobu

oni uglavnomne menjaju ovako formulisana očekivanja, i dalje negujući pozitivnu sliku o sebi i negativnu sliku o drugima. Ulazu samo u sebe, nikada u druge. Ulažu u materijalne stvari jer one neće izdati. Najčešće su njihove partnerske veze površne i kratkotrajne.

Tabela 1. Obrasci partnerskog afektivnog vezivanja, prema K. Bartholomew (1993)

		MODEL SEBE		
		(Zavisnost)		
M O D E L D R U G I H	(I z b e g a v a n j e)		Pozitivno (niska zavisnost)	Negativno (visoka zavisnost)
		Pozitivno(nisko izbegavanje)	SIGURNI OBRAZAC: dobar odnos intimnosti i autonomije	PREOKUPIRANI OBRAZAC: ambivalentnost, visoka zavisnost, potreba za pripadanjem, kontrola.
		Negativno(visoko izbegavanje)	IZBEGAVAJUĆI OBRAZAC: poricanje attachmenta, odbacivanje, naglašena nezavisnost.	PLAŠLJIVI OBRAZAC: strah od vezivanja, izbegavanje, socijalno povlačenje.

Preokupirani obrazac partnerske vezanosti je određen negativnim modelom sebe i pozitivnim modelom drugih ili visokom anksioznošću i niskim izbegavanjem. Osobe ovog tipa polaze sa pozicije sopstvene manje vrednosti. U partnersku vezu se investiraju preterano, očekujući da će kvaliteti partnera (pozitivan model drugih) a na osnovu intenzivne vezanosti nadoknaditi njihove lične manjkavosti. Njihove partnerske veze sklone su simbiozi, dramatične su i često upakovane u romantičnu priču o pravoj ljubavi koja ne zna za granice.

Plašljivi obrazac partnerske vezanosti definisan je negativnim modelom sebe i negativnim modelom drugih ili visokom anksioznošću i

visokim izbegavanjem. Osobe sa bojažljivim stilom vezanosti visoko su zavisne od drugih, jer kroz odnos sa drugima traže potvrdu sopstvene vrednosti. Istovremeno imaju negativna očekivanja od drugih, te su sklone izbegavanju bliskosti, da bi izbegle bol zbog potencijalnog gubitka i odbacivanja. Posledično njihove partnerske veze su retke ili haotične.

VASPITNI STILOVI

Pod vaspitnim stilom roditelja podrazumevaju se relativno dosledni načini ponašanja roditelja, kojima se uspostavljaju ukupni odnosi sa decom (Matejević, 2000). Prema M Matejević vaspitni stil roditelja sačinjavaju: 1) autoritarni vaspitni stil; 2) demokratski vaspitni stil i 3) liberarni vaspitni stil.

Predloženi model sadrži dve dimenzije vaspitanja: Prihvatanje-odbijanje (toplo-hladno vaspitanje; ljubav-neprijateljstvo; bliskost-udaljenost) i kontrola-autonomija (dominantnost - submisivnost, restriktivnost - permisivnost, visoki nasuprot niskim zahtevima). Ukrštanjem opisanih dimenzija sa stilovima dobija se pet vaspitnih stilova roditelja: topao-ograničavajući i hladno-ograničavajući u okviru autoritarnog stila, topao-popustljiv i hladno-popustljiv u okviru liberalnog vaspitnog stila i topao usmeravajući u okviru demokratskog vaspitnog stila.

Autoritarni stil

U okviru autoritarnog vaspitnog stila može se govoriti o toplo ograničavajućem i hladno-ograničavajućem stilu. Za roditelje koji u vaspitnim postupcima insistiraju na poslušnosti dece, koji koriste nagrađivanje i kažnjavanje kao vaspitna sredstva i koji pritom imaju topao emocionalni odnos sa decom može se reći da koriste autoritarni vaspitni stil i to topao-ograničavajući. Roditelji koji u svojim vaspitnim postupcima uglavnom koriste naređivanje, kritikovanje i kažnjavanje, koji smatraju da stroga disciplina razvija čvrst karakter i koji su vrlo hladni u emocionalnom odnosu sa decom koriste autoritarni vaspitni stil i to hladno-ograničavajući. Smatramo da ova afektivna dimenzija (toplo-hladno vaspitanje), pravi značajne razlike između jedne i druge vrste autoritarnosti. Naime ukoliko je autoritarni stil u kombinaciji sa toplim osećanjima, onda taj topli odnos prema detetu na neki način amortizuje izraženu kontrolu i dominantnu poziciju roditelja. Hladno-ograničavajući vaspitni stil utiče vrlo nepovoljno

na razvoj deteta. Ovakvi roditelji su vrlo surovi prema detetu, svojim ponašanjem mu stalno šalju poruke odbacivanja.

Kod toplo-ograničavajućih roditelja izražena je prevelika briga roditelja za dete i sve što je u vezi sa njim, što može da opterećuje dete. Ovi roditelji takođe zahtevaju da se dete pridržava određenih normi u svom ponašanju. Obzirom da se insistira na poslušnosti, na poštovanju pravila koja roditelji postavljaju, za decu je karakteristično da su usmerena na postizanje dobrog uspeha u školi. Ovaj vaspitni stil podstiče konformizam koji se negativno odražava na stvaralaštvo i kreativnost dece.

Roditelje koji vaspitavaju postupcima koji stvaraju hladno-ograničavajuću atmosferu karakteriše često i strogo kažnjavanje i odbijanje približavanja deteta. Dete se kod ovakvih roditelja ustvari na sve moguće načine sputava. Agresivnost koja se podstiče na ovakav način dete ne sme da ispoljava, već je potiskuje, tako da mogu nastati ozbiljne neurotske smetnje.

Liberalni vaspitni stil

U liberalnom vaspitnom stilu, takođe smatramo da postoje dva različita tipa u odnosu na afektivnu dimenziju. Kada je u pitanju topao odnos roditelja prema deci može se govoriti o toplo-popustljivom vaspitanju. Za ove roditelje karakteristično je dopuštanje velikih sloboda detetu. Takođe ovi roditelji ne postavljaju ograničenja jer smatraju da je štetno frustrirati decu u njihovim potrebama. Oni svojim vaspitnim postupcima deci stalno šalju poruke prihvatanja, što je za razvoj deteta veoma značajno. Dete koje odrasta u ovakvoj vaspitnoj atmosferi ima pozitivan odnos prema svetu, kreativno je, ne podnosi autoritarne grupe i institucije. Roditelji mu u svemu popuštaju, ispunjavaju sve njegove želje, što u stvari predstavlja problem. Deca su naviknuta da su roditelji ti koji moraju da im ispunjavaju sve želje, kao posledica toga, kod ove dece se ne razvija osećaj odgovornosti, već sposobnost za manipulaciju.

Drugi tip u okviru liberalnog vaspitnog stila odnosi se na roditelje koje karakteriše hladno-popustljiv odnos prema deci. Za ove roditelje karakteristična je opšta nebriga za dete, prema detetu se ponašaju hladno i odbojno i ne izlaze u susret detetovim potrebama. Ovakva atmosfera pospešuje razvoj dečje agresivnosti, a usled nezainteresovanosti roditelja dete će svoju agresiju i ispoljiti. Istraživanja pokazuju da maloletni delikventi često odrastaju u porodicama u kojima preovlađuje ovakav vaspitni stil roditelja (M.Petrović, 1978).

Demokratski vaspitni stil

U okviru demokratskog vaspitnog stila nismo izdvojili dva različita tipa, jer u okviru ovog vaspitnog stila, po našem mišljenju može da bude prisutan samo pozitivan emocionalni odnos između roditelja i dece, pa je demokratski stil određen kao toplo usmeravajući. Roditelji sa demokratskim vaspitnim stilom su blagi ali odlučni u zahtevima. Oni poštuju potrebe deteta, ali ne zanemaruju ni vlastite potrebe. Umesto da postavljaju pravila, oni zajedno sa detetom izgrađuju zajednička pravila, a autoritet moći zamenjuju autoritetom vrednosti. Kod dece koja odrastaju pored ovakvih roditelja razvija se osećaj odgovornosti, jer učešće dece u donošenju pravila razvija motivaciju za poštovanje tih pravila. Uvažavanje mišljenja deteta utiče na razvoj samopouzdanja i sigurnosti i dete ima pozitivan odnos prema svojoj okolini. Demokratski odnosi između roditelja i dece izgrađeni su na uzajamnom poverenju i poštovanju. U ovom odnosu, ni roditelji, ni deca nisu povređeni i to razvija pozitivno osećanje i kod roditelja i kod dece. Za roditelje ispunjavanje roditeljskih funkcija predstavlja zadovoljstvo, a deca odrastaju bez traumatskih iskustava, sa poverenjem uz spremnost za aktivno učešće i preuzimanje odgovornosti.

METODOLOŠKI DEO

Problem istraživanja

Ukoliko je afektivna vezanost koncept koji određuje odnos osobe prema drugima, kao i prema sebi, smisljeno je zapitati se o povezanosti attachmenta sa nizom drugih značajnih ljudskih odlika u koje spadaju i vaspitni stilovi. Preciznije, zapitali smo se da li partnerska afektivna vezanost roditelja može biti povezana sa roditeljskim vaspitnim stilovima u odgajanju dece. Da li partnerska afektivna veza roditelja delimično određuje roditeljsko ponašanje prema deci? Budući da su u našoj sredini majke nosioci vaspitnog stila, problem istraživanja je utvrđivanje povezanosti između partnerskih obrazaca majki i njihovih vaspitnih stilova prema deci.

Hipoteze istraživanja

Opšta hipoteza istraživanja odnosi se na očekivanje da postoji izvesna povezanost između obrazaca partnerskog afektivnog vezivanja majki i vaspitnog stila koji one preferiraju u vaspitanju.

Ova opšta hipoteza može se iskazati i nizom specifičnih:

Očekujemo da postoji povezanosti između sigurnog obrasca afektivnog vezivanja i autoritarnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanosti između sigurnog obrasca afektivnog vezivanja i liberalnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanosti između sigurnog obrasca afektivnog vezivanja i demokratskog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između izbegavajućeg obrasca afektivnog vezivanja i autoritarnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između izbegavajućeg obrasca afektivnog vezivanja i demokratskog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između izbegavajućeg obrasca afektivnog vezivanja i autoritarnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između okupiranog obrasca afektivnog vezivanja i autoritarnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između okupiranog obrasca afektivnog vezivanja i liberalnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između okupiranog obrasca afektivnog vezivanja i demokratskog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između obrasca plašljivog afektivnog vezivanja i autoritarnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između obrasca plašljivog afektivnog vezivanja i liberalnog vaspitnog stila.

Očekujemo da postoji povezanost između obrasca plašljivog afektivnog vezivanja i demokratskog vaspitnog stila.

Varijable i instrumenti istraživanja

Partnerska afektivna vezanost se najčešće određuje kao dominantna afektivna veza odraslih koja uz brižnost i seksualnost zapravo struktuirala ljubavne veze. Procenjivanje partnerske afektivne vezanosti u ovom

istraživanju urađeno je *Modifikovanim inventarom iskustava u partnerskim odnosima* (Brennan, Clark, Shaver, 2001).

Pod vaspitnim stilom roditelja podrazumevaju se relativno dosledni načini ponašanja roditelja, kojima se uspostavljaju ukupni odnosi sa decom. Za procenjivanje vaspitnih stilova u ovom istraživanju je korišćena *Skala za procenjivanje vaspitnih stilova* (M. Matejević, 2002).

U niz kontrolnih varijabli pored demografskih (obrazovanje, poreklo..) svrstali smo i procenjivanje vaspitnih stilova očeva.

Uzorak i postupak istraživanja

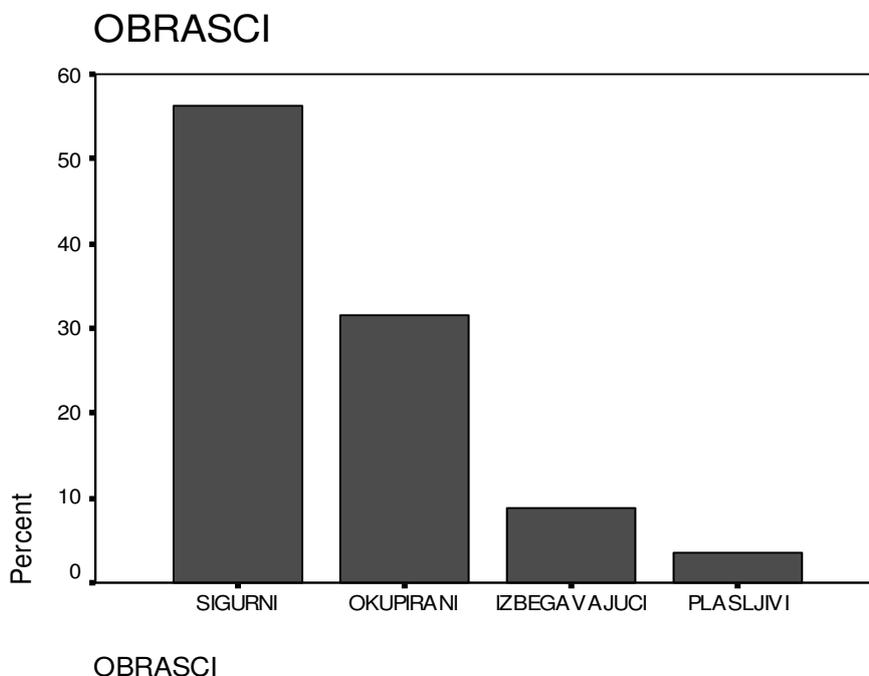
Uzorak istraživanja čini 100 žena starosti od 40 do 55 godina i 100 studentkinja Filozofskog fakulteta u Nišu (Departman za Pedagogiju) starosti od 19 do 22 godine. Osobnost uzorka je da se radi o majkama i ćerkama. Majke su procenjivale kvalitet afektivne vezanosti u odnosu na partnera (uglavnom supruga), a ćerke su procenjivale vaspitne stilove svojih majki, ali i očeva (kontrolna varijabala).

Rezultati istraživanja

Rezultati istraživanja biće predstavljeni u skladu sa statističkim tehnikama primenjenim u obradi podataka. Pogledajmo najpre distribuciju opserviranih fenomena na pomenutom uzorku.

Distribucije osnovnih varijabli

Distribucija obrazaca partnerskog vezivanja

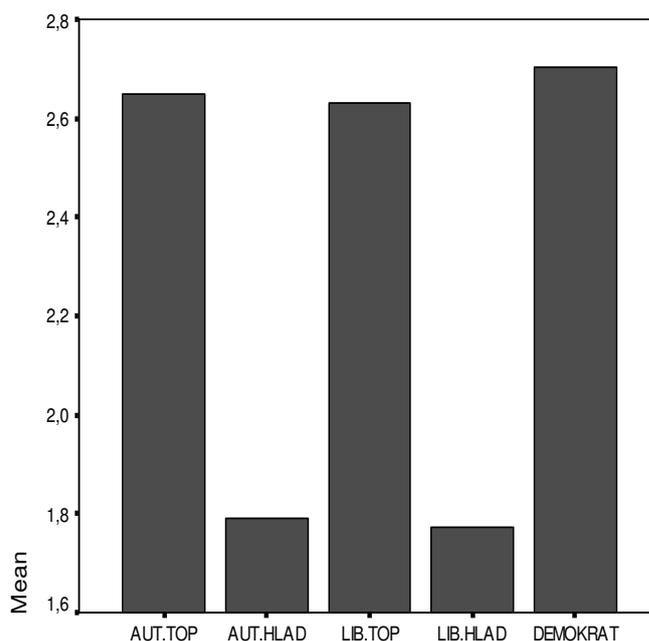
Slika 1. Distribucija obrazaca partnerskog afektivnog vezivanja

Najveći procenat majki pripada sigurnom obrascu (56,1%). Sledeći po zastupljenosti je okupirani partnerski obrazac (31,6%), zatim izbegavajući (8,8%), pa plašljivi (3,5%). Ovakva distribucija partnerskih afektivnih veza (misli se pre svega na nalaz da je okupirani obrazac frekventniji od izbegavajućeg) žena starosti 45-55 godina već je potvrđivana u ranijim domaćim istraživanjima (T.S.Stanojevic, 2000). Osim što je nalik prethodnim istraživanjima u istoj sredini ova distribucija nalikuje i distribucijama afektivnih veza u Aziji i Africi, a razlikuje se od domaćih istraživanja na uzorku studenata i od istraživačkih rezultata dobijenih u zapadno evropskim zemljama i u SAD-u. Generalno gledano mogli bi reći da sve distribucije van Zapadne Evrope i Amerike imaju naglašeniji okupirani od izbegavajućeg obrasca. Naravno, da je ovo objašnjivo razlikama u načinu života, u smislu da je u uslovno rečeno siromašnijim sredinama zavisnost naglašena životnim uslovima: decu čuvaju bake, odrasla deca žive sa roditeljima, jednom rečju model porodice je širi i komplikovaniji. Rezultat koji osim što govori o kulturološkim razlikama otvara i pitanje značenja svakog od obrazaca u svetlu prilagođenosti kulturi. Preciznije da li su okupirano afektivno vezane osobe

jednako neprilagođene u sredini u kojoj čine preko 30% populacije (Izrael, Japan, Srbija) i u sredini u kojoj čine zanemarljivih 6% populacije (Zapadna Evropa)?

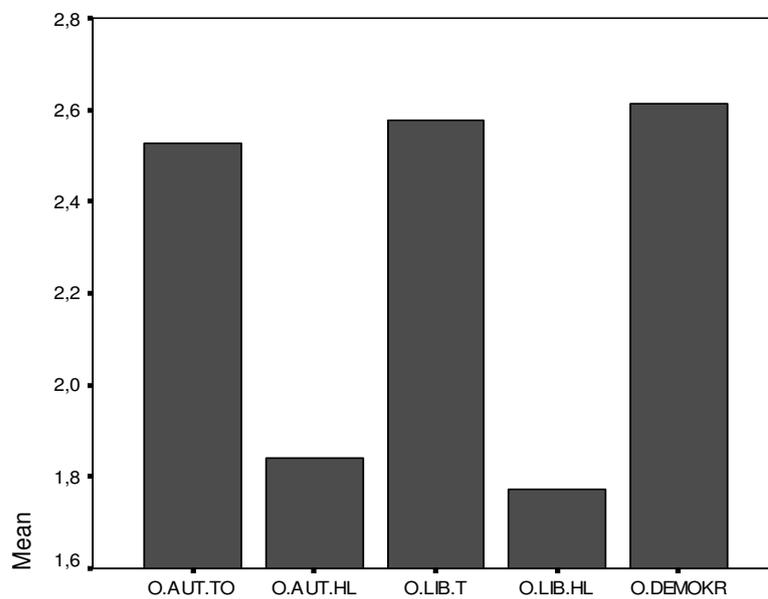
Distribucija vaspitnih stilova majki:

Grafikon 2. Distribucija vaspitnih stilova majki

Distribucija vaspitnih stilova majki čini se neobičnom. Gotovo jednako često studentkinje su birale sva tri stila: autoritarni (topli), liberalni (topli) i demokratski, dosledno izbegavajući samo odgovore u kojima je dimenzija hladnoće ili distanciranosti u odnosu sa majkom naglašena. Pored mogućnosti da se radi o preferiranju socijalno poželjnih odgovora tipičnih za srpsku kulturu ostaje i potreba da se dobijeni rezultati provere na sličnom uzorku. U prilog sumnji govori i vrlo slična distribucija dobijena u odnosu na očeve:

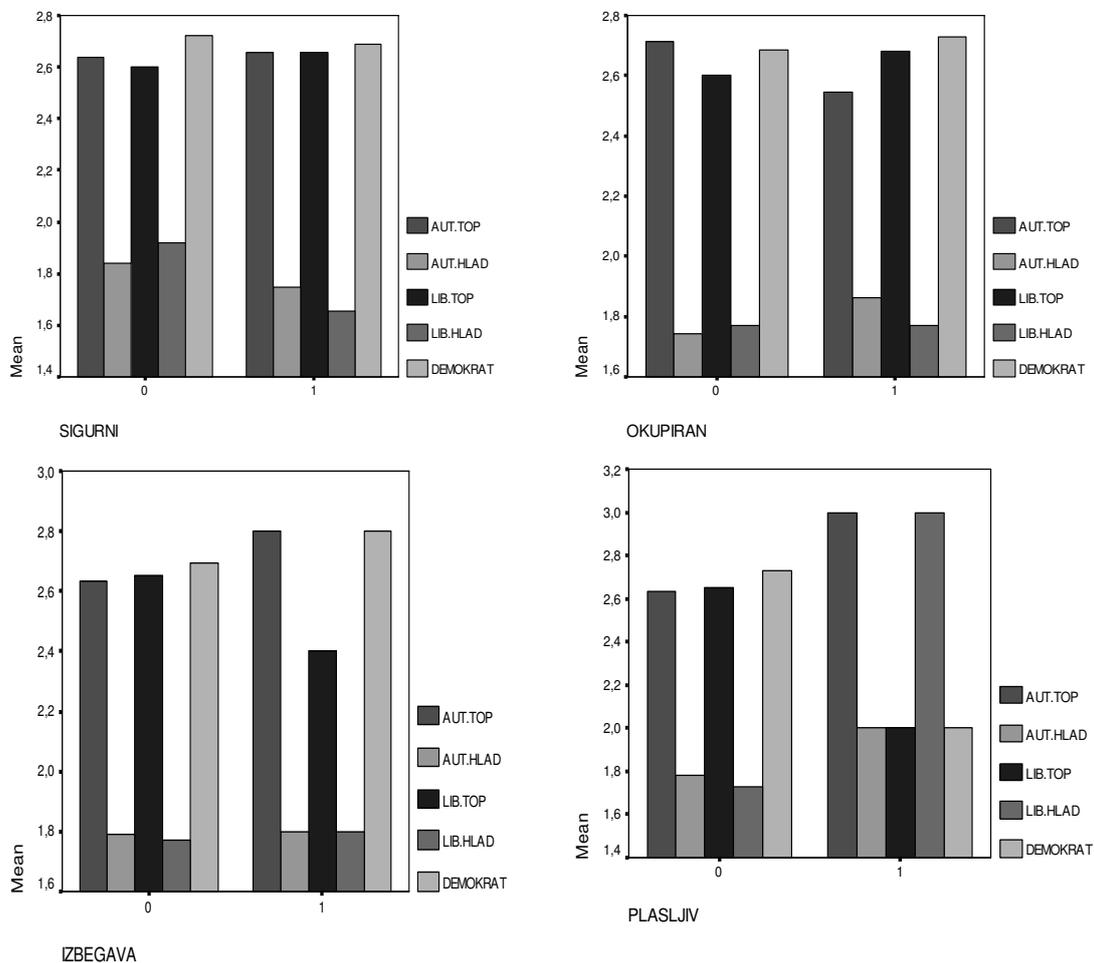
Distribucija vaspitnih stilova očeva:

Grafikon 3. Distribucija vaspitnih stilova očeva

Korelacije vaspitnih stilova sa partnerskim obrascima

Sledeći istraživački korak bila je provera potencijalne povezanosti opisanih varijabli. U skladu sa postavljenim hipotezama korelirali smo svaki od obrazaca sa svim vaspitnim stilovima. Evo rezultata:

Grafikoni 4, 5, 6 i 7. Korelacije vaspitnih stilova majki sa obrascima partnerskog afektivnog vezivanja (sigurni, okupirani, izbegavajući i plašljivi).

Rezultati samo delimično potvrđuju postavljena očekivanja. Preciznije, osobe koje sa partnerom imaju sigurnu afektivnu vezu su statistički značajnije (značajnost na nivou 0,05) od svoje dece doživljene kao roditelji koji preferiraju demokratski vaspitni stil. Ostala očekivanja formulisana u odnosu na sigurni afektivni obrazac nisu potvrđena. Osobe koje u odnosu na partnera imaju okupirani obrazac afektivnog vezivanja statistički nešto značajnije su doživljene kao roditelji liberalno toplog

vaspitanog stila ali i kao roditelji demokratskog vaspitanog stila. Ostala očekivanja formulisana u odnosu na okupirani afektivni obrazac nisu potvrđena. Osobe koje pripadaju izbegavajućem partnerskom obrascu, njihova deca doživljavaju najčešće kao sklone autoritarno toplom, pa demokratskom vaspitanom stilu. Ostala očekivanja formulisana u odnosu na izbegavajući afektivni obrazac nisu potvrđena. I na kraju, osobe koje pripadaju plašljivom partnerskom obrascu afektivnog vezivanja njihove ćerke su opisale kao sklone liberalno hladnom, pa autoritarno toplom vaspitanom stilu. Ostala očekivanja formulisana u odnosu na sigurni afektivni obrazac nisu potvrđena.

U svetlu iznetih rezultata, može se reći da postoji izvesna povezanost između kvaliteta partnerske afektivne veze i procene vaspitanog stila od strane deteta. Sigurni afektivni obrazac koji je najfrekventniji, statistički je i najznačajnije povezan sa demokratskim vaspitnim stilom. Ostali, tzv nesigurni afektivni obrasci (okupirani, izbegavajući i plašljivi) statistički značajnije su povezani sa liberalnim (okupirani obrazac) i autoritarnim stilom (izbegavajući i plašljivi). Već pomenuta sumnja u tendenciju studentkinja da daju socijalno poželjne odgovore sprečava dalje interpretacije i upozorava na neophodnost daljih i temeljnijih istraživanja pre svega u pravcu izrade validnijih instrumenata.

Literatura

Ainsworth, M. D. S., Blehar, M.C., Waters, E., & Wall, S. *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Erlbaum, (1978).

Ainsworth, M.D.S. & Witting, B. A., *Attachment and exploratory behavior of one year olds in a strange situation*. In B.M.Foss (Eds.) *Determinants of infant behavior*, (Vol 4 pp129-173) London: Methuen, (1959).

Bartholomew, K., *Avoidance of intimacy: An attachment perspective*. *Journal of Social Psychology*, 37, 95-109, (1993).

Bowlby, J., *A secure base*, New York: Basic Book, (1988).

Bowlby, J., *The making and breaking of affectional bonds, Etiology and psychopathology in the light of attachment theory. II Some principles of psychotherapy*, *British Journal of Psychiatry*, 130:201-210, (1978).

Brennan, K. A., Clark, C. L., & Shaver, P.R., *Self - report measurement of adult attachment: An integrative overview*. In J.A.

Simpson & W.S. Rholes (Eds.), *Attachment theory and close relationships* (pp 46-76) New York: Guilford Press. (2001).

Bretherton, I., *Roots and growing points of attachment theory* In attachment across the life cycle, C.M. Parkes, J. Stevenson-Hinde and P. Marris (eds), London: Routledge. (1991).

Bretherton, I., Biringen, Z., Ridgeway, D., Maslin, C. & Sherman, M., *Attachment: The Parental perspective*, *Infant Mental Health Journal*, 10, 203-221, (1989).

Hazan, C. & Shaver, P., *AA biased overview of the study of love*, *Journal of Social and Personal Relationships*, 5, 473-510, (1988).

Lee, J.A., *A colors of love: An exploration of the ways of loving*, Toronto, New Press., (1988).

Main, M. & Hesse, E. The insecure disorganized disoriented attachment pattern in infancy: Precursors and sequelae. In M. Greenberg (Eds.) *Attachment during the preschool years*, Chicago: University of Chicago Press, (1992).

Marinus H. Van Ijzendoorn & Abraham Sagi, *Cross Cultural Patterns of Attachment: Universal and Contextual Dimensions*, *Handbook Of Attachment*, London, (1999).

Matejević, M. *Vrednosne orijentacije i vaspitni stil roditelja*, Doktorska disertacija, Kosovska Mitrovica, (2002).

Shaver P.R., & Hazan, C., *Romantic love conceptualized as an attachment process*. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524, (1987).

Stefanović-Stanojević, T. *Afektivno vezivanje - transgeneracijski prenos*, Magistarski rad, Filozofski fakultet, Beograd, (2000).

Stefanović-Stanojević, T. *Emocionalni razvoj ličnosti*, Priručnik za vežbe iz Razvojne psihologije, Prosveta, Niš, (2002).

Sternberg, R.J., *A triangular theory of love*. *Psychological Review*, 93, 119-135, (1986).

Tatjana Stefanović-Stanojević

**QUALITY OF CLOSE RELATIONSHIPS AND
PARENTAL EDUCATIVE STYLE**

Abstract

According to the theory of attachment, the quality of close relationships, which was acquired during the childhood, is being transferred during the coming of age and taking the form of the WM, outlines the close relationships of an adult. The dominant relationship of an adult is a romantic relationship, most commonly in the form of matrimony. The quality of romantic relationships is certainly associated with parental behaviour.

In this theoretical study, we examined the influence of the quality of close relationships on a parent-child dyad in Serbia (Nis). We were determined to study the relation between the patterns of attachment and the parental educative style on the basis of the evaluation performed by their children.

The test was made on a sample of 100 parents from 45 to 55 years and 100 young people (children) between 19 and 25. Both sexes were equally represented in the sample. Instruments: Parental Educative Style (M. Matejevic, 2002) and Modified Experiences in Close Relationships Inventory (Brennan, Clark, Shaver, 2001).

The expectation was particularly confirmed by our results.

Keywords: *theory of attachment, close relationships, parental educative style.*

UDK 316.356.2-055.52 : 159.923	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 89-108	ISSN 1451-5407
-----------------------------------	---	----------------

Ana Milenković¹³
nezavisni psiholog

Marina Hadži-Pešić
Filozofski fakultet, Niš

POVEZANOST VASPITNIH STILOVA RODITELJA, EKSTRAVERZIJE-INTROVERZIJE I ASERTIVNOSTI

Apstrakt

Asertivnost se definiše kao sposobnost i spremnost osobe da jasno izražava svoje misli, stavove i osećanja i da brani svoja legitimna prava, bez obzira na to ko, kada i zašto joj ta prava ugrožava. Asertivnost se smatra vidom socijalne i emocionalne inteligencije i kao naučeni vid ponašanja povlači za sobom pitanja oko faktora koji su odgovorni za takav oblik ponašanja.

Autore ovog istraživanja posebno je interesovalo da utvrde da li postoji značajna povezanost između vaspitanja roditelja, urođenih karakteristika ličnosti i kasnijeg asertivnog ponašanja ispitanika. Istraživanje je obuhvatilo 100 studenata prve godine Medicinskog fakulteta u Nišu, ujednačenih po polu i starosti. Vaspitni stilovi roditelja ispitanika ispitivani su EMBU upitnikom, švedskog autora Perisa, koji je modifikovan u Holandiji (Arrindell et al., 1983). Dimenzije ličnosti ispitivane su EPQ upitnikom Ajzenka, a asertivnost je merena upitnikom „Da li ste asertivni“ Zdravkovića i Krnetića. Pored ovih, korišćen je i upitnik specijalno konstruisan za potrebe istraživanja, a koji je imao za cilj utvrđivanje socio-demografskih karakteristika ispitanika.

Rezultati su pokazali da ne postoji značajna povezanost asertivnog ponašanja ispitanika i vaspitnih stilova njihovih roditelja. Međutim, utvrđena je povezanost bazičnih dimenzija ličnosti i asertivnosti, kao što je pozitivna korelacija ekstraverzije i asertivnosti i negativna korelacija

¹³ lusalome81@yahoo.com

asertivnosti sa neuroticizmom. Utvrđena je i povezanost bazičnih dimenzija ličnosti i određenih vaspitnih stilova. Takođe, dobijeni podaci ukazuju na uticaj koji imaju porodični odnosi, kao što su slaganje roditelja i bračni konflikti na razvoj neuroticizma i psihoticizma kod adolescenata.

***Ključne reči:** asertivnost, vaspitni stilovi roditelja, ekstraverzija, introverzija, neuroticizam, psihoticizam.*

TEORIJSKI KONTEKST

Vaspitni stilovi roditelja

Vaspitni stil roditelja podrazumeva procenu roditelja kojim vaspitnim postupcima će na najbolji način ostvariti svoje vaspitne ciljeve, a da ne naruše, pre svega, emocionalni odnos prema detetu, tj. postupak proističe iz bazičnog osećanja prihvatanja i ljubavi, ili odbacivanja i uslovne ljubavi. Emocionalni činilac (ljubav, mržnja, nežnost, hladnoća) smatra se najvažnijom komponentom vaspitnog stila roditelja. Osećajni deo vaspitnih postupaka u najvećoj meri odražava stavove roditelja i doprinosi u usmeravanju delovanja (Piorkowski-Petrović, prema Todorović, 2005, str. 25).

Vaspitni stilovi se formiraju veoma rano. Dete ih usvaja kao model roditeljskog ponašanja, a reakciju deteta roditelji doživljavaju kao pozitivno ili negativno potkrepljenje za svoje postupke. Dakle, moglo bi se reći da su vaspitni stilovi dvosmerni proces.

Vaspitni stil obuhvata dva elementa roditeljstva: prihvatanje i čvrstu kontrolu (Maccoby & Martin, 1983). Prihvatanje (toplina i podrška) podrazumeva trud roditelja da dete razviju u zrele, samosvesne, asertivne ličnosti, pružajući mu podršku, aktivno se uključujući u njegove aktivnosti, prepoznajući njegove potrebe i zahteve i adekvatno odgovarajući na njih.

Čvrsta kontrola (u literaturi se može naći i kao kontrola ponašanja) odnosi se na zadatke koje roditelji postavljaju deci, kako bi ih integrisali u porodicu i društvo svojim zahtevima, nadgledanjem, disciplinom i suprotstavljanjem dečijoj neposlušnosti kao i kontrolom detinjih impulsa (Baumrind, 1991).

Na osnovu ovih kriterijuma, definisana su četiri vaspitna stila:

Permisivni roditelji (nedirektivni, popustljivi), koje odlikuje visoka toplina i niska kontrola. Permisivni roditelji se dalje mogu podeliti u dve

grupe: demokratski roditelji, koji su blagi i savesni i posvećeni detetu, uključeni delimično u detetove aktivnosti i nedirektivni roditelji, koji funkcionišu po principu „laissez fair“.

Autoritarni roditelji su visoko zahtevni i imaju visoku kontrolu nad decom i nisku toplinu.

Autoritativni roditelji imaju visoku kontrolu i toplinu.

Neuključeni (nezainteresovani) roditelji imaju nisku toplinu i nisku kontrolu.

Postoji još jedan vrlo značajan element koji objedinjuje, ujedno i diferencira toplinu i kontrolu u vaspitnim stilovima, a to je psihološka kontrola. Barber (1996) definiše psihološku kontrolu kao napore roditelja da utiču na psihološki i emocionalni razvoj deteta kroz predstave o osećaju krivice, odgovornosti i predstave o ljubavi.

Dimenzije ličnosti po Ajzenku

Ajzenk je faktorskom analizom utvrdio postojanje dve fundamentalne dimenzije ličnosti koja će postati predmet ogromnog broja daljih istraživanja. To su dimenzije ekstraverzija-introverzija i dimenzija neuroticizam-stabilnost. Ove dimenzije su međusobno ortogonalne i bipolarne. U kasnijim istraživanjima Ajzenk je ekstrahovao još jednu dimenziju ličnosti- psihoticizam. Kao bihevorista, smatrao je da je učenje bitan proces koji utiče na razvoj ličnosti, ali je u prvi plan isticao uticaj nasleđa, odnosno kakarakteristike budnosti centralnog nervnog sistema. Na osnovu toga, Ajzenk daje opise dimenzija ličnosti:

Ekstraverzija-introverzija je dimenzija ličnosti koja predstavlja kontinuum od prvenstvene okrenutosti ličnosti prema spolja i prema drugima do prevashodne okrenutosti ka sebi i sopstvenim unutrašnjim preživljavanjima. Tipičan ekstrovert je socijabilan i impulsivan, aktivan je i teži promenama, otvoren je i komunikativan, u osnovi optimista i malo površan. Tipičan introvert je tih i povučen, rezervisan u kontaktima sa ljudima, introspektivan je i voli da čita, pouzdan je i savestan, ozbiljan i pomalo pesimističan. Neurofiziološku osnovu ove dimenzije čine karakterisike CNS-a i retikularne formacije. Individualne razlike su velike, a potiču u najvećoj meri od razlika u pobudljivosti nervnog sistema (koja je velika ili veća kod introverata, a manja kod ekstroverata).

Neuroticizam-emocionalna stabilnost je dimenzija ličnosti koja se temelji na karakteristikama autonomnog nervnog sistema. Osnovne razlike

na ovoj dimenziji odnose se na stepen uravnoteženosti emocionalnog ispoljavanja. Osoba sa visokim neuroticizmom je emocionalno nestabilna i podložna promenama raspoloženja, burno emocionalno reaguje, anksiozna je, potištena i napeta, pati od psihosomatskih smetnji. Zbog ovakvih predispozicija povećane su joj šanse da postane neurotičar. Emocionalno stabilna osoba adekvatno ispoljava i kontroliše svoje emocije. Njene reakcije su manje burne i relativno lako uspostavlja stanje smirenosti. Nema velikih kolebanja u osnovnom raspoloženju, a emocionalnim problemima prilazi realno.

Psihoticizam, odnosno visok skor na ovoj dimenziji karakteriše agresivnost, emocionalna hladnoća, egocentrizam, sklonost impulsivnim i antisocijalnim reakcijama. Moguće su deluzije, socijalna povučенost i izolovanost.

Ajzenk pravi distinkciju između termina i pojma „neuroze“ i „neuroticizam“, odnosno između pojmova „psihoza“ i „psihoticizam“. Tako, neuroticizam predstavlja genetičku predispoziciju za razvoj neuroze. Takva se neuroza pojavljuje, međutim, jedino ukoliko su postojali određeni uslovi okoline, na primer, stres dovoljno jakog inteziteta. Ako takvog uslova nema, neuroza se neće razviti, uprkos postojanju neuroticizma ili predispozicija za njen razvoj. Iz ovog stanovišta proizilazi da je neurotično ponašanje naučeno ponašanje, i to putem klasičnog uslovljavanja.

Asertivnost

Asetivnost podrazumeva sposobnost osobe da u situacijama u kojima je ugrožena dosledno, uporno i odgovorno brani sopstvena prava, bez obzira na to ko, kada i zašto joj ta prava poništava. Dve ključne karakteristike asertivnog ponašanja jesu srdačnost i veselost. To je sposobnost da se ispolji sopstvena ličnost i sopstvene potrebe na iskren, jasan način, bez skrivenih poruka ili značenja. Asertivne osobe su generalno u stanju da uđu u konfrontaciju, međutim, oni je ne izazivaju namerno. One mogu da prihvate naredbe od drugih ili da izdaju naredbe, zavisno od postojeće situacije. Uopšteno teže kompromisu ako određeni postupak smatraju adekvatnim, ali će se često boriti i za ono što misle da im je važno.

Uzroci neasertivnog ponašanja mogu biti nerazvijene ili slabo razvijene socijalne veštine, naučeni sistem pogrešnog mišljenja i preplavljenost osobe iracionalnim strahovima od odbacivanja, nekompetentnosti i kontrole. Pored asertivnog ponašanja postoji i agresivni kao i pasivni, defanzivni vid komunikacije.

Uvod u problem

Asertivnost je veoma važna karakteristika ponašanja svakog čoveka. Zato, kao takva, zavređuje da se pokloni posebna pažnja njenim „uzrocima“, obzirom da su efekti neasertivnog ponašanja sami po sebi jasni i dokazani u svakodnevnom iskustvu. Na teritoriji naše zemlje sproveden je mali broj istraživanja na temu asertivnosti. Ponašanje koje nije asertivno može vrlo lako dovesti do nedostatka samopouzdanja i osećanja niže vrednosti. Osećanje koje agresivno ophođenje (vid neasertivnog ponašanja) može da izazove skoro u svakoj osobi je ljutnja i agresivnost. Ovo je jasan signal agresivne komunikacije- potreba da se osoba brani.

Autori ovog istraživanja želeli su da provere neke od pretpostavki o faktorima koji utiču na asertivno ponašanje, kao što su vaspitni stilovi roditelja i dimenzije ličnosti po Ajzenku. Takođe, zanimljivo je bilo utvrditi da li i u kolikoj meri na asertivno ponašanje utiču i sociodemografski činioci. Ukoliko bi se utvrdila značajna povezanost između vaspitnih stilova roditelja i asertivnog ponašanja njihove dece, dobijeni rezultati bili bi od velike koristi u savetovanju roditelja, bračnoj i porodičnoj terapiji. Takođe, porodični odnosi i dinamika i njihov doprinos u favorizaciji određenih crta ličnosti mogu pospešiti bolje porodične odnose, kao i razvoj dece u zdrave i zrele ličnosti.

Varijable istraživanja

Nezavisne varijable:

Vaspitni stilovi roditelja operacionalizovani preko EMBU upitnika
Bazične dimenzije ličnosti po Ajzenku operacionalizovane preko EPQ upitnika

Zavisna varijabla:

Asertivno ponašanje operacionalizovano upitnikom "Da li ste asertivni" autora Zdravkovića i Krnetića

Kontrolne varijable:

Pol

Uzrast
Potpunost porodice
Mesto stanovanja.

Ciljevi istraživanja i hipoteze

Ovim istraživanjem želeli smo da utvrdimo da li postoji povezanost vaspitnih stilova roditelja ispitanika, ekstroverzije i introverzije, sa jedne strane i asertivnog ponašanja ispitanika sa druge strane, kod studenata prve godine medicine.

Na osnovu ovako formulisanog cilja istraživanja postavljena je sledeća opšta hipoteza:

Postoji značajna povezanost vaspitnih stilova roditelja, bazičnih dimenzija ličnosti sa jedne strane, i asertivnog ponašanja sa druge strane.

Posebne hipoteze odnosile su se na povezanost svakog od vaspitnih stilova roditelja i asertivnosti, kao i na povezanost svake od bazičnih dimenzija ličnosti i asertivnosti. U odnosu na kontrolne varijable hipoteze su se odnosile na povezanost pola i asertivnog ponašanja, mesta stanovanja i asertivnog ponašanja, kao i potpunosti porodice i asertivnog ponašanja.

Uzorak

Uzorak se sastojao od 100 ispitanika, studenata prve godine Medicinskog fakulteta u Nišu. Uzorkom su obuhvaćeni i mladići i devojke u relativno ujednačenom procentu. Većina studenata je prvorodena, 12% potiču iz porodica gde su se roditelji razveli, a procenat onih kojima nedostaje jedan roditelj iznosi 5%. Roditelji ispitanika imaju srednje ili više, odnosno visoko obrazovanje (tabela 1 i 2)

Tabela 1. Karakteristike uzorka

	Min	Max	Arit. sredina	St. devijacija
POL	1	2		
3. Mesto stanovanja pre upisanih studija	1	4	3.38	1.13
5.a) Koje si dete po rođenju	1	4	1.46	.64
b) Koliko imaš još braće i sestara	0	3	.97	.63
9. Da li su ti roditelji razvedeni DA NE	1	2	1.88	.33
12. Da li su ti oba biološka roditelja živa	1	3	1.09	.40
14. Obrazovanje oca/očuha/staraoaca	1	6	3.88	1.27
16. Obrazovanje majke/maćehe/starateljke	1	6	3.64	1.08

Tabela 2. Procenat zastupljenosti mladića i devojaka

Mladići	Devojke
46%	54%

Statistička obrada rezultata

Obrada rezultata izvršena je u programu za statističku obradu podataka SPSS for Windows 10.0. Korišćen je Pirsonov koeficijent korelacije, kao i mere centralne tendencije (aritmetička sredina) i mere varijabilnosti (standardna devijacija).

Rezultati istraživanja

U našem istraživanju nije nađena statistički značajna povezanost između vaspitnih stilova roditelja i asertivnog ponašanja ispitanika, studenata I godine medicine (tabela 3), ali je nađena pozitivna korelacija između ekstraverzije i introverzije i asertivnog ponašanja, kao i negativna

POVEZANOST VASPITNIH STILOVA RODITELJA, EKSTRAVERZIJE...

korelacija između asertivnosti i neuroticizma i asertivnosti i laj skale na Ajzenkovom upitniku (tabela 4).

Tabela 3. Korelacija vaspitnih stilova roditelja i asertivnog ponašanja ispitanika

	Asert	Favorit	Odbacuj	Prezašt	Toplina
Asert					
Favorit	-.069				
Odbacuj	-.069	.243*			
Prezašt	-.119	.263**	.574**		
Toplina	.078	.020	-.482**	-.179	
Nedослед	-.094	.264**	.733**	.518**	-.469

** Korelacija na nivou značajnosti 0.05

*Korelacija na nivou značajnosti 0.01

Tabela 4. Korelacija dimenzija ličnosti i asertivnosti

	Psihoticizam	Ekstoverzija	Neuroticizam	Laj-skala
Psihoticizam				
Ekstoverzija	-.048			
Neuroticizam	.055	-.238*		
Laj-skala	-.457**	-.098	-.196	
Asertivnost	.014	.638**	-.212*	-.212*

** Korelacija na nivou značajnosti 0.05

* Korelacija na nivou značajnosti 0.01

U ovom istraživanju utvrđena je značajna povezanost dimenzija ličnosti i određenih vaspitnih stilova. Tako, psihoticizam je u pozitivnoj korelaciji sa obacujućim i nedoslednim vaspitnim stilom, dok vaspitni stil u kome preovladava toplina negativno korelira sa psihoticizmom. Favorizacija deteta u odnosu na drugu decu u porodici takođe igra značajnu ulogu u ispoljavanju psihotičnih crta ličnosti (tabela 5).

Tabela 5. Korelacija dimenzija ličnosti i vaspitnih stilova roditelja

	P	E	N	L
FAV	.202*	.000	.147	-.162
ODB	.360**	-.066	.313**	-.241*
ZAŠT	.166	-.087	.338**	-.071
TOPL	-.241	.303**	-.147	.220*
NEDOSL	.248*	-.099	-.330**	-.293**

** Korelacija na nivou značajnosti 0.05

*Korelacija na nivou značajnosti 0.01

Na sličan način i neuroticizam korelira sa vaspitnim stilovima. Naime, on je u pozitivnoj korelaciji sa odbacujućim vaspitnim stilom kao i prezaštićavanjem deteta od strane roditelja.

Iako nije potvrđena hipoteza da pol značajno korelira sa asertivnim ponašanjem, dobijena je značajna povezanost pola i dimenzija ličnosti. Naime, vrednost na skali psihotizma veća je kod mladića, a neuroticizam je izraženiji kod devojaka, što se uklapa u opštu postavku da je psihotizam zastupljeniji kod muškaraca, a neuroticizam kod osoba ženskog pola.

U tabeli br. 6 data je korelacija vaspitnih stilova roditelja, dimenzija ličnosti, asertivnosti i slaganja roditelja ispitanika.

Tabela 6. Korelacija vaspitnih stilova roditelja, dimenzija ličnosti, asertivnosti i slaganja roditelja ispitanika

	A	FAV	ODB	ZAŠT	TOP
NESLAGANJE RODITELJA	-.054 .594	.097 .339	.250* .012	.129 .202	-.305** .002
	NED	P	E	N	L
NESLAGANJE RODITELJA	.272** .006	.199* .047	-.103 .308	.199* .048	-.171 .088

** Korelacija na nivou značajnosti 0.05

*Korelacija na nivou značajnosti 0.01

Česte svađe i trzavice u porodici u pozitivnoj su korelaciji sa odbacujućim, prezaštićujućim i nedoslednim vaspitnim stilom. Studenti koji procenjuju slaganje svojih roditelja kao dobro doživljavaju svoje roditelje kao emocionalno tople osobe. Loše slaganje roditelja korelira sa

odbacujućim vaspitnim stilom. Međusobne česte nesuglasice roditelja koreliraju sa psihoticizmom i neuroticizmom kod dece. Takođe, na osnovu gornje tabele možemo zaključiti da loši odnosi supružnika negativno koreliraju sa asertivnim ponašanjem dece. Međutim, ta korelacija nije statistički značajna.

Diskusija rezultata

U teorijskom delu ovog istraživanja rečeno je da je asertivnost jedna od karakteristika ekstraverata, što se dobijenim podacima i potvrdilo. Asertivnost podrazumeva prepoznavanje sopstvenih potreba i mišljenja koja se bez bojazni od reakcije drugih ispoljavaju. Introverti su skloni nedostatku samopouzdanja, lako razvijaju strah od odbacivanja i strah od procene (setimo se da su introverti, zbog karakteristika svog centralnog nervnog sistema jako podložni uslovljavanju strahova), te je introverzija u negativnoj korelaciji sa asertivnošću.

Visok skor na L skali govori o osobama koje su naivne, odbrambene i visoko se kontrolišu. Naivna osoba nije svesna svojih asertivnih prava i lako ju je ubediti da prihvati tuđe mišljenje kao svoje. Shodno tome, osoba nije sposobna da diferencira svoje mišljenje i želje od tuđih, sugestibilna je i teško da može biti asertivna, što potvrđuje negativna korelacija sa asertivnošću.

Osoba sa visokim stepenom neuroticizma pretpostavlja agresivno ili možda čak i defanzivno ponašanje zbog urođene visoke budnosti i reakcija koje se rukovode impulsivnim ponašanjem na draži iz spoljašnje sredine. Izražena impulsivnost verovatno će se odraziti i na interpersonalne odnose i adaptaciju na novinu i stres, što mladoj osobi može stvoriti mnogo problema u socijalnim relacijama. Jasno je da je takvoj konstelaciji ličnosti jako teško da bude asertivna, što potvrđuje negativna korelacija sa asertivnošću.

Ajzenk smatra da genetička osnova predstavlja samo potencijal ili mogućnost za razvoj određenog fenotipa, odnosno, određene ličnosti ili njenih osobina. Nasleđe predstavlja samo osnovu ili podlogu za razvoj i određuje gornju granicu razvoja. Da li će se ono iz genetičkog potencijala razviti u određenu ličnost i do koje granice će takav razvoj ići, determinisano je uticajima okoline na genetički potencijal pojedinca. Dobijeni rezultati ukazuju da odbacivanje deteta od strane roditelja ili nedoslednost u sprovođenju vaspitnih mera pogoduju razvoju psihoticizma. Zanimarivanju deteta kao fenomenu posvećeno je dosta istraživanja, od

kojih je možda najpoznatije Bolbijevo istraživanje iz 1950. godine (prema Radonjić, 1999), koji je ispitivao napuštenu decu po domovima i zaključio da nedostatak topline dovodi do trajnih, ireverzibilnih negativnih posledica. Roditelji koji ne posvećuju pažnju svojoj deci imaju nisku toplinu i nisku kontrolu. Indiferentni su prema aktivnostima i zahtevima deteta. Neretko zaboravljaju na obećanja koja su dala deci. Deca i sama postaju nezainteresovana za spoljašnja dešavanja, tako da imaju slaba školska i socijalna dostignuća, često biraju nelegalne poslove kao način sticanja zarade za život. Ovakvo antisocijalno ponašanje čini samo jednu od komponenti psihoticizma. Verovatno je da deca čiji roditelji nisu pokazivali emocionalnu toplinu nisu imali adekvatan model ponašanja ili jednostavno nisu imali pozitivno potkrepljenje u vidu toplih emocionalnih reakcija, tako da ni sama nisu razvila emocionalnu toplinu. To se takođe odnosi na nedosledne roditelje, koje takođe karakteriše niska toplina.

Nedoslednost roditelja podrazumeva oprečnosti u načinu ophođenja prema deci. Ponašanje roditelja ne zavisi u mnogome od samog deteta, već od drugih spoljašnjih uticaja koja ostavljaju trag na raspoloženje roditelja. Takvo ponašanje uslovljava zbunjenost i konfuziju kod dece, jer ona ne mogu znati da li će biti nagrađena ili kažnjena za određeni postupak. Iz ovoga proističe spoljašnji lokus kontrole, gde deca smatraju da nemaju velikog ili gotovo nikakvog uticaja na ono što im se dešava. Ona se prepuštaju sudbini, ne vodeći mnogo računa na društvene posledice koje mogu snositi za svoje postupke. Moglo bi se očekivati da se uz psihoticizam javlja i negativna korelacija sa laj-skalom, što je u ovom istraživanju i potvrđeno.

Roditelji koji favorizuju svoje dete u odnosu na drugu decu daju mu više prava, što utiče na kontrolu nad detetom. Kontrola može biti manja ili po principu „laissez faire“. Dete, obzirom na nepostavljanje limita postaje bahato, nevedeći računa o drugima. Shodno tome, razvija se kod „favorita“ antisocijalno i buntovničko ponašanje, što može rezultirati povišenjem na skali psihoticizma, kao što se u istraživanju i pokazalo. Isto tako, kontrola može biti i povećana. U tom slučaju od deteta se očekuje da bude iznadprosečno na jednom ili češće, na više životnih polja.

Neuroticizam takođe korelira sa odbacujućim, prezaštićujućim i nedoslednim vaspitnim stilovima. Odbacivanje roditelja može ostaviti jako negativne posledice na razvoj ličnosti deteta. Pored ignorisanja detetovih potreba, njemu se uskraćuje ljubav i toplina. Nezaovoljstvo zbog ovakvog ponašanja roditelja vremenom može dovesti do neurotičnih ispoljavanja i/ili ponašanja koje karakteriše naučena bespomoćnost.

Pozitivna korelacija nedoslednog vaspitnog stila sa neuroticizmom verovatno je posledica ambivalentnih osećanja koja se javljaju usled različitog reagovanja roditelja na iste ili slične postupke deteta. Poznato je da je ambivalentnost jedan od preduslova za pojavu neurotičnog ponašanja, tako da je ova korelacija i mogla biti očekivana.

Prezašćivanje deteta i držanje „pod staklenim zvonom“ može imati izuzetno negativne posledice po razvoj deteta. Roditelji su skloni da sve rade umesto deteta, kontrolišu ga, stalno su zabrinuti za dete, preuveličavaju i najmanje prepreke sa kojima se dete suočava. Ovo proizilazi iz nesigurnosti samih roditelja u odnosu na način ophođenja sa detetom. Takvo dete postaje naviknuto da zavisi od drugih, nesigurno u sopstvene sposobnosti, jer retko ima prilike da ih testira, tako da postaje sklono pasivno-zavisnim oblicima ponašanja, neretko naučenoj bespomoćnosti, razvijajući brojne neurotične oblike ponašanja. Prezašćenu decu karakteriše nesigurnost i pri ulasku u socijalne kontakte, zato što generalno razvijaju zavisnu crtu ličnosti. Kada nema „sigurnosne“ osobe, anksioznost može brzo i lako preplaviti osobu koja je navikla na stalnu pažnju i podršku drugih. Ova pretpostavka je potvrđena pozitivnom korelacijom prezašćujućeg roditeljskog para i neuroticizma kod ispitanika.

Roditelji kroz porodične odnose prenose svoje emocionalne probleme na dete. Ovo može da dovede do povećanja osetljivosti deteta i plodno tle za pojavu neurotičnog i/ili neprilagođenog ponašanja. Deca usvajaju mnoge negativne, ali i pozitivne načine reagovanja kroz odnose u porodici. To kasnije ima veliki uticaj na njihov život i socijalne odnose, kao što su pojačana potreba za pažnjom ili odobravanjem, osetljivost na očekivanja drugih, sklonost ka preuzimanju odgovornosti na sebe ili stalno prebacivanje krivice na druge, impulsivnost kao način reagovanja na frustraciju. Jasno je da sve ovo negativno utiče na razvoj ličnosti i reagovanja na asertivan način.

Povezanost između svađa i nesuglasica u porodici i međusobnih sukoba bračnih partnera sa odbacujućim i nedoslednim vaspitnim stilovima ide u prilog Bovenovoj (Bowen) teoriji da na razvoj deteta ne utiče samo ophođenje roditelja prema deci, već da su u porodici odnosi međusobno isprepletani. Stavovi i verovanja članova nuklearne porodice utiču na oblikovanje ponašanja. Važnu ulogu imaju i emocije koje se javljaju u međusobnim odnosima. Bračni konflikti povećavaju porodičnu napetost. Ta napetost povećava i nivo anksioznosti kod supružnika i svaki od njih eksternalizuje svoju anksioznost u međusobnim odnosima. Svako se

fokusira na to šta nije u redu kod partnera, pokušavajući da kontroliše onog drugog i svako od njih se opire da potpadne pod kontrolu partnera.

Klinički problemi ili simptomi najčešće se razvijaju tokom perioda povišenja ili prolongiranja napetosti i sukoba u porodici. Nivo tenzije zavisice od stresa sa kojim se porodica suočava, sposobnosti porodice da se adaptira na stres i povezanost sa širom porodicom i socijalnim okruženjem. Gde će se simptomi manifestovati zavisice od obrasca koji je najaktivniji u stresnoj situaciji. Što je veći nivo napetosti, to će biti veća verovatnoća da više ljudi bude pogođeno simptomatologijom. Ta simptomatologija može rezultirati razvojem psihoticizma i neuroticizma, koji su genetski uslovljeni, ali se razvijaju pod uticajem negativnih sredinskih uslova. Tako je u ovom istraživanju i dobijena korelacija koja ukazuje na ovu tvrdnju.

Završna razmatranja rezultata

U ovom istraživanju početna ideja bila je da se ispita da li vaspitanje roditelja utiče na kasnije ponašanje adolescenata, odnosno na naučenu asertivnost. Kao i svako naučeno ponašanje, tako se i asertivnost uči putem nagrade i kazne za određenu vrstu reagovanja i učenjem po modelu. Međutim, dobijeni rezultati ukazuju da roditelji koji imaju dete u kasnom adolescentnom uzrastu, polako iščezavaju kao uzor ponašanja. Naime, u istraživanju sprovedenom na srednjoškolskoj populaciji, Todorović (2005) je dobila rezultate koji ukazuju na korelaciju vaspitnih stilova i samopoštovanja adolescenata (mlađih). Obzirom da je samopoštovanje bitna komponenta asertivnosti, jasno je da se javlja diskrepanca u ovim rezultatima. Zašto?

Jedno od mnogih istraživanja koja nude mogući odgovor na ovo pitanje je istraživanje grupa autora (Viken et al., 1994, prema Červone i Kaprara, 2003), koja je analizirala skoro 15000 blizanaca u periodu od šest godina, koji su podeljeni u starosne grupe od kasnih tinejdžerskih do kasnih pedesetih godina života. Koeficijent urođenosti za ekstraverziju i za neuroticizam su se smanjivali sa starošću. Akumulacija različitih sredinskih uticaja je očigledno doprinosila varijaciji u dimenzijama ličnosti sa protokom vremena. Ovaj podatak bi se mogao primeniti i na uticaj na asertivno ponašanje, obzirom da je kao naučeno, sklono većim uticajima sredine od urođenih tendenci.

Činjenica da jedinstveni sredinski doživljaji porodice dominiraju nad zajedničkim uticajima, sugeriše da su oni porodični potezi koji su zaista

uticajni ne uključuju socio-kulturne parametre (prihod u porodici, obrazovanje itd.). Umesto toga, oni mogu uključivati porodični relacioni sistem i mikrosredinu koja se razvija u porodicama. Ovaj zaključak zahteva da se skrene pažnja na dugotrajnu tradiciju istraživanja porodičnih odnosa i jedinstvenih mreža interpersonalnih odnosa u kojima se odvijaju individualni životi (Bateson, 1972; Minuchin, 1974, prema Kaprara i Červone, 2003). Genetski faktori mogu uticati na sredinske varijable kao što su roditeljska toplina, vršnjački prihvaćenost i socijalna podrška (Plomin i Bergerman, 1991; Plomin, 1994, prema Kaprara i Červone, 2003).

Kada su tradicionalne sredinske mere, kao što su dečije i roditeljske percepcije porodičnog okruženja tretirane kao fenotip u genetskoj analizi pronađeni su značajni genetski uticaji. Doprinos genetike konzistentno se pojavljuje u dečijim percepcijama roditeljskog ponašanja i ponašanja braće i sestara. Iako su u ovoj oblasti potrebna dodatna istraživanja, do sada se pokazalo da opažanja prihvatanja, odbacivanja, topline i naklonosti (favorizacije) pokazuju značajne genetske uticaje. Genetski uticaji izgleda utiču na širok spektar sredinskih faktora van porodice, koji se odnose na vršnjake i nastavnike i koji uključuju u sebe događaje kao što su nesreće, gledanje televizije i izloženost dogmama (Plomin, 1994, prema Kaprara i Červone, 2003).

Lične razlike u mladosti mogu imati različite uzroke u poređenju sa ličnim razlikama u odraslom dobu. Geni mogu biti odgovorni za konkretno ponašanje u određenom vremenu, dok sredina može biti odgovorna za konkretna ponašanja u dugom vremenskom periodu. Koeficijenti naslednosti se povećavaju sa izjednačavanjem sredina, a smanjuju sa sredinama koje se razlikuju međusobno. Argumenti u prilog genetskih uticaja na ličnost su zasnovani na istraživanju populacija čiji se razvoj i funkcionisanje odvijao u okviru iste kulture, sa sličnim materijalnim uslovima života.

Ljudski identitet, poverenje u sebe i lični ciljevi u životu, proizilaze iz interakcija sa drugim ljudima. Rano u životu, te interakcije, pre svega, uključuju roditelje, negovatelje i braću i sestre. Postepeno, vršnjački odnosi dobijaju važnost kao socijalne determinante ličnosti.

Deca nastavljaju da provode značajan deo svog vremena u društvu prijatelja i tokom adolescencije. U srednjem detinjstvu i ranoj adolescenciji, procenjuje se da u proseku ljudi provedu jednu trećinu svojih budnih sati sa prijateljima; ta proporcija značajno opada u odraslom dobu (Hatup and Stevens, prema Kaprara i Červone, 2003).

Obzirom na vreme provedeno sa vršnjacima, vršnjačke grupe funkcionišu kao pojačivači, modeli, supervizori i izvori socijalne podrške. U grupama, individua doživljava dobro definisane uloge i uči da prihvata grupne vrednosti. Vršnjačke grupe su arena za vežbanje nezavisnosti od kontrole odraslih. Dečija iskustva u vršnjačkim grupama utiču na razvoj self koncepta i socijalnih sposobnosti, jer deca moraju naučiti da prihvate socijalne uloge i da kontrolišu utiske koje stvaraju kod drugih.

Nesumnjivo je da, obzirom na količinu vremena provedenog sa vršnjacima, vršnjačke grupe imaju izvestan uticaj na razvoj ličnosti deteta. Studenti prve godine medicinskog fakulteta imaju obavezne vežbe, kao i većinu obaveznih predavanja, tako da provode gotovo čitav dan na fakultetu sa vršnjacima. Takođe, mnogi od njih su došli iz drugih gradova i već godinu dana žive bez stalnog direktnog roditeljskog uticaja.

Na žalost, u ovom istraživanju nije ispitan eventualni uticaj vršnjaka na asertivno ponašanje ispitanih studenata.

Nesumnjivo je, međutim, da porodica ima veliki uticaj na razvoj ličnosti svakog njenog člana, a naročito dece. To se može videti na osnovu dobijenih rezultata o značajnoj povezanosti vaspitnih stilova i bazičnih dimenzija ličnosti koje je Ajzenk ekstrahovao na osnovu svojih mnogobrojnih dugogodišnjih istraživanja. Naime, određene urođene karakteristike ličnosti manifestuju se jedino ukoliko tome pogoduju socijalni uslovi. Zato nije slučajno zašto su studenti sa izraženijim psihotičnim crtama ličnosti zastupljeniji u porodicama u kojima se osećaju odbačenim od strane svojih roditelja i čiji su roditelji nedosledni u vaspitanju. Favorizacija jednog deteta u odnosu na ostalu decu kasnije doprinosi anti- ili asocijalnom ponašanju, buntovništvu, ili drugim oblicima neprilagođenog i neadekvatnog ponašanja..

Osobe sa izraženim psihotičizmom retko se javljaju u porodicama u kojima su roditelji ocenjeni kao topli i suportativni. Takođe, takvi (topli) roditelji podstiču razvoj ekstravertiranosti, odnosno osoba koje su okrenute socijalnim kontaktima. Deca koja se osećaju prihvaćeno od roditelja dobrog su raspoloženja, vesela, dinamična, umiljata, dobro se snalaze u socijalnim odnosima, sigurna su u sebe, osećajna su i hrabra. Fizička toplina, kao neki vid nagrade, doprinosi da se kod ove dece razvije jaka potreba za postignućem. Bez obzira da li majke postavljaju visoke ciljeve za postignućem pred decu, reaguju na isti način kada dete ne ispuni ta očekivanja. Međutim, razlika kod ovih majki je u načinu nagrađivanja. Majke sa visokom potrebom za postignućem svoju decu nagrađuju, pozitivnije gledaju na detetov uspeh, upućuju podršku i pohvale i manje

ograničavaju svoju decu, ali ranije počinju sa obučavanjem za razvoj samostalnosti i samokontrole. Dete se često obraća svojim roditeljima za pomoć i savet, zadovoljno je svojim radom i njegovim rezultatima, istrajno je, sa razvijenim kapacitetom za saradnju i prihvatanje odgovornosti (Vinterbotom, prema Todorović, 2005).

Neurotične karakteristike ličnosti naročito su izražene kod onih osoba koje se osećaju odbačene i nevoljene od strane svojih roditelja. Ukoliko roditelji postavljaju nerealno prevelike zahteve, često ga kritikuju i obeshrabruju, dete lako gubi samopuzdanje i veru u sopstvene sposobnosti. Ono postaje nesigurno, preosetljivo i podložno uticajima drugih ljudi. Jasno je da je za ovakvo dete gotovo nemoguće da razvije asertivno ponašanje. Takvo dete može doživeti neuspeh u školi i biti loše socijalno prilagođeno. Ali, ukoliko ima dobar odnos sa vršnjacima i kadro je da pruži otpor roditeljima, negativni roditeljski uticaji su manji. Međutim, i dalje ostaje želja za uspehom i postignućem, sklonost frustracijama i nestabilna emotivna ravnoteža. Česte zabrane, kažnjavanje pokušaja osamostaljivanja i postizanja samokontrole obeshrabruju pokušaje da se postigne željeni uspeh.

Preterana zaštita usporava psihosocijalno sazrevanje. Nemarnost, nepreduzumljivost, popustljivost, često se javljaju kod dece koja su prezaštićena. Međutim, kada je bez roditelja, takvo dete je uznemireno i nesigurno.

Prezaštićujući odnos prema deci i preterivanje u obezbeđivanju optimalnih uslova u njihovom okruženju, dovode u adolescentnom periodu do pojave konformizma kod mladih, nedostatka ambicija, nesigurnosti i niskog samopoštovanja. Preosetljivi i anksiozni roditelji češće prezaštićuju svoju decu. Prezaštićavanje od strane majki značajno je povezano sa poremećajem porodične sredine, a prezaštićavanje od strane oca nije. Očevi ne prezaštićuju decu od početka, a preterano razumevanje za preosetljivost ćerki obično je rezultat neurotičnog konflikta roditelja. Prezaštićena deca nisu nesigurna u pogledu brige o sebi, već uglavnom nesigurna i ambivalentna prema odrastanju i osamostaljivanju. Prezaštićavanje dece značajno utiče na razvoj hronične anksioznosti i nesigurnosti (Todorović, 2005).

Činjenica da jednistveni sredinski doživaljaji porodice dominiraju nad zajedničkim uticajima, sugeriše da su oni porodični potezi koji su zaista uticajni ne uključuju socio-kulturne parametre (prihod u porodici, obrazovanje itd.). Umesto toga, oni mogu uključivati porodični relacioni sistem i mikrosredinu koja se razvija u porodicama. Ovaj zaključak zahteva

da se skrene pažnja na dugotrajnu tradiciju istraživanja porodičnih odnosa i jedinstvenih mreža interpersonalnih odnosa u kojima se odvijaju individualni životi (Bateson, 1972; Minuchin, 1974, prema Kaprara i Červone, 2003). Genetski faktori mogu da utiču na sredinske varijable kao što su vršnjački prihvaćenost i socijalna podrška (Plomin i Bergerman, 1991; Plomin, 1994, prema Kaprara i Červone, 2003). Ovim se može objasniti zašto nije dobijena značajna korelacija između socio-demografskih karakteristika, kao kontrolne varijable, i nezavisnih, odnosno zavisne varijable.

Od početka života, suštinska karakteristika ljudskog življenja je postojanje interpersonalnih odnosa između individue i članova porodice kao i vršnjačkih grupa. Psihološke teorije i istraživanje su počele da osvetljavaju ulogu koju ti interpersonalni odnosi imaju na razvoj ličnosti. U slučaju ovog istraživanja razmatrano je kako roditeljsko vaspitanje utiče na razvoj urođenih tendencija, odnosno bazičnih crta ličnosti i naučenog oblika ponašanja, odnosno asertivnosti. Kvalitet odnosa sa roditeljima, dinamika porodičnih odnosa i kvalitet odnosa vršnjačkih grupa, koji nije uključen u ovo istraživanje, ali je ponuđen kao moguće rešenje za objašnjenje razvoja naučenog modela ponašanja moguća sa tema za dalja razmatranja. Takođe, ne može se izbeći pitanje koliki je udeo izbora zanimanja u odnosu na asertivno ponašanje, što bi se u budućnosti moglo utvrditi uvođenjem različitih kontrolnih grupa. Bilo bi zanimljivo koristiti longitudinalno istraživanje, koje bi pomoglo u otkrivanju do koje stvarne granice roditelji igraju značajnu ulogu u modeliranju mišljenja i ponašanja. Ovo mogu biti predlozi za nova istraživanja koja bi eventualno utvrdila udeo svakog od pomenutih faktora na razvoj ličnosti.

Literatura

- Alberti, R. E. & Emmons, M. L. (1978, 1986). *Your perfect right: A guide to assertive behavior*, San Luis Obispo, CA: Impact Publishers
- Ekerman, N.V. (1966). *Psihodinamika porodičnog života*, Titograd, Grafički zavod
- Ellis, A. (2001). *Overcoming destructive beliefs, feelings, and behaviors*. Aroherst, NY, Prometheus books
- Eysenck, H. J. (1950). *Les dimensions de la personnalité*. Paris, Presses universitaires de France

- Fulgosi, A. (1981). *Psihologija ličnosti- teorije i istraživanje*. Zagreb, Školska knjiga
- Goleman, D. (2002). *Emocionalna inteligencija*. Beograd, Geopoetika
- Gordon, T. (1997). *Umeće roditeljstva*, Beograd, Kreativni centar
- Kaprara, Đ. V., Červone, D. (2003). *Ličnost- determinante, dinamika, potencijali*. Beograd, Dereta
- Kapor-Stanulović, N. (1985). *Na putu ka odraslosti*, Beograd, Nolit
- Livajin, M. (2003). *Svako dete je pametno na svoj način*, Beograd, Moć knjige,
- Milojković, M., Srna, J., Mićović, R. (1997). *Porodična terapija*, Beograd, Centar za brak i porodicu
- Piorkowski-Petrović. K. (1990). *Dete u nepotpunoj porodici*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd, Prosveta
- Radonjić, S. (1999). *Psihologija učenja*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva
- Reber, A. S., Reber, E. (2001). *The penguin dictionary of Psychology*, London, Penguin books Ltd
- Todorović, D. (1998). *Osnovi metodologije psiholoških istraživanja*, Beograd, Laboratorija za eksperimentalnu psihologiju
- Todorović, J. (2005). *Vaspitni stilovi roditelja i samopoštovanje adolescenata*, Niš, Prosveta,
- Trebješanin, Ž. (2001). *Rečnik psihologije*, Beograd, Stubovi kulture
- Vujaklija, M. (1988). *Leksikon stranih reči i izraza*, Beograd, Prosveta
- Zdravković, J. (2004). *Asertivnost- Veštine vladanja sobom*, Niš, Zoograf
- Zdravković, J. (2000). *Tumačenje neuroza*, Niš, Prosveta
- Zohar, D., Maršal, J. (2000). *SQ- Duhovna inteligencija krajnja inteligencija*, Novi Sad, Svetovi
- Milenković, A. (2006). Greške u mišljenju, *Psihologija danas*, 24-25, str. 60-61
- Stanković, M., Mitić, M. (2006). Od psihoanalize do analize sistema, *Psihologija danas*, 24-25, str. 68-70
- Alberti, R. E., Emmons, M. (1978). *Assertiveness - Analysis and Development*, <http://www.coun.uvic.ca/personal/assert.html>

Chapell, Mark S, Overton, Willis F. (1998). *Development of logical reasoning in the context of parental style and text anxiety*,
http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3749/is_199804/ai_n8805197

Darling, N. (1999). *Parenting Style and Its Correlates*,
<http://www.athealth.com/Practitioner/ceduc/parentingstyles.html>

Jones, D. J., Forehand, R., Beach, S. R. H. (2000). *Maternal And Paternal Parenting During Adolescence. Forecasting Early Adult Psychosocial Adjustment*,

http://findarticles.com/p/articles/mi_m2248/is_139_35/ai_68535847

Kennedy, P.J. (2006). *Assertive Communication. An Introduction*,
<http://www.uwec.edu/Counsel/pubs/assertivecommunication.htm>

Khalque, A. (2002).
<http://www.ceodelhi.nic.in/pdf/U05/A059EN/A0590088.pdf>

Shortt, A. L., Barrett, P. M., Dadds, M. R., Fox, T. L. (2006). *The Influence of Family and Experimental Context on Cognition in Anxious Children*,

http://www.findarticles.com/p/articles/mi_qa3749/is_199804/ai_n88051976

**Ana Milenković
Marina Hadži-Pešić**

RELATIONS BETWEEN PARENTAL EDUCATIONAL STYLE, EXTROVERSION-INTROVERSION AND ASSERTIVITY

Abstract

Assertive behaviour is defined as the ability and readiness of a person to clearly express their thoughts, attitudes and emotions and to defend their legitimate rights, disregarding the question who threatens those rights, when and why they are threatened. This behaviour is social and emotional intelligence and as an aspect of behavior that is taught raises a question about the factors responsible for that way of behavior.

The authors of this research were especially interested in the relation between parental educational style, innate characteristics, and the assertive behavior. It included 100 students of The Medical Faculty in Nis. The educational styles of their parents are set by a Sweden author's (Perris) EMBU questionnaire, modified in Holland (Arrindell et al., 1983).

The dimensions of a person are defined by EPQ questionnaire. Assertive behaviour is tested by the questionnaire 'Are you assertive?' Moreover, there was a questionnaire specially made for the needs of the research with the aim of defining the socio-demographic characteristics of the examined.

The results showed that there is no significant correlation between parental educational style and assertive behavior. However, it has showed the relation between the characteristics of a person and assertive behaviour, as positive correlation between extroversion and assertivity and negative correlation between assertive behaviour and neuroticism. In addition, the correlation between personal dimension and certain educational styles as good relations between parents, marital conflicts with the development of neuroticism and psychoticism in adolescents has been shown.

Keywords: *assertivness, parental educational styles, extroversion, introversion, neuroticism and psychoticism*

UDK 316.356.2 – 055.52 : 159.922.7	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 109-126	ISSN 1451-5407
---------------------------------------	--	----------------

Olgica Babić-Bjelić¹⁴

Predškolska ustanova u Zrenjaninu

VRAĆANJE ODRASLIH U DETINJSTVO – JEDAN OD PUTEVA ZA BOLJE RAZUMEVANJE DETETA I SEBE SAMOGA

U radu su prikazani rezultati istraživanja „Razglednica iz detinjstva“, koje je sprovedeno u Predškolskim ustanovama u Zrenjaninu i Sečnju, sa 238 roditelja i vaspitača, rođenih u periodu od 1947. do 1984. godine.

„Razglednica iz detinjstva“ je akciono istraživanje koje je, polazeći od iskazanih potreba vaspitača i roditelja (da bolje razumeju decu, da se bolje uzajamno razumeju i da prevaziđu nesporazume u komunikaciji), imalo za cilj da, kroz realizaciju psiholoških radionica, uporedo sa proučavanjem sećanja odraslih na sopstveno detinjstvo, doprinese povećanju osetljivosti odraslih za decu i odrasle i unapređivanju lične i vaspitne kompetencije vaspitača i roditelja.

Rezultati – realizacije psiholoških radionica ispitani su tokom evaluacije programa. Korišćen je metod retrospekcije. Statistička analiza je zasnovana na hi – kvadratu. Sve dobijene razlike su značajne na nivou 0,01.

Rezultati istraživanja, stavljeni u kontekst savremene akademske psihologije, podržavaju ekološko-etološko viđenje deteta i detinjstva i kulturno-istorijsku teoriju Vigotskog.

Ključne reči: *sećanje na detinjstvo, osetljivost za potrebe dece, vaspitna kompetencija roditelja i vaspitača.*

¹⁴ puzrenjanin@zrlocal.net

Uvod

U ovom radu su prikazani rezultati akcionog istraživanja "Razglednica iz detinjstva", na osnovu kojeg je nastao istoimeni akreditovani program za stručno usavršavanje vaspitača.

Program "Razglednica iz detinjstva" nastao je kao odgovor na izazove vaspitno-obrazovne prakse u oblasti instruktivno-psihološkog rada sa vaspitačima i medicinskim sestrama i u oblasti savetodavnog rada sa roditeljima.

Vaspitači i roditelji imaju veoma jasno izraženo očekivanje da im psiholog pruži pomoć i podršku za:

1. bolje razumevanje ponašanja, osećanja i načina razmišljanja dece
2. prevazilaženje razvojnih problema, kriza i reaktivnih stanja dece
3. bolje uzajamno razumevanje vaspitača i roditelja, prevazilaženje nesporazuma u komunikaciji i izgrađivanje odnosa zasnovanog na iskrenosti i poverenju, a sve u interesu podrške razvoju deteta.

Roditelji traže, veoma često, vrlo konkretne savete, preporuke, čak i uputstva za izlaženje na kraj sa određenim životnim situacijama. Naš odgovor na te zahteve je bio: osmišljavanje programa "Razglednica iz detinjstva" u kome nema uputstava tipa: "kako postati idealan roditelj u rekordno kratkom roku", ali ima putokaza i puteva do boljeg razumevanja deteta, sebe i drugih odraslih na jedan specifičan način - kroz vraćanja odraslih u sopstveno detinjstvo.

Moto programa je: "Sve što dete ume to je da živi svoje detinjstvo. Na odraslom je da njegovo detinjstvo prouči. Ali, šta će prevagnuti u tom saznavanju - stanovište odraslog ili doživljaj deteta?"

Anri Valon

U programu "Razglednica iz detinjstva" bavimo se detinjstvom tako da "pomirimo" u jednoj osobi i stanovište odraslog i doživljaj deteta.

Osmislili smo niz psiholoških radionica koje imaju za cilj da podstaknu odrasle da razmišljaju o svom detinjstvu, da prizovu u sećanje mesto i vreme svoga odrastanja, značajne odrasle osobe i decu, različite događaje koje su zapamtili po dobru ili zlu.

Pošli smo od "nove paradigme" detinjstva, koja konceptualizuje detinjstvo kao "oblik prakse u svakodnevnom životu deteta, odnosno skup stavova, odnosa i aktivnosti u okviru kojih se konstituišu rane godine ljudskog života" (Tomanović, 2004., str. 40).

Pojam detinjstva, kaže Arijes (Arijes, 1989.), podrazumeva svest o tome da su deca nešto posebno i da ih ta posebnost suštinski razlikuje od odraslog čoveka. Svest o deci kao osobenim bićima, različitim od odraslih, postojala je u praistoriji. Arheolozi su našli minijaturne kuće, klikere, posude koje su, možda, kultne posude i votivni darovi, a verovatnije je da su to igračke. Navešćemo primer sa naših prostora: u dolini reke Tamiš, na humci u blizini Šurjana, pronađeni su ovakvi artefakti stari oko 6000 godina. Pronašli su ih arheolozi amateri, Dušan i Ilija Bjelić i poklonili ih Narodnom muzeju u Zrenjaninu.

U programu "Razglednica iz detinjstva" mi se bavimo "arheologijom duše", tragajući za slikama svog detinjstva.

Ciljevi istraživanja

Ciljevi istraživanja su:

Proučavanje detinjstva, kao prakse u svakodnevnom životu deteta, na osnovu sećanja odraslih na sopstveno detinjstvo, svet i ljude iz vremena kad su bili deca.

Povećanje stepena osetljivosti odraslih za razvojne potrebe dece, za sebe i druge odrasle, kroz podsećanje na vlastito detinjstvo i kroz aktivnu prorađu sopstvenog iskustva.

Unapređivanje lične i vaspitne kompetencije vaspitača i roditelja kroz osveščivanje prijatnih ili neprijatnih događaja iz ličnog detinjstva, detinjstva dece sa kojom radimo, kao i naše lične dece.

Osveščivanje uticaja značajnih odraslih i dece iz našeg detinjstva na formiranje naše slike sveta, naših vaspitnih stavova i stilova.

Metod

UZORAK

Uzorak sačinjava 238 roditelja i vaspitača (201 roditelj i 37 vaspitača), od kojih je 98% žena i 2% muškaraca. Rođeni su u periodu od 1947. do 1984. godine. Najstarija osoba u našem uzorku bila je dete početkom pedesetih godina dvadesetog veka, a najmlađa je prestala da bude dete u drugoj polovini devedesetih godina dvadesetog veka. Znači, ispitivali smo detinjstvo 238 ljudi koji su bili deca u periodu od oko pedeset godina, na različitim mestima i u različito vreme.

Od ukupnog broja ispitanika 230 ispitanika je odraslo u Srbiji (228 u Vojvodini, 1 na Staroj planini, 1 na Kosovu), 6 u Bosni i Hercegovini i 2 u Hrvatskoj.

Velika većina naših ispitanika provela je detinjstvo živeći u kući (84%) u kući na selu (55%) i u kući u gradu (29%). U stanu je odraslo 16% ispitanika: 13% u gradu i 3% na selu. Činjenica da naš uzorak čine u velikoj većini žene, odrasle u Vojvodini, u kući, na selu (58%), značajno je uticala na rezultate istraživanja, naročito kada je reč o čulnim iskustvima naših ispitanika.

INSTRUMENTI I POSTUPAK ISTRAŽIVANJA

Istraživanje je sprovedeno tokom realizacije 4 psihološke radionice iz programa stručnog usavršavanja "Razglednica iz detinjstva". Program je realizovan u Predškolskim ustanovama u Zrenjaninu i Sečnju, u februaru i u martu 2004. godine. U scenariju za radionice nalaze se pitanja iz Upitnika koji je sačinjen u svrhu prikupljanja podataka za ovo istraživanje. Već smo napomenuli da se u ovom istraživanju ne bavimo neposrednim posmatranjem detinjstva već je korišćen metod retrospekcije, sećanja na detinjstvo.

STATISTIČKA ANALIZA

Podaci koji su dobijeni tokom realizacije psiholoških radionica obrađeni su statistički (izračunata je procentualna zastupljenost pojedinih kategorija odgovora definisanih na osnovu logičke analize), a za utvrđivanje značajnosti razlika u učestalosti pojedinih odgovora upotrebljen je hi-kvadrat, budući da se radi o kvalitativnim podacima. Sve dobijene razlike statistički su značajne na novou 0,01.

Rezultati istraživanja

1. DOGAĐAJI IZ DETINJSTVA NAŠIH ISPITANIKA

U ovom radu, detinjstvu pristupamo kao praksi u svakodnevnom životu deteta, a detetu kao aktivnom, interaktivnom i kreativnom biću u stalnoj razmeni sa svojim okruženjem.

U delu rada koji predstoji detaljno ćemo se baviti aktivnostima i događajima koje naši ispitanici pamte kao veoma prijatne ili pak neprijatne. Zamolili smo ih da pokušaju da odrede šta je to što je te aktivnosti i događaje činilo prijatnim odnosno neprijatnim.

Najpriyatniji događaji

Odgovori na pitanje: Navedite 2 do 3 najpriyatnija događaja iz detinjstva i recite zašto su vam oni bili priyatni.

Tabela 1. Najpriyatniji događaj iz detinjstva naših ispitanika

	Događaji	% odgovora
	letovanja, izleti, putovanja	26
	proslave, druženja, zajedničke akt. dece i odraslih	26
	dobijanje poklona (u 50% slučajeva "poni bicikl")	20
	postizanje uspeha u školskim i vannastavnim aktivnostima	9
	rođenje brata ili sestre	5
	polazak u školu	5
	prva vožnja autom, biciklom, prvi televizor	3
	učesće u priredbi, sletu	3
	polazak u zabavište	1
0	polaganje pionirske zakletve	1
1	svaki dan mi je bio bogat, ispunjen	1
	Ukupno 273 odgovora	100

Hi - kvadrat = 295.96 značajan na 0.01

Rezultati pokazuju da su za 52% dece bili najpriyatniji oni događaji koji su im omogućavali da budu u kontaktu sa dragim osobama, pre svega sa roditeljima, u opuštenoj, priyatnoj atmosferi bez žurbe, da porodica bude na okupu. Naši ispitanici navode da su izvori priyatnosti u ovim događanjima: prisustvo i dostupnost roditelja, posvećenost roditelja i drugih odraslih zajedničkim aktivnostima, dobro raspoloženje odraslih i dece, dobar odnos između oca i majke, zabava i osećanje pripadnosti porodici.

Za 9% naših ispitanika postizanje uspeha bilo je najpriyatniji događaj u detinjstvu. Najčešće je reč o uspehu u školi, o učesću u pozorišnim predstavama i sportskim takmičenjima. Najviše su se radovali uspehu koji su postigli sopstvenim snagama. Ovladavanje novim veštinama

je takođe doživljeno kao uspeh, a naročito su bili ponosni ako bi ovladali veštinama kojima drugi ne vladaju, kao npr. "samo sam ja, od svih devojčica u selu, umela da vozim traktor". Naši ispitanici kažu da je upražnjavanje novih veština kojima su ovladali bilo nagrađujuće samo po sebi, da su uživali i radovali se ne samo zbog postignutih rezultata već je i samo bavljenje tim aktivnostima bilo uživanje.

Ovi rezultati, koji pokazuju da su naši ispitanici vladali veštinom samomotivacije, idu u prilog tvrdnji da emocionalna svojstva uspeha donose prava zadovoljstva, čak i više od uspeha samog (Šapiro, 1998.; Goleman, 2002.).

Najneprijatniji događaj

Odgovori na pitanje: Navedite 2 - 3 najneprijatnija događaja iz detinjstva i recite zašto su bili tako neprijatni?

Tabela 2. Najneprijatniji događaji iz detinjstva naših ispitanika

	Događaji	% odgovora
	fizičko povređivanje deteta u igri, radu, saobraćaju (prelomi, opektine, ubodi, ujedi, operacije, davljenje u reci)	25
	gubici (smrt dragih osoba, razvod roditelja, odlazak roditelja u inostranstvo, uginuće kućnih ljubimaca)	20
	batine	9
	dete je napravilo štetu	6
	dete se osramotilo (palo u školskom holu, natrčalo na komšiju)	5
	grubo ponašanje i izlivi besa učiteljice	5
	razočaranje deteta	5
	dete je nepravedno optuženo	4
	bolest i povređivanje roditelja	4
0	dete prisustvuje izlivima jakih neprijatnih osećanja roditelja	4
	dete se jako uplašilo	3

1		
2	dete je doživelo kritiku (od roditelja, nastavnika, komšije)	2
3	neuspeh u školi	2
4	vremenska nepogoda	2
5	dete je svedok bolnog ili nasilnog čina u kome ono nije fiziki povređeno (videlo saobraćajnu nestreću)	2
6	dete je zaboravilo ili izgubilo stvari, novac	2
	Ukupno 228 odgovora	100

Hi - kvadrat = 251.20 značajan na 0.01

Rezultati pokazuju da 1/3 od zapamćenih najneprijatnijih događaja čine događaji u kojima je narušen fizički integritet deteta, kroz povređivanje u igri, radu, saobraćaju i batine (34%). U doživljavanju ovih događaja dominiraju telesni bolovi, a kod preostale 2/3 neprijatnih događaja radi se o povređivanju dečje duše, bez obzira na to da li se radi o grubosti ili izlivu besa učiteljice ili roditelja, o jakom strahu, krivici ili razočarenju koje je dete iskusilo.

Šta je to što ove događaje čini tako neprijatnim?

Kad je reč o fizičkom povređivanju deteta to su: bol, strah od bola, neizvesnost u vezi sa ishodom intervencije (jednoj devojčici se školjka zabila u nogu i njen najveći strah je bio da li će uspeti da izvuku školjku iz noge), odvajanje od porodice u toku boravka u bolnici i ležanje nepomično u gipsanom koritu.

Kada jer reč o gubicima, deca su u vezi sa njima doživljavala intenzivnu tugu i napuštenost, a kad se radi o razvodu roditelja doživljavali su zbunjenost, neizvesnost i osećanje krivice što tata ili mama odlaze. U kategoriji "gubici" uginuće kućnih ljubimaca čini 20% od ukupnog broja odgovora.

Kad je reč o batinama, ono što je neprijatno je: fizički bol, povređenost, poniženje, bes koji dete oseća prema roditelju, kvarenje idealne roditeljske slike.

Kad je u pitanju šteta koju je dete napravilo, tu su najneprijatniji: osećanje krivice i strah od kazne, pomešani sa žaljenjem.

Za decu je izuzetno neprijatno bilo doživljavanje snažnog straha i stida.

Kad je reč o razočaranjima, radi se najčešće o izneverenim očekivanjima deteta od drugih ljudi i o bliskim susretima deteta sa zavišću i zlobom, a nekada i glupošću drugih ljudi.

Značajne odrasle osobe i deca iz detinjstva naših ispitanika

U ovom delu rada saopštićemo rezultate istraživanja koji se odnose na osobine i ponašanja odraslih osoba i dece, koji su oblikovali ličnost naših ispitanika i njihovu sliku sveta, života i ljudi.

"Najranije građevinske "ciglice" čine roditeljske poruke, primeri, ukazivanja na određene standarde, opomene, dozvole, odobravanja kao i upute o tome "kako da" (nešto činiti),..."(Haris, 1997., str. 297).

Odgovori na pitanje: Koja rečenica, izreka iz detinjstva vam se uredzala u pamćenje?

Dobijene odgovore ispitanici su u toku psihološke radionice grupisali i razvrstali u neku od sledećih kategorija:

Tabela 3. Zapamćene rečenice iz detinjstva

	Rečenice	% odgovora
	opomene i upozorenja	32
	poslovice, izreke	17
	pretnja, najava kazne	16
	naredbe	10
	pouke	9
	podsticanje, ohrabivanje	5
	ismevanje i vređanje deteta	4
	ostalo (uzrečice)	3
	tešenje	2
	tapanje	2
	Ukupno 150 odgovora	100

Hi - kvadrat = 112.15 značajan na 0.01

Izdvojili smo po tri odgovora koji su karakteristični za pojedine kategorije iskaza.

<i>Opomene i upozorenja</i>	<i>Pretnja, najava kazne</i>
Pamet u glavu! Uči da ne bi kopao! Ne gledaj kud vrane lete!	Budi dobra da ne budeš modra. Razgovaraćemo kod kuće. Ko ne pojede, sipam mu za vrat.
<i>Poslovice, izreke</i>	<i>Naredbe</i>
Ispeci pa reci. Ko rano rani dve sreće grabi. Lepa reč i gvozdena vrata otvara.	Uči, uči. Požuri! Prestani već jednom!
<i>Pouke</i>	<i>Podsticaji ohrabrenja</i>
Poštuj starije. Ne laži, ne kradi. Javlaj se svima na ulici.	Možeš ti to, samo polako. Ako nešto jako želiš, potrudi se, nemoj odmah odustati. Što se mora, nije teško.
<i>Ismevanje i vređanje deteta</i>	<i>Tešenje</i>
Pusti prase preda se, pa gledaj niza se! (govorio je tata kada bi ona nešto prosula, isprljala i sl.). Sedi drvo na drvo! Najpametnija si kada ćutiš.	Daj da baba poljubi tu gde si se udarila, odmah će da prođe. Sutra će te se vi igrati opet zajedno, videćeš (govorila je mama kada bi se devojčica posvađala sa drugaricom). Nema veze, to su samo stvari (govorio je tata kada bi se nešto u kući polomilo ili pokvarilo).

Napominjemo da nije uvek bilo jednostavno neku izreku, rečenicu, svrstati u samo jednu od ponuđenih kategorija. Bilo je poruka koje su višeznačne, koje su u sebi sadržavale i pretnju i upozorenje i najavu kazne i pouku. Neke poruke ohrabrenja sadržavale su u sebi i prikrivene nezadovoljstvo roditelja, npr.: Dobro je, ali može i bolje !

Višeznačne poruke zbunjivale su decu, nekad su ih plašile, više od jasno izgovorene najave batina. Neke izjave su bile prave kletve, praćene gorkim osmehom i zloradošću:

Dabogda rodila takvo kao što si ti!

Tražićeš ti mene, ali me neće biti!

U ludnicu ćete me oterati!

Ovakve izjave roditelja, pune samosažanjenja i nezadovoljstva detetom, svedoče o neuspehu roditelja da uspostave istinsku vezu sa svojim detetom, razumeju detetove potrebe i da svoje potrebe iskažu detetu jasno i bez optuživanja deteta.

Ovi rezultati iskorišćeni su za osmišljavanje rada sa roditeljima, tokom kojeg je predstavljen model nenasilne komunikacije (Rozenberg, 2002.).

Za razumevanje smisla i suštine poruka koje su upućene deci, bilo je potrebno da u toku radionice svaki učesnik intonacijom, bojom i jačinom glasa kao i pokretima, oponaša onoga ko je tu rečenicu izgovorio. Ponekad je dato i vrlo kratko objašnjenje o kontekstu u kome je rečenica izgovorena. Još jednom smo se osvedočili da i glas i pogled mogu da miluju ili šamaraju, da nas prikuju za zemlju ili da učine da poletimo od sreće. Pokazalo se da su, u nekim slučajevima, paralingvalni znaci važniji za razumevanje poruka nego sama verbalizacija.

Ovi rezultati govore u prilog rezultatima studije Merabijana da se „u direktnim kontaktima 55% emocionalnog značenja poruke izražava neverbalnim izrazima kao što su grimase, poze, gestovi, a sledećih 38% prenosi se tonom glasa“ (Šapiro, 1998., str. 223). I ovi rezultati upotrebljeni su, kasnije, prilikom savetodavnog rada sa roditeljima.

Odgovori na pitanje: Navedite sa kojim odraslim osobama vam je bilo najprijatnije da provodite vreme kad ste bili dete i zašto?

Tabela 4. Najprijatnije odrasle osobe

	Najprijatnije odrasle osobe	% odgovora
	odrasli koji su bili detetovi partneri u igri i radu (vodili su decu u šetnju pričali im priče, učili ih da plivaju, uključivali ih u svoje poslove)	41
	oni koji su bili brižni, nežni, pokazivali su ljubav, bili su topli, bliski i dostupni deci)	31
	bili su popustljivi, sve su dozvoljavali	12
	podržavali su decu u njihovim zamislima, aktivnostima	7
	bili su strpljivi, staloženi	5
	bili su pouzdani, ulivali su deci sigurnost	4
	Ukupno 238 odgovora	100

Hi - kvadrat = 170.23 značajan na 0.01

Za naše ispitanike kad su bili deca, poželjne osobine i ponašanja odraslih bili su: dostupnost, ispoljavanje prijatnih osećanja i podela tih osećanja sa decom, pomaganje deci da ovladaju veštinama, priređivanje prijatnih iznenađenja deci, pouzdanost, smirenost. Postojanje ravnoteže među navedenim osobinama bilo je takođe značajno: deci nije prijalo ničega previše. Na primer, zbunjivala ih je preterana veselost nekih rođaka, nezavisno od situacije u kojoj se nalaze, preterana radoznalost, brižnost ili odrasli koji su bili skloni da se ponašaju krajnje nepredvidivo.

Ovi rezultati u skladu su sa tvrdnjama Harisa (Haris, 1997.) i Kamenova (Kamenov, 1999.).

Odgovori na pitanje: Navedite sa kojim odraslim osobama vam je bilo najneprijatnije da provodite vreme dok ste bili deca i zašto ?

Tabela 5. Nanejprijatnije odrasle osobe

	Najneprijatnije odrasle osobe	% odgovora
	oni koji su bili strogi, koji su ograničavali, sputavali decu u svakoj prilici, koji su kritikovali i vređali decu	34
	oni koji su bili hladni, kruti	13
	oni koji su se opijali, previše pušili	6
	oni koji su imali neprijatne manire	5
	oni koji su bili nadmeni	5
	oni koji su tužakali decu roditeljima	3
	oni koji su bili uvek namrgođeni	3
	zajedljive osobe, preterano radoznale, koje ogovaraju	3
	nestrpljive, nervozne, stalno zauzete osobe	2
0	nema takvih, ako ih je i bilo, nisam sa njima provodila vreme	26
	Ukupno 173 odgovora	100

Hi - kvadrat = 193.18 značajan na 0.01

Rezultati pokazuju da skoro polovina naših ispitanika (47%) pamti kao najneprijatnije osobe stroge odrasle, koji su ih ograničavali, sputavali u igri i kretanju, koji su ih vređali, nisu ispoljavali empatiju i nisu zadovoljavali dečje potrebe za bliskošću, toplinom i pripadanjem.

Zanimljivo je da 1/4 ispitanika kaže da u njihovom detinjstvu nije bilo neprijatnih odraslih, ili, ako ih je i bilo, oni nisu sa njima provodili vreme. Možemo se pitati: jesu li oni zaboravili te neprijatne odrasle ili su već u detinjstvu bili sposobni da se zaštite od situacija i ljudi koji im nisu prijali?

Omiljena i neomiljena deca iz detinjstva naših ispitanika.

Odgovori na pitanje: Navedite osobine dece sa kojom ste se najradije družili u detinjstvu ?

Tabela 6. Deca sa kojom su se najradije družili naši ispitanici

	Deca sa kojom su se najradije družili	% odgovora
	druželjubiva deca (mi smo ih nazvali igroljubiva)	18
	vedra, vesela deca	17
	miroljubiva, dobrodušna	14
	živahna, pričljiva	9
	iskrena	9
	pouzdana i odana	5
	nesebična	4,5
	imali su slična intersovanja	4,5
	duhovita	3
0	sličnih osobina ličnosti, naročito sličnog temperamenta	2
1	popustljiva u svakoj prilici	2
2	strpljiva	2
3	lepa	1
4	žive u blizini	1
5	ostalo (vođe, pravedni, vredni)	8
	Ukupno 329 odgovora	100

Hi - kvadrat = 214.00 značajan 0.01

Rezultati pokazuju da su druželjubivost, veselost i miroljubivost osobine koje po mišljenju naših ispitanika čine decu omiljenima među vršnjacima. Spremnost dece da započnu igru, iniciraju kontakt sa drugim detetom, da smišljaju nove igre, da u igri prate poteze i ideje drugih igrača, da sarađuju, čini ih veoma omiljenim. Miroljubiva deca su omiljeni partneri u igri, zato što se energija ne ulaže u stalno rešavanje sukoba, već se usmerava u igru.

Odgovori na pitanje : Navedite osobine dece sa kojima niste voleli da se družite kada ste bili dete i zašto?

Tabela 7. Deca sa kojom naši ispitanici nisu voleli da se druže

	Deca sa kojom nisu voleli da se druže	% odgovora
	fizički i verbalno agresivna deca	33
	tužibabe, plačljivi, razmaženi	20
	sebični	12
	zlonamerni, pakosni	6
	lažljivi	5
	ljubomorni	5
	neuredni	4
	mirni, povučeni	3
	uobraženi	3
0	dosadni	3
1	ne znaju da se igraju (kvare igru, menjaju pravila proizvoljno)	2
2	ostalo (lenji, "duribabe"...)	4
	Ukupno 280 odgovora	100

Hi - kvadrat = 412.40 značajan na 0.01

Rezultati pokazuju da se kao nepoželjne osobine dece u 1/3 odgovora navode fizička i verbalna agresija. Usredsređenost samo na svoje potrebe, neprepoznavanje i neuvažavanje potreba drugih takođe obuhvata 1/3 od ukupnog broja odgovora.

Zaključak

Slika detinjstva za kojom je tokom ovog istraživanja tragalo 238 roditelja i vaspitača (rođenih u periodu od 1947. do 1984. g.) zapravo je slika života i vremena, slika odnosa u porodici i društvu, viđena očima bivše dece.

Na rezultate našeg istraživanja značajno je uticala činjenica da naš uzorak čine skoro u potpunosti žene (98%), odrasle u Vojvodini, na selu (58%) i u kući (84%).

Stavljeni u kontekst savremene akademske psihologije, dobijeni rezultati podržavaju ekološko-etološko viđenje deteta i detinjstva i kulturno-istorijsku teoriju Vigotskog.

Najpriyatniji događaji u detinjstvu naših ispitanika bili su: porodična slavlja, letovanja i zajedničke aktivnosti dece i odraslih.

U 9% odgovora najpriyatniji događaj je bilo samostalno postizanje uspeha, ovladavanje novim veštinama i njihovo praktikovanje.

Najnepriyatniji događaji su: povređivanje deteta u igri, radu, saobraćaju, zatim gubici dragih osoba i batine. U 1/3 nepriyatnih događaja radi se o telesnom povređivanju deteta, a u 2/3 reč je o povređivanju dečje duše (dete je iskusilo strah, stid, krivicu, strepnju, razočarenje).

Poželjne osobine i ponašanja odraslih bili su: dostupnost, ispoljavanje priyatnih osećanja i podela tih osećanja sa decom, pouzdanost, smirenost, pomaganje deci da ovladaju veštinama, priređivanje priyatnih iznenađenja.

Najnepriyatnije odrasle osobe bile su: hladne, stroge, neosetljive, nezainteresovane, ograničavale su decu, sputavale ih u igri i kretanju, vređale decu.

Kad su bili deca, naši ispitanici najradije su se družili sa decom koja su bila uvek raspoložena da se igraju, vedra, miroljubiva i dobrodušna. Nisu voleli da se družu sa fizički i verbalno agresivnom decom, razmaženom decom i tužibabama.

Primena rezultata istraživanja

„Razglednica iz detinjstva“ je akciono istraživanje, sprovedeno sa ciljem menjanja i unapređivanja saradnje Predškolske ustanove sa porodicom.

Rezultati dobijeni istraživanjem upotrebljeni su kao polazna osnova za menjanje i unapređivanje vaspitno – obrazovne prakse, pre svega u oblasti saradnje sa porodicom. Psihološke radionice iz programa „Razglednica iz detinjstva“ uvedene su „na velika vrata“, ponuđene su i realizovane teme za roditeljske sastanke koje odstupaju od klišea: Tako su govorili moji roditelji; Da li se vidimo, da li se čujemo, da li se razumemo?

Da bismo ispitali rezultate primene programa, zasnovanog na rezultatima istraživanja, izvršili smo evaluaciju sa svim učesnicima programa.

Dobiti koje smo konstatovali sa aspekta roditelja i vaspitača:

Prema oceni učesnika seminara dobiti od programa su sledeće:

postali su osetljiviji za dečje potrebe, emocije, probleme, bolje razumeju dečje potrebe, želje, strahove i konflikte;

saznanja i veštine koje su stekli na seminaru veoma su primenljivi u radu sa decom, omogućavaju im bolje i lakše posredovanje u rešavanju dečjih problema;

realizacija programa psiholoških radionica u okviru ovog programa sa roditeljima čini saradnju sa roditeljima kvalitetnijom, svestranijom, predstavlja novinu i osveženje u radu, obogaćuje iskustva, olakšava i podstiče uzajamno razumevanje;

otkrili su o sebi i drugima nešto što nisu znali (samospoznaja);

nova saznanja i iskustva stečena na seminaru nadovezuju se na prethodna i doprinose da se osećaju lično i stručno kompetentniji;

razvili su veću toleranciju prema deci i odraslima;

Literatura

Arijes, F. (1989). *Vekovi detinjstva*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Brujić, M. (1998). *U traganju za slikom detinjstva*, Beograd, Kreativni centar.

Goleman, D. (2002). *Emocionalna inteligencija*, Beograd, Geopoetika.

Haris, E. i T. (1979). *Ostati OK*, Beograd, IP Mono Manana Press.

Kamenov, E. (1999). *Predškolska pedagogija*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Rozenberg, M. (2002). *Jezik saosećanja*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Šapiro, L. (1998). *Emocionalna inteligencija*, Beograd, Narodna knjiga Alfa

Tomanović, S. (2004). *Sociologija detinjstva*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Valon, A. (1985). *Psihički razvoj deteta*, Beograd, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva

Olgica Babić-Bjelić

**ADULTS' RETURN TO CHILDHOOD AS A WAY OF BETTER
UNDERSTANDING CHILD AND ONESELF**

Abstract

The paper presents results of an investigation „Postcard from childhood“, conducted on a sample of 238 parents and educators (born from 1947. to 1984.), at Preschool institution in Zrenjanin and Sečanj.

„Postcard from childhood“ is an action investigation whose main goals were:

to increase adults' sensitivity to children's developmental needs, to other adults' need and to ourselves

to increase parents' and educators' educational competence at the same time with studying adults' remembrance of childhood.

The results of psychology workshops application were examined during evaluation.

The retrospect method was used. Statistical analysis was based on a hi square. All differences were statistically significant ($p < 0.01$).

The results of the investigation, put in the context of the contemporary academic psychology, support ecological-etological idea of child and childhood and Vigostki's culture-historical theory.

Keywords: *remembrance of childhood, sensitivity to children's need, parents' and educators' educational competence*

UDK 159.922.7 : 78	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 127-142	ISSN 1451-5407
--------------------	--	----------------

Vladimir Nešić¹⁵

Filozofski fakultet, Niš

Milkica Nešić

Medicinski fakultet, Niš

Nebojša Milićević,

Jelisaveta Todorović

Filozofski fakultet, Niš

PORODICA I MUZIČKA ISKUSTVA UČENIKA OSNOVNIH ŠKOLA U NIŠU¹⁶

Rezime

U radu se razmatraju psihološke, socijalne i kulturološke implikacije muzičkog iskustva učenika osnovnih škola. Primenjen je širok teorijski okvir koji obuhvata pitanja odnosa kulture i ličnosti, značaja muzike za razvoj deteta, probleme saznanog stila i estetske osetljivosti. U istraživačkom delu su analizirani rezultati empirijskog istraživanja o sklonostima i interesovanjima učenika (N = 378) u vezi sa muzičkim ponašanjem (pevanje, preferencija tipova muzike, izbor muzičkih instrumenata). Rezultati pokazuju karakteristične sklonosti i izbore ispitanika s obzirom na pol i uzrast.

Ključne reči: muzika, socijalizacija, porodica, umetnost, pol.

¹⁵ vanja@junis.ni.ac.yu

¹⁶ Ovaj rad je pripremljen u okviru izrade naučno istraživačkog projekta broj 149062 D koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Značaj muzike za razvoj deteta

Proučavanje međusobne povezanosti inteligencije, muzičkih sposobnosti, muzičke porodične sredine i drugih socio-kulturnih i ekonomskih karakteristike porodice, dovelo je do saznanja da su povoljni socioekonomski uslovi obično stvarali i muzički stimulativniju sredinu, koja je imala veće dejstvo na uspeh dece u rešavanju testova muzičkih sposobnosti u užem smislu. Škola može da utiče na razvoj muzikalnosti utoliko što će aktivirati potencijale deteta, omogućiti mu da ih dalje koristi i razvija, kao i da za neku decu obezbedi povoljnije uslove od onih iz kojih su došli, jer će se samo tako omogućiti optimalan razvoj muzikalnosti i viši nivo muzičkog ponašanja, uključujući i kreativnije korišćenje muzike kao podsticajnog sredstva u ličnom razvoju (Matić i Mirković-Radoš, 1986, Bašić, 1987).

Za ostvarivanje pozitivnih podsticaja uloga vaspitača je presudna: potrebno je, kao osnovno, imati razvijenu svest o važnosti kritičkih perioda u muzičkom razvoju, poznavanje psiholoških karakteristika deteta i dovoljno dobro poznavanje muzike kao osnovnog agensa u uslovima muzičkog razvoja. Što su znanja veća, osoba koja se bavi detetom biće uspešnija u svom delovanju. Ipak, kvalitet izazvane muzičke aktivnosti deteta zavisi i od faktora ličnosti nastavnika i vaspitača. Mnogi izuzetno kvalifikovani i uspešni muzičari nisu u istoj meri uspešni u ulozi vaspitača, pedagoga, koja gotovo po pravilu uključuje i poseban senzibilitet za najfinije nijanse interpersonalne komunikacije, relevantne za mentalno-higijenski i zdravstveni aspekt razmatranja funkcija muzike (Nejgauz, 1970).

U razmatranju afektivnih reakcija dece na muziku i afektivne komponente muzičkog razvoja uopšte, tretira se, ustvari, pitanje sposobnosti estetskog procenjivanja onoga što se sluša, estetskog doživljaja, odnosno muzičkog ukusa. Afektivni razvoj povezan je s perceptivnim i kognitivnim razvojem. Priroda tako složenog ljudskog iskustva, kakvo je muzičko, kognitivna je i afektivna u isto vreme. Ta dva aspekta su u stvarnosti teško odvojiva: sva kognicija ima izvestan afektivni karakter i obrnuto - afektivni doživljaji poseduju kognitivne elemente što pokazuju i Golemanova istraživanja u oblasti tzv. emocionalne inteligencije (Goleman, 1997). Istančanija i analitička percepcija, veće znanje i razumevanje, vode i većoj sposobnosti estetskog vrednovanja i doživljavanja onoga što se sluša. Istraživanja u ovoj oblasti nema mnogo zbog složenosti fenomena afektivnog doživljaja muzike i nedovoljno

razrađene metodologije. Većina istraživanja prati razvoj muzičkog ukusa i preferencija tokom adolescentnog perioda (Kapor-Stanulović, 1988). Ipak, jedna od retkih studija izvedena na mlađem uzrastu, a značajna po svojim nalazima, ima za cilj da pokaže kako se može razvijati estetska senzitivnost putem pokreta kod dece od šest do sedam godina. Nađeno je da se kao najintenzivnije pokazalo dečije afektivno reagovanje na ritam, zatim na kvalitet zvuka, a slabije na boju, melodijsku liniju i oblik. Tokom ispitivanja povećala se dečija originalnost izražavanja, a deca su takođe sve više pokazivala individualne stilove ponašanja i veću senzitivnost, svako dete za pojedine oblasti (Nešić, 2003).

Stil života uslovljava u izvesnoj meri muzički stil i karakter muzičkih dela, koji u njemu učestvuju. Ako u određenom globalnom društvu preovladava neka "mentalna struktura", smatra Ivo Supićić (1964), ona se odražava i u stilu života. Većina muzičara, kompozitora i interpretatora bila je od srednjeg veka naovamo građanskog (ili narodnog) porekla. Društveni položaj aristokrata nije dopuštao profesionalno bavljenje muzikom. On se njome bavio samo kao slušalac, amater i mecena. Ista se pojava može zapaziti i u zemljama Orijenta, gde su se vladari, aristokati i dvorski dostojanstvenici bavili muzikom samo kao amateri. Ne samo da je stil muzičke produkcije uslovljen stilom života, već je i stil muzičke recepcije u velikoj meri definisan preovlađujućim sistemom vrednosti u jednom društvu, odnosno u jednoj društvenoj grupi.

Značaj korišćenja muzike u radu sa decom od najranijeg uzrasta se ne iscrpljuje, kao što se ponekad misli, u pravovremenom podsticaju razvoja muzičkih sposobnosti, već ima i značaj za zdravlje deteta, kao što se to može zaključiti iz iskustava u terapijskom korišćenju muzike. "Uz pomoć muzike ostvaruju se prostori za spontanu, toplu komunikaciju u međusobnom opštenju dece i dece sa odraslima" (Matić i Mirković-Radoš, 1986). Neposrednost delovanja, jedna od osnovnih odlika muzike, od najvećeg je značaja baš u razvoju dobi, kako u periodu predškolskog uzrasta tako i u periodu osnovne škole. Moć muzike da probudi u čoveku određeno raspoloženje ima značaja i za rad sa decom koja su već prihvatila školu kao drugi životni prostor, pored porodice, ali posebno u periodu adaptacije na novu sredinu. Muzika doprinosi stvaranju prijatne vaspitne sredine za rad i igru. Opušteno, raspoloženo dete sa radošću prima podsticaje, bili oni muzički ili ne. Slušajući muziku, dete je u prilici da razvija sposobnost zapažanja, najpre razlika u visini tonova, jačini, dužini i boji. Vremenom, ono zapaža i promene u ritmu, različitost melodijskih tokova i raspoloženja - karakter muzičkog dela. U novije vreme o uticaju

muzike na razvoj kognitivnih sposobnosti i postignuća govori se kao o „Mocartovom efektu”.

Kretanje je prirodna potreba deteta pa se taj unutarnji impuls spontano razvija u pokretu uz muziku. Muzika igračkog karaktera je dovoljan podsticaj na koji većina dece spremno reaguje, pa tako muzika služi i kao efikasno sredstvo za skladan psihofizički razvoj. Pored toga, igra u ritmu muzike znači i razvijanje slobode izražavanja. Slobodno opredeljenje za pokret znači slobodu delovanja, a uspeh u skladnoj igri doprinosi sticanju osećanja sigurnosti i sopstvene moći. Imajući u vidu ovaj širi značaj muzike za razvoj kompletne ličnosti, vaspitno-obrazovne postupke u ovom području treba osmisliti tako da igra slobodnim oblikovanjem pokreta dobija prednost nad igrama sa pravilima. Igra uz muziku sa pravilima doduše doprinosi razvijanju veština za organizovanje kretanja, izvođenjem određenog pokreta ili figure, ali se ovakvim postupcima zanemaruje individualna kreativnost pojedinca.

Muzika ima višestruku ulogu u razvoju svake osobe, zavisno od razvojnog stadijuma u kome se nalazi. Razvoj psihičkog života tesno je povezan sa različitim fiziološkim promenama koje prate telesni razvoj. I sasvim mala deca vole da igraju uz muziku, pogotovu ako je to uobičajen način zabave u porodici. Kroz igru razvijaju kordinaciju pokreta, orijentaciju u prostoru i poboljšavaju održavanje ravnoteže. Muzika pobuđuje osećajnost i stimuliše intelektualni razvoj. U pubertetu kada je produkcija polnih hormona daleko veća muzika je dragoceni kanal ekspersije i ljubavnih i agresivnih osećanja, ali na jedan kulturološki više ili manje prihvatljiv način.

Osamdesetih godina bila je čitava serija holivudskih filmova na temu *muzika i mladi* koji su punili bioskopske dvorane i predstavljali pravi hit. To govori i o tome da komercijalna muzika lako nalazi svoju publiku među mladima uzrasta najčešće od 12 do 20, jer su njihove psihološke karakteristike prilično slične bez obzira da li su u Americi, Švedskoj, Kini ili Novom Zelandu. Koliko će trajati takav odnos prema muzici zavisi u velikoj meri od porodice i onoga šta ona nudi kao porodični model ponašanja. U onim porodicama gde je odnos prema muzici izgrađen velika je verovatnoća da će mladi prema muzici izgraditi individualizovan odnos. Međutim ako su prepušteni sami sebi u formiranju ukusa verovatno je da će komercijalna muzika, kao najdostupnija i najraširenija uzeti maha u formiranju muzičkog ukusa. U savremenoj poplavi šunda i kiča u muzici, muzika može da ima i višestruko negativnu ulogu u razvoju. Cilj našeg

istraživanja bio je da proverimo koji su faktori dominantni u formiranju muzičkog ukusa kod dece koja pohađaju osnovnu školu na teritoriji Niša.

Metod istraživanja i uzorak

Podaci koje smo dobili i analizirali deo su istraživanja koje je izvedeno na Filozofskom fakultetu u Nišu. Za potrebe tog istraživanja prikupljeni su podaci o različitim aspektima života učenika osnovnih škola u Nišu, sa posebnim akcentom na utvrđivanje stanja zdravlja, činilaca od kojih ono zavisi i posledica koje mogu nastati u ponašanju. Istraživanjem je obuhvaćeno 378 učenika, svih uzrasta oba pola iz četiri osnovne škole.

Projekat je realizovan prema jedinstvenoj metodologiji. Ona se ogleda u tome što su usklađivani ciljevi pojedinih podprojekata i što su instrumenti za prikupljanje podataka (upitnici) tako sačinjeni da budu obuhvaćeni zahtevi pojedinih učesnika u istraživačkom timu. Pri tome je bitno bio ograničen broj pitanja. Sveden je na pet glavnih pitanja, ne računajući pitanja od opšteg interesa kao što su demografski podaci i sl. Autori ovog istraživanja su se opredelili za analizu nekih aspekata muzičkog ponašanja učenika sa pretpostavkom da su odnos prema muzici i muzičko iskustvo učenika u vezi sa istraživanim psihološkim, socijalnim, ekonomskim, kulturološkim i drugim činiocima.

Pitanja na koja smo usmerili našu pažnju su sledeća:

Da li voliš da pevaš? Kakvu muziku najviše voliš? Kakva se muzika najčešće sluša u tvojoj porodici? Ko najviše voli muziku u tvojoj porodici? Sviraš li na nekom instrumentu?

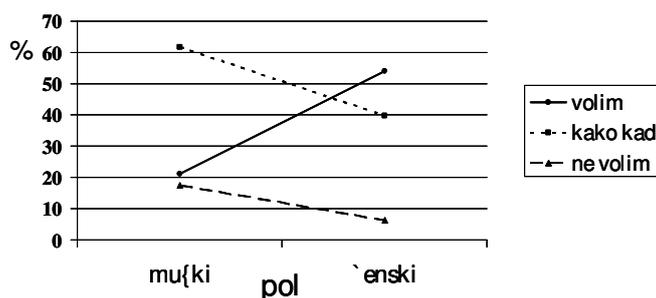
Sva pitanja su bila sa ponuđenim odgovorima, a pitanje u vezi sa muzičkim instrumentima je imalo i otvoreni deo radi eventualnog navođenja muzičkog instrumenta prema kome postoji najveći stepen privlačnosti. Ovaj rad se odnosi samo na pitanja iz upitnika za učenike, a ne i za roditelje i nastavnike.

Obrada rezultata je za ceo upitnik rađena je u SPSS programu, dok su pojedini istraživači mogli da zahtevaju specifične vidove obrade i ukrštanje podataka iz različitih delova upitnika. Ovom prilikom smo se držali samo osnovnih statističkih pokazatelja, a moguće su dalje analize u različitim pravcima.

Rezultati i diskusija

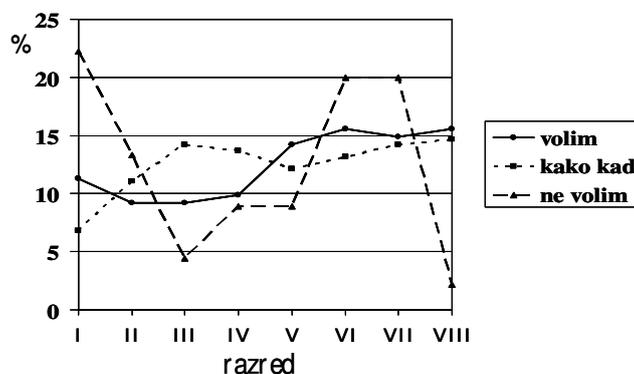
Rezultati odgovora na prvo pitanje (“Da li voliš da pevaš?”) prikazani su prema polu ispitanika na dijagramu 1.

Dijagram 1. Sklonost pevanju i pol

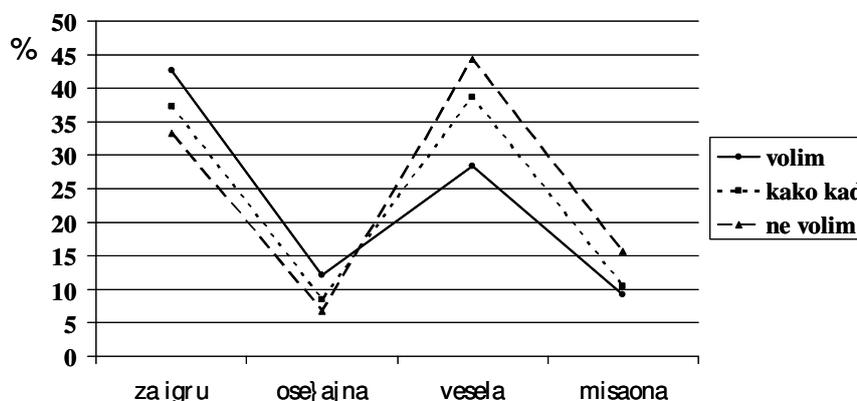
Jedan ispitanik nije dao odgovor na ovo pitanje pa je odbačen iz uzorka. Najveći broj ispitanika se opredelio za odgovor “kako kad” (191 ili 50.7%), zatim sledi odgovor “volim” (141 ili 37.4%), a znatno manji broj izjavljuje “ne volim” (45 ili 11.9%). Učenici, moglo bi se zaključiti, vole da pevaju i to je jedan elementarni oblik muzičkog ponašanja koji predstavlja bazu za složenije oblike muzičkog iskustva. U našem narodu se oduvek cenilo pevanje i ono je svakako deo muzičkog obrazovanja, ali i izraz potreba deteta za vokalnom ekspresijom i igrom. Međutim, nemamo detaljniji uvid situacije kada deca pevaju i način na koji to vole da rade. Ali, imamo druge neke podatke koji donekle bliže objašnjavaju sklonost pevanju, kao npr. pol. Devojčice značajno više vole da pevaju od dečaka. Njih je 2,5 puta više u kategoriji “volim da pevam”, a približno 2,5 puta manje u kategoriji “ne volim da pevam” od dečaka. Relativizirani odgovor “kako kad” je izraženiji kod dečaka. Ova razlika je testirana preko H_i^2 i pokazuje visok nivo značajnosti na nivou 0.00 ($H_i^2 = 45.85$).

Dijagram 2. Sklonost pevanju i uzrast

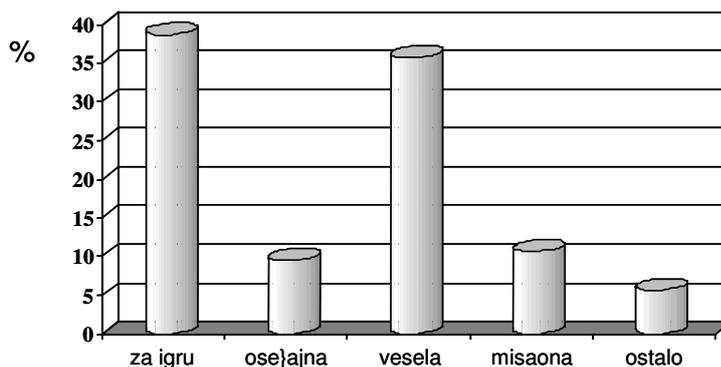
Na dijagramu 2. prikazana je sklonost pevanju prema uzrastu, odnosno kod učenika od prvog do osmog razreda. Sklonost ka pevanju raste sa uzrastom. Mali pad postoji nakon poleta “đaka prvaka”, moglo bi se reći da se podudara sa fazom latencije, a sa pubertetom pevanje ide uzlaznom linijom. Buđenje seksualnog nagona korelira sa “vokalnim signalima”, ali je verovatno izraženije kod devojčica, s obzirom na predhodni dijagram. Ovde treba imati u vidu pojavu mutiranja glasa kod dečaka koja smanjuje privremeno sklonosti ka pevanju i mogućnosti pevanja. Pored toga, može se razmišljati i o socijalnim i kulturnim determinantama. Naime, u mnogim kulturama, pa i u našoj, pevanje (i igranje) više “priliči” ženskom polu, dok je sviranje tradicionalno više svojstveno muškarcima. U novije doba takvi obrasci ponašanja se menjaju. Statistička značajnost razlika u sklonosti pevanju prema uzrastu je inače manje izražena nego s obzirom na pol ($Hi^2 = 22.04$).

Dijagram 3. Sklonost pevanju i tipu muzike

Odnos sklonosti pevanju i tipu muzike, prikazan dijagramima 3. i 4., takođe pokazuje zanimljiva svojstva. Taj odnos treba gledati u kontekstu opšte naklonosti prema pojedinim tipovima muzike. To nisu muzički žanrovi već uslovno “tipovi” muzike kao što su “muzika koja pokreće na igru”, osećajna (tužna) muzika, vesela muzika i ona koja pokreće na razmišljanje. Učenici najviše vole muziku koja pokreće na igru (146, ili 38.7%), zatim dolazi “vesela” muzika (134, ili 35.5%), a znatno manje je privlačna “muzika za razmišljanje” (40, ili 10.6%) i osećajna (“tužna”) muzika (36, ili 9.5%).

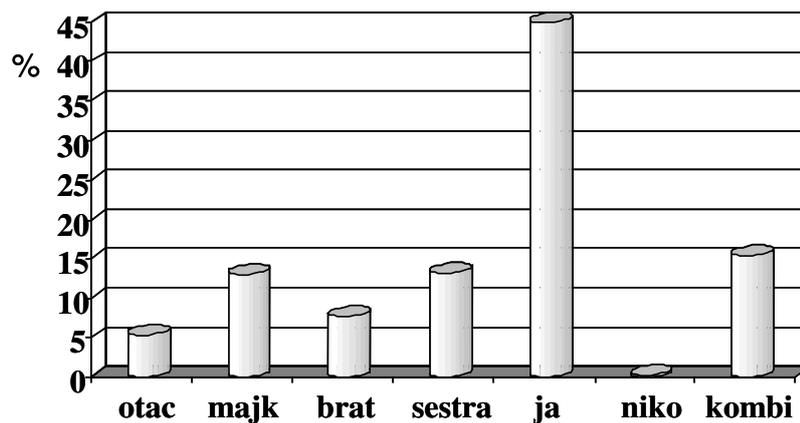
Dijagram 4. Preferencija ka tipu muzike

Dalje se može uočiti da oni koji vole da pevaju najviše vole muziku koja pokreće na igru i veselu muziku. Pošto su to najprivlačniji modusi muzike, oni su najzastupljeniji i kod drugih dveju kategorija odnosa prema pevanju, ali sa karakterističnim povećanjem zastupljenosti vesele muzike. Drugim rečima, vesela muzika najviše privlači one koji ne vole da pevaju. Od 45 takvih ispitanika 20 njih ili 44.4% najviše voli veselu muziku, dok je taj procenat kod onih koji vole da pevaju 28.4. Ta pojava bi mogla da se shvati ovako: učenici koji vole da pevaju (a više vole i muziku koja pokreće na igru) imaju verovatno izraženiju potrebu za aktivnim trošenjem energije, dok oni koji ne vole da pevaju imaju jaču potrebu za prijemom podsticaja iz spoljašnje sredine. Ta opservacije je za sada na nivou hipoteze koja traži

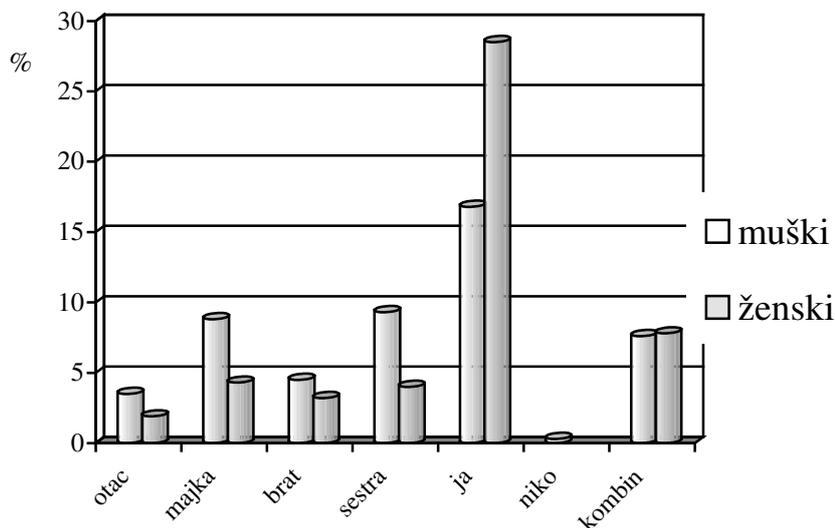
dalju proveru. I u jednom i u drugom slučaju je srednja kategorija (“kako kad”) u sredini ovih trendova.

Dijagram 5. Naklonost članova porodice prema muzici

O istaknutosti muzičkih sklonosti u okviru porodice, iz ugla učenika, govore podaci prikazani na dijagramu 5. i 6. Najveći broj ispitanika (170 ili 45%) misli da su upravo oni taj muzički najosteljiviji član porodice, odnosno onaj koji najviše voli muziku. Ovaj podatak se može shvatiti kao neka vrsta muzičkog egocentrizma, ali uz njega ide i druga tendencija, koja se sastoji u tome da se ženskim članovima porodice (majka, sestra) pripisuje veća zainteresovanost za muziku nego muškim članovima (otac, brat).

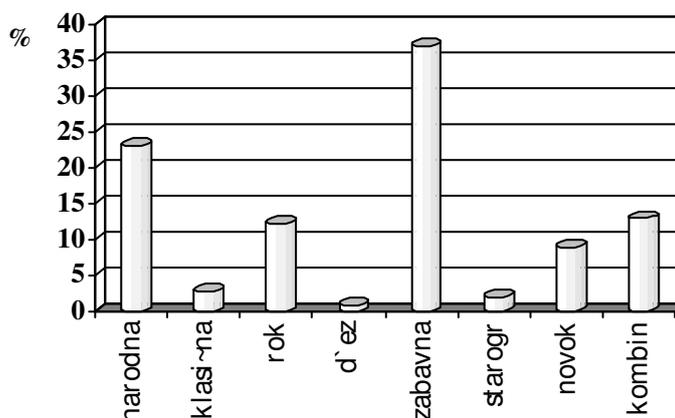
Dijagram 6. Ocena dečaka i devojčica o tome ko najviše voli muziku

Ovi podaci su kompatibilni sa odgovorima na pitanje o sklonostima pevanju koje su izraženije kod devojčica. Odgovori na ovom dijagramu su prikazani prema polu pa se tako vidi da su ženski članovi porodice u znatno većoj meri ljubitelji muzike i ova razlika je statistički značajna ($H_i^2 = 37.60, p < 0.001$).

Pitanje “Koja muzika se najčešće sluša u tvojoj porodici?” je postavljeno sa namerom da se stekne uvid u porodični milje u pogledu kulturnog profila i estetskih preferencija. Kao što se može videti iz dijagrama 7. najveća je zastupljenost zabavne muzike, a zatim narodne, rok muzike i novokomponovane. “Kombinovana” kategorija se odnosi na one koji su imali više izbora, a takvih nema mnogo. Upadljivo nisko su zastupljene džez muzika, klasična muzika i starogradska. Iako je neophodna određena rezerva u pogledu verodostojnosti ovih podataka zbog uzrasta ispitanika, referentnog okvira i drugih ograničenja, podaci deluju ipak realistično. “Srednji sloj” koji je poslednjih godina sve manje zastupljen u ekonomskom pogledu nije savim izčezao u kulturnom pogledu. Zabavna muzika kod nas, koja se i sama bila ugrožena zbog poplave šunda i socijalne patologije, zadržala je privlačnost u porodicama koje su imale iskustva sa njom. Tako se može objasniti najveća privlačnost zabavne muzike, ali nije isključeno da je ovde i sam njen naziv izazvao

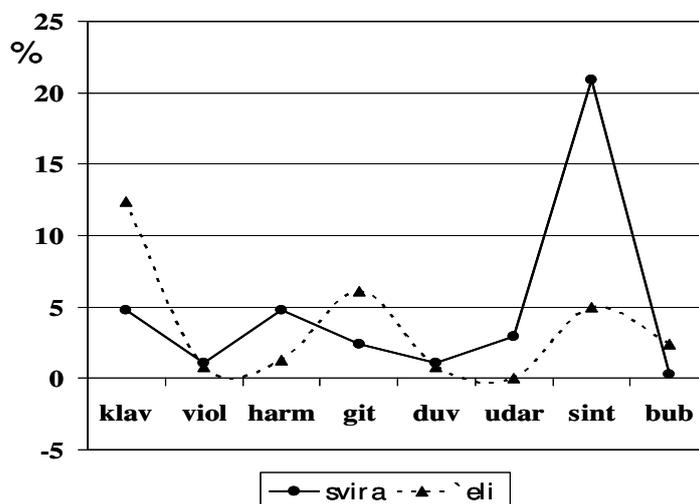
opredeljenje. Ovde se još može dodati da nema većih razlika u pogledu preferencija ka vrstama muzike s obzirom a pol, izuzev kod rok muzike gde znatno veći broj dečaka voli ovu vrstu muzike u odnosu na devojčice (31 ili 67.4% u odnosu na 15 ili 32.6%). Kod drugih žanrova su razlike znatno manje, a pogotovu su zanemarljive kod najprivlačnijih žanrova, zabavne i narodne muzike.

Dijagram 7. Preferencija vrsti muzike u porodici

Pitanje izbora muzičkog instrumenta, tj. jedinog pitanja koje je imalo i otvoreni deo jer je trebalo navesti koji instrument učenik svira, ako svira, odnosno koji bi želeo da svira, može donekle da pokaže socijalno-kulturni nivo porodice i profil estetskih preferencija. Jedan broj ispitanika, tačnije 88 (23.3%) ne svira bilo koji instrument niti bi želelo da svira. Ostali ili sviraju ili bi želeli da sviraju neki instrument. Dijagram 8. pokazuje kakav je odnos onih koji sviraju određeni instrument i onih koji bi želeli da ga sviraju. Najviše se razlikuju situacije kod klavijatura.

Dijagram 8. Izbor muzičkog instrumenta

Naime, veći broj bi želelo da svira klavir od broja onih koji ga sviraju. Najveći broj svira sintisajzer u odnosu na sve druge instrumente, ali to nije i najželjeniji instrument. Popularnost sintisajzera kao neke vrste surugata muzičkog instrumenta verovatno svedoči više o kupovnoj moći roditelja naših ispitanika nego o pravoj ljubavi prema instrumentu, ali je moguć i uticaj estradnih muzičara i medija na kojima se ovaj instrument često pojavljuje. Pored klavira, koji želi da svira 47 ispitanika ili 12.4%, najželjeniji instrument je gitara koji privlači 23 ispitanika ili 6.1%. Ostali instrumenti, bilo da se sviraju ili žele, zastupljeni su u manjim procentima. Može se pomenuti još harmonika, kao instrument koji svira veći broj od onih koji bi želeli da ga sviraju, kao i violina, koju mali broj svira, a još manji želi da svira. Raspon između violine i sintisajzera možda najbolje govori o stanju muzičke kulture i ekonomskog standarda.

Zaključak

Muzičko ponašanje dece i okviru porodice i van nje određeno je u velikoj meri kulturnim činiocima. Ako imamo u vidu da kultura obuhvata sve što su stvorile ljudske ruke i ljudski um, a to su objekti koje je čovek izgradio, ekonomija, mitovi, običaji, tradicija, znanje, nauka, umetnost, onda je logično da svi aspekti muzičkog ponašanja mogu da se dovedu u

vezu sa karakteristikama kulture kojoj pojedinac pripada. Široko određenje pojma kulture, neki autori, kao Kardiner i Linton, nastoje da prevaziđu ukazivanjem na međusobnu povezanost činilaca kulture geštaltističkim pristupom, dok drugi, kao Kreber i Klakhon, prave razliku između implicitne i eksplicitne kulture (Rot, 1973). Pod eksplicitnom kulturom se podrazumevaju spoljne manifestacije života neke zajednice, pod implicitnom, mitovi, ideje, verovanja i osobine pripadnika određene kulture, dok jezgro kulture čine tradicionalne ideje i njima pridavane vrednosti, koje se prenose iz generacije u generaciju što predstavlja tzv. "uzdužno socijalno učenje" (Vučić, 1987). U slučaju muzičkih preferencija, muzičkih navika u porodici, interesovanja, vrednosti, oblika konzumiranja, razlike među članovima porodice, braće i sestara, kao i roditelja, odražavaju tip porodičnih odnosa, kreiranja atmosfere u porodici i uloge pojedinih članova, koje odgovaraju određenim kulturnim obrascima preuzetim od predaka, s jedne strane, i trendovima koje nose društvene promene.

Iako postoje znatne razlike u muzičkom ponašanju, na koje ukazuju etnomuzikološka istraživanja, biološka priroda čoveka i njegove psihološke odlike prepliću se sa izvesnim opštim osobinama u socijalnom ponašanju, koje su zajedničke ljudima na različitim prostorima i u različitim kulturama. Tako je Oto Rank pokazao neobične sličnosti u mitovima o junacima kojih ima po celom svetu. Generalizacija se sastoji u tome što su ljudska bića tako sazdana da će, naročito u slučajevima jakog pritiska, reagovati na slične načine. Postoje dokazi za paralelizam u proizvodima ljudske fantazije među ljudima za koje se ne može pretpostaviti da su ikad imali posredan ili neposredan istorijski kontakt u relevantnom razdoblju vremena.

Izučavanje nacionalnog karaktera (koji mi nekad dižemo u nebesa a nekad vrlo strogo o njemu sudimo) pokušava da pokaže na koji je način identifikovano kulturno ponašanje predstavljeno u intrapsihičkoj strukturi pojedinačnih pripadnika te kulture, kombinovanjem teorija kulture i psihološke teorije u jednu novu psihokulturnu teoriju koja treba da objasni na koji način ljudska bića stvaraju kulturu, kako je uče i kako u njoj žive.

Postavljena pitanja u ovoj diskusiji su mnogo šira no što se mogu dobiti odgovori iz empirijskih podataka koje smo dobili i prezentovali. Ipak smatramo da smo na dobrom putu da da se o kulturnim promenama može suditi i na osnovu indikatora koji se nalaze u jednoj sferi društvenog života, utoliko pre što su značaj muzike za socijalizaciju jedinke, ili slobodnije rečeno, mentalno oblikovanje, uočili filozofi i mudraci drevnih kultura i nema nikakvih razloga da se ta veza dovodi u pitanje. Mnogobrojni primeri i studije pokazuju da muzika, ona loša i neumetnička, može imati negativne

posledice pa je potrebno bolje poznavanje takvih opasnosti za koje kod nas nema dovoljno sluha. Ono što možemo izvući kao opšto zaključak iz naših podataka je da postoje razlike s obzirom na pol, tj. da se dečaci i devojčice jasno razlikuju u pogledu svog odnosa prema muzici. Dok devojčice jasno izražavaju da vole muziku, mišljenje dečaka je promenljivo i manje dosledno. Majke su najčešće te koje u okviru porodice učenici opažaju kao najveće ljubitelje muzike. Pored toga, nameće se zaključak da većina ispitivanih učenika nastoji da sebe opaža kao one koji su najzainteresovaniji za muziku u porodici. Znači li to da je najveći broj učenika u stvari prepušten samima sebi u formiranju muzičkog ukusa, pri čemu obično preferiraju onu muziku koju i većina u njihovoj generaciji (presudan uticaj vršnjaka)? Razvojne karakteristike mladih na ovom uzrastu doprinose homogenizaciji muzičkog ukusa što može doprineti da se održavaju preferencije za komercijalnu muziku, uglavnom kič i šund, a da nema dovoljno senzibiliteta za vrhunska ostvarenja, koja moraju biti dostupna i razumljiva široj populaciji, a ne samo odabranima na bilo koji način.

Literatura

Arijes, F.(1989). Vekovi detinjstva, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd, 1989.

Bašić, E.(1987). Muzikalna potka i likovnom i govornom izražavanju spontanog djeteta, U: *Dijete i kreativnost*, Globus, Zagreb, 1987.

Bilz, R.(1972). Akulturacija, U: *Antropologija danas*, s.535-45, "Vuk Karadžić", Beograd, 1972.

Brodel, F. (1992). *Spisi o istoriji*, SKZ, Beograd, 1992.

Dobžanski, T. (1982). *Evolucija čovečanstva*, Nolit, Beograd.

Eljkonjin, D.B.(1981). *Psihologija dečje igre*, Zavod za udžb. i nast. sredstva, Beograd.

Gic, L.(1979). *Fenomenologija kiča*, BIGZ, Beograd.

Goleman, D. (1997). *Emocionalna inteligencija*, Geopoetika, Beograd.

Ivić, I., Havelka, N., priređivači (1982). *Proces socijalizacije kod dece*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Janet, P. (1968). *Ljubav i mržnja*, Naprijed, Zagreb.

Jerotić, V. (1989). *Čovek i njegov identitet*, Dečje novine - Medicinska knjiga.

- Kapor-Stanulović, N. (1988). *Na putu ka odraslosti*, Zavod za udžb. i nast. sredstva, Beograd.
- Krstić, D. (1988). *Psihološki rečnik*, IRO "Vuk Karadžić", Beograd.
- Lorenz, K. (1978). *Temelji etologije*, Globus, Zagreb, (orig. izd.-Springer, 1978.)
- Maslov, A.H.(1982). *Motivacija i ličnost*, Nolit, Beograd.
- Matić, E., Mirković-Radoš, K. (1986). *Muzika i predškolsko dete*, ZUNS, Beograd, 1986.
- Mol, A. (1973). *Kič - umetnost sreće*, Gradina, Niš.
- Nejgauz, G. (1970). *O umetnosti sviranja na klaviru*, Umetnička akademija, Beograd.
- Nešić, V. (2003). *Muzika, čovek i društvo*, Prosveta i Filozofski fakultet, Niš.
- Rot, N.(1973). *Osnovi socijalne psihologije*, ZUNS, Beograd.
- Rot, N. (1982). *Znakovi i značenja*, Nolit, Beograd.
- Rot, N. (1983). *Psihologija grupa*, ZUNS, Beograd.
- Serpel, R. (1978). *Uticaj kulture na ponašanje*, Nolit, Beograd.
- Supićić, I. (1964). *Elementi sociologije muzike*, JAZU, Zagreb.
- Supićić, I. (1978). *Estetika evropske glazbe*, JAZU, Zagreb.
- Valon, A. (1985). *Psihički razvoj deteta*, Zavod za udžb. i nast. sredstva, Beograd.
- Veldal. K. (1979). *Društveno ponašanje*, Nolit, Beograd, 1979.
- Vučić, L. (1987). *Pedagoška psihologija*, DPS, Beograd, 1987.
- Zazo, R. (1985). *Poreklo čovekove osećajnosti*, Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, Beograd.

Vladimir Nešić
Milkica Nešić
Nebojša Milićević
Jelisaveta Todorović

**FAMILY AND MUSIC EXPERIENCE OF THE PUPILS
IN ELEMENTARY SCHOOLS IN NIŠ**

Abstract

Psychological, social and cultural implications of musical experience of pupils from elementary schools in Niš are considered in this paper. A broad theoretical frame which treats questions about relationships between culture and personality, importance of music in child development, problems of cognitive style and esthetical sensitivity was applied. The results of empirical investigation about musical bias and interests of pupil from elementary schools (N=378) were analyzed. Results showed characteristic gender and age differences in musical behavior.

Keywords: *music, socialization, family, art, gender.*

UDK 159.922.8 : 159.923.2	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 143-158	ISSN 1451-5407
------------------------------	--	----------------

Jelena Opsenica-Kostić¹⁷

Filozofski fakultet,
Niš

Tanja Panić

OŠ Sveti Sava,
Sremska Mitrovica

PERFEKCIONIZAM SREDNJOŠKOLACA – POVEZANOST SA NEKIM SOCIO-DEMOGRAFSKIM VARIJABLAMA¹⁸

Apstrakt

U ovom istraživanju ispitivan je nivo pojedinih aspekata perfekcionizma (lični standardi, nezadovoljstvo postignutim i urednost) kod srednjoškolaca. Uzorak je činilo 670 učenika, uzrasta 16 do 19 godina, koji srednju školu pohađaju u dva grada (i dva različita regiona) u Srbiji. Ispitivanje je obavljeno uz pomoć skale Almost Perfect Scale-Revised (Slaney et al., 1997), koja se sastoji iz tri subskale: Standardi, Raskorak i Red. Ispitivana je povezanost ovih aspekata perfekcionizma sa pojedinim socio-demografskim varijablama. Između ostalog, dobijeni rezultati govore da značajno više skorove na Standardima imaju ispitanici iz većih mesta, devojke, kao i ispitanici višeg materijalnog statusa; a da je Raskorak (odnosno nezadovoljstvo postignutim) veći kod ispitanika sa sela i kod učenika trogodišnjih i četvorogodišnjih stručnih usmerenja (takozvani „zanati“).

Ključne reči: perfekcionizam, srednjoškolci, adolescenti, APS-R, socio-demografske varijable.

¹⁷ jela.ops@gmail.com

¹⁸ Ovaj rad je pripremljen u okviru izrade naučno istraživačkog projekta broj 149062 D koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije

1. Uvod

Iako ne postoji potpuna saglasnost oko toga koje sve karakteristike određuju perfekcionizam, većina autora se slaže da je postavljanje vrlo visokih ličnih standarda suštinsko obeležje koje odvaja perfekcionista od nonperfekcionista (Blatt, 1995; Frost, et al., 1990; Parker, 2000; Slaney, et al., 2002; prema Gilman & Ashby, 2003). Dodatnu teškoću u jedinstvenom određenju perfekcionizma predstavlja potreba da se razlikuje „normalni“ (Hamachek, 1978, prema Shafran, et al., 2002; Gilman, & Ashby, 2003), odnosno „pozitivni“ perfekcionizam (Frost, et al., 1993, prema Shafran, et al., 2002) od „neurotičnog“ (Hamachek, 1978) ili „disfunkcionalnog“ (Frost et al., 1993, prema Shafran, et al., 2002). U ovom radu će biti korišćeni drugi termini, ali je suština distinkcije ista: adaptivni perfekcionizam („normalni“, „pozitivni“) je kada osoba postavlja sebi visoke standarde, ali i uspeva da ih postigne; maladaptivni perfekcionizam je kada osoba ima visoke standarde po kojima vrednuje svoja postignuća, ali ne može da ih dostigne, tako da ti visoki standardi postaju izvor frustracija; i, konačno, tu su i osobe koje su nonperfekcionista, odnosno oni koji ne postavljaju visoke standarde za sebe i svoj rad (Gilman, & Ashby, 2003).

Dva skale koje su, do danas, najčešće korišćene za merenje perfekcionizma u istraživanjima, dele isto ime: Multidimensional Perfectionism Scale (prema Bieling, et al., 2004). Jednu su razvili Frost i saradnici (FMPS, Frost, et al, 1990; prema istom izvoru), i u njoj se, osim visokih i rigidnih standarda, obuzetosti sopstvenim greškama i sumnje u akciju, kao indikatori perfekcionizma, javljaju i *roditeljska očekivanja* i *roditeljska kritika* (koje Frost i saradnici smatraju izvorom perfekcionizma). Ovu skalu prevele su Stojiljković i Maksić sa Instituta za pedagoška istraživanja u Beogradu i otad je korišćena u nekoliko istraživanja na školskoj (Stojiljković i saradnici, 1998a; Stojiljković i sar., 1998; Stojiljković i Maksić, 2000) i studentskoj populaciji (Šundrić, 2006). Druga skala je HMPS (Hewit & Flett, 1991, prema Bieling, et al., 2004) i u njoj su zastupljene tri dimenzije perfekcionizma (po Hewit-u): perfekcionizam orijentisan na sebe, perfekcionizam orijentisan na druge i socijalno određeni perfekcionizam (odnosno visoki standardi za sebe, za druge i ideja da okolina ima perfekcionista očekivanja od osobe). Meren na ovaj način, perfekcionizam je dovođen u vezu sa različitim osobinama ličnosti, sa poremećajima, i to naročito sa poremećajima ishrane i depresijom, sa različitim društvenim grupama (vidi, na primer, Dunkley, et al., 2006;

Pearson, & Gleaves, 2006; van Hanswijck de Jonge & Waller, 2003; Enns, et al., 2002)

Ovo istraživanje se bavi pitanjem povezanosti perfekcionizma i nekih sociodemografskih varijabli. Cilj je utvrđivanje povezanosti pojedinih aspekata perfekcionizma (standardi, raskorak između standarda i postignutog, urednost) i sledećih varijabli: mesto boravka (region); veličina mesta stalnog boravka; pol; vrsta škole koju pohađaju ispitanici; procenjeni materijalni status porodice; broj dece u porodici, red rođenja, potpunost porodice.

2. Metod

2.1. Ispitanici

U istraživanju je učestvovalo 670 učenika trećeg i četvrtog razreda srednjih škola iz dva grada u Srbiji. Od toga, 317 učenika školu pohađa u Sremskoj Mitrovici, a 353 u Nišu. Uzorak je sastavljen sa idejom da u njega budu uključeni učenici različitih škola, pošto se može pretpostaviti da je nivo perfekcionizma u različitim tipovima škola- različit. Odabrane su škole koje postoje u oba grada: gimnazija, medicinska, tehnička i tzv. zanati, odnosno prehrambeno-tehnička i slična usmerenja. Ovim je postignuto i da broj devojaka i mladića u uzorku bude približno isti. U tabelama 1 i 2 prikazana je struktura uzorka s obzirom na vrstu škole, pol i veličinu mesta stalnog stanovanja ispitanika. Ispitanici su bili starosti od 16 do 19 godina ($M=17,39$, $SD=0,65$).

Tabela 1. Uzorak ispitanika prema vrsti škole

Tabela 2. Uzorak ispitanika prema polu i mestu stanovanja

škola	frekv.	proc.	pol	frekv.	proc.	mesto stanovanja	frekv.	proc.	
Gimnazija	195	29,1	Ženski	354	52,8	Selo	212	31,6	
Medicinska	167	24,9				Varošica/g rad	458	68,4	
Tehnička	144	21,5	Muški	316	47,2				
Zanati	164	24,5							
total	670	100,0							

2.2. Procedura

Ispitivanje je u oba grada obavljeno u novembru i decembru 2005-te godine, u školama, za vreme odvijanja redovne nastave. Pored popunjavanja skale perfekcionizma, od ispitanika su traženi i sledeći opšti podaci: pol, godine starosti, veličina mesta stalnog stanovanja, uspeh na kraju prošle školske godine, broj dece u porodici, red rođenja ispitanika, potpunost porodice i procenjeni materijalni status porodice. Ispitanici su odgovarali birajući između ponuđenih alternativa.

2.3. Instrument

Robert Slaney je, sa saradnicima, počeo da proučava perfekcionizam i da razvija skalu za njegovo merenje 1986-e godine. O tim počecima, konstrukciji i revizijama skale, može se pročitati u članku J.A. McGarvey-a *The Almost Perfect Definition*. Do čega se došlo, odnosno, šta je suština perfekcionizma po Slaney-u? Po njemu, perfekcionizam ima tri elementa, i to su: visoki standardi, urednost i raskorak (*high standards, orderliness and discrepancy*). Standardi su pozitivni indikator perfekcionizma i odnose se na visoka očekivanja koja osoba ima u odnosu na sebe samu, tj. na visoke standarde koje postavlja kao merila svojih postignuća. Raskorak je negativni aspekt i on odslikava stepen distresa koji osoba doživljava kada su njena postignuća stalno ispod njenih očekivanja (prema Gilman & Ashby, 2003). Urednost je takođe pozitivni element, međutim, navodi se da skala ima relativno nisku internu konzistentnost (Cronbach's $\alpha=.68$) i da nije od koristi prilikom klasifikovanja perfekcionista, pa se sugeriše oprez u njenom korišćenju (Slaney et al., 2002, prema Gilman & Ashby, 2003). Zajedničko delovanje ova tri elementa Slaney objašnjava na sledeći način: „Na primer, ako osoba ima visoke standarde i nizak raskorak- ako smatra da dostiže svoje standarde- onda će ta osoba osećati da je uspešna, a verovatno će to zaista i biti. Ako je ista osoba i uredna, postoje šanse da ona bude još uspešnija. Sa druge strane, ako neko ima visoke standarde i visok raskorak, ako stalno oseća da ne uspeva da dosegne sopstvena merila uspeha, onda će on biti nesrećan, pod stresom i neuspešan.“ (McGarvey, 1996) Istraživanja pokazuju da su Standardi pozitivno korelirani sa merama samopoštovanja (Ashby & Rice, 2000, prema Gilman & Ashby, 2003) i adaptivnim stilovima prevladavanja (Rice & Lapsey, 2000, prema Gilman & Ashby, 2003), dok je Raskorak u pozitivnoj korelaciji sa merama psihičkog distresa, uključujući depresiju

(Rice et al., 1998, prema Gilman & Ashby, 2003) i anksioznost (Johnson & Slaney, 1996, prema istom izvoru).

APS-R (Slaney et al., 1997) sadrži 23 ajtema koji mere adaptivni i maladaptivni perfekcionizam. Postoje tri subskale: Standardi (7 ajtema koji mere lične standarde, npr. „Imam visoke standarde za svoj rad ili uspeh u školi“; „Pokušavam da dam sve od sebe u svemu što radim“); Raskorak (12 ajtema koji mere distress uzrokovan nemogućnošću da se dostignu postavljeni standardi, npr. „Nikad nisam zadovoljan onim što postizem“, „Često brinem zato što ne ispunjavam svoja očekivanja“); i Red (4 ajtema koji mere stepen urednosti, npr. „Urednost mi je važna“, „Volim da sam uvek organizovan i disciplinovan“). Ispitanici izražavaju svoje slaganje sa tvrdnjom na sedmostepenoj skali (od 1=uopšte se ne slažem, do 7=potpuno se slažem). Cronbach-ovi alfa koeficijenti interne konzistentnosti iznose .85 za Standarde, .92 za Raskorak i .68 za Red, na uzorku polaznika koledža (Slaney et al., 1996, prema Gilman & Ashby, 2003). U istraživanju Gilmana i saradnika, interna konzistentnost je .75 i .91 za poduzorak hrvatskih adolescenata na Standardima i Raskoraku; a .83 i .91 za Standarde i Raskorak kod američkih adolescenata (Gilman, et al., 2005).

Faktorska analiza podržava postojanje ovih subskala kao faktora (prema Gilman & Ashby, 2003), pri čemu se najviše pažnje obraća na Standarde i Raskorak (što je već objašnjeno). Saopštava se da je povezanost između ova dva faktora umerena (?) ($r=-.12$, Slaney et al., 2002, prema Gilman, et al., 2005), mada se istovremeno tvrdi da se radi o dve nezavisne dimenzije perfekcionizma (isti izvor).

3. Rezultati

3.1. Podaci o subskalama Almost Perfect Scale-Revised

Pre prikaza rezultata koji govore o odnosu perfekcionizma i socio-demografskih varijabli, biće dati osnovni podaci o skali APS-R.

Tabela 3. Deskriptivni podaci za subskele APS-R i njihova pouzdanost

Subskale APS-R	Teorijski raspon	Empirij-ski raspon	M	SD	Kronbahov alfa koefic.	Broj ajtema
Standardi	7-49	13-49	36,59	6,47	.68	7
Red	4-28	4-28	22,92	4,11	.71	4
Raskorak	12-84	12-81	42,42	12,66	.83	12

Broj ispitanika u uzorku – 670.

Testiranje normalnosti distribucija je pokazalo da se distribucije skorova ni na jednoj od tri subskele ne mogu smatrati normalnim. Iz tog razloga u testiranju značajnosti razlika upotrebljavane su neparametrijske metode.

Tabela 4. Korelacije među subskalama APS-R

		APS standardi	APS raskorak
APS standardi	Pirsonov r	-	-
	Nivo znač		
APS raskorak	Pirsonov r	,032	-
	p	,411	
APS red	Pirsonov r	,287(**)	,115(**)
	p	,000	,003

** Korelacija je značajna na nivou 0.01 (dvostrana).

Bez obzira što ima korelacija koje nisu slučajne, visina povezanosti nije značajna. Ovakve korelacije među subskalama se i inače dobijaju, o čemu je bilo reči u uvodu. U odnosu na ove podatke, u proveru faktorske valjanosti skale, primenjena je ortogonalna rotacija faktora. Umesto očekivana 3, dobijeno je 6 faktora, uglavnom zahvaljujući promenljivoj pridruživanju ajtema subskele Red i izdvajanju faktora „imam visoke standarde i vrlo sam zadovoljan onim što postizem!“, gde su udruženi deo ajtema sa subskele Standardi (visoke pozitivne) i Raskorak (visoke negativne korelacije). Međutim, u faktorskoj analizi sa unapred određenim brojem faktora (tri), svi ajtemi su nedvosmisleno raspoređeni po skalama (tj. faktorima) kojima se i tvrdi da pripadaju. Ovi podaci, zajedno sa stavkama APS-R, dati su u Prilogu, na kraju rada.

3.2. Perfeccionizam i socio-demografske varijable

Tabela 5. Deskriptivni podaci za subskele APS-R prema mestu boravka

		N	AS	SD
APS standardi	SMitrovica	317	35,34	6,776
	Niš	353	37,70	5,975
	Total	670	36,59	6,470
APS raskorak	SMitrovica	317	43,03	12,292
	Niš	353	41,87	12,971
	Total	670	42,42	12,658
APS red	SMitrovica	317	22,52	4,152
	Niš	353	23,28	4,041
	Total	670	22,92	4,108

Tabela 6. Značajnost razlika između aritmetičkih sredina grupa po mestu boravka

	APS standardi	APS raskorak	APS red
Mann-Whitney U	43559,000	52583,500	48770,500
Wilcoxon W	93962,000	115064,500	99173,500
Z	-4,960	-1,346	-2,883
p	,000	,178	,004

Tabela 7. Deskriptivni podaci za subskele APS prema veličini mesta boravka

		N	AS	SD
APS standardi	selo	212	35,60	6,723
	varošica ili grad	458	37,04	6,305
	Total	670	36,59	6,470
APS raskorak	selo	212	44,28	11,833
	varošica ili grad	458	41,56	12,945
	Total	670	42,42	12,658
APS red	selo	212	23,03	4,074
	varošica ili grad	458	22,87	4,127
	Total	670	22,92	4,108

Tabela 8. Značajnost razlika između aritmetičkih sredina grupa prema veličini mesta boravka

	APS standardi	APS raskorak	APS red
Mann-Whitney U	42170,500	42437,500	47636,000
Wilcoxon W	64748,500	147548,500	152747,000
Z	-2,740	-2,623	-,393
p	,006	,009	,694

Tabela 9. Rezultati na APS-R i pol ispitanika

		N	AS	SD
APS standardi	ženski	354	37,46	6,720
	muški	316	35,60	6,039
	Total	670	36,59	6,470
APS raskorak	ženski	354	42,03	13,028
	muški	316	42,85	12,236
	Total	670	42,42	12,658
APS red	ženski	354	23,71	3,821
	muški	316	22,04	4,243
	Total	670	22,92	4,108

Tabela 10. Značajnost razlika između aritmetičkih sredina grupa po polu

	t-test	p
APS standardi	3,755	,000
APS raskorak	-,837	,403
APS red	5,363	,000

Tabela 11. Rezultati na APS-R i vrsta škole

		N	AS	SD
APS standardi	gimnazija	195	37,27	6,473
	medicinska	167	37,15	6,645
	tehnička	144	34,50	6,339
	zanati	164	37,02	6,067
	Total	670	36,59	6,470
APS raskorak	gimnazija	195	41,32	13,420
	medicinska	167	40,07	12,065
	tehnička	144	42,09	11,875
	zanati	164	46,41	12,167
	Total	670	42,42	12,658
APS red	gimnazija	195	21,79	4,513
	medicinska	167	23,38	4,039
	tehnička	144	22,56	4,144
	zanati	164	24,12	3,173
	Total	670	22,92	4,108

Tabela 12. Značajnost razlika između aritmetičkih sredina grupa po vrsti škole

	APS standardi	APS raskorak	APS red
Hi-kvadrat	19,296	27,784	32,825
df	3	3	3
p	,000	,000	,000

a Kruskal-Wallis-ov test

b Varijabla koja deli uzorak u grupe: vrsta škole

Prilikom proveravanja između kojih škola postoje značajne razlike, dobili smo niz rezultata, koje ćemo sažeto izneti:

Na subskali Standardi učenici tehničke škole imaju značajno niže skorove od svih ostalih škola (na nivou $p < .001$ i $p = .001$), dok se učenici gimnazije, medicinske škole i drugih stručnih škola („zanati“, trogodišnja i četvorogodišnja usmerenja) nisu razlikovali među sobom;

Na subskali Raskorak najviše skorove imaju polaznici „zanata“, koji se značajno razlikuju učenika gimnazije i medicinske škole ($p < .001$), kao i

PERFEKCIONIZAM SREDNJOŠKOLACA – POVEZANOST SA NEKIM...

od učenika tehničke škole ($p < ,005$). Učenici gimnazije, medicinske i tehničke škole se po skorovima na subskali Raskorak ne razlikuju značajno među sobom;

Na subskali Red učenici „zanata“ imaju najviše skorove i značajno se razlikuju od gimnazije (najniži skorovi, $p < ,001$) i tehničke škole ($p = ,001$). Učenici medicinske škole značajno se razlikuju samo od učenika gimnazije ($p < ,001$).

Na subskalama Standardi, Raskorak i Red ne postoje značajne razlike između grupa formiranih po broju dece u porodici (jedno, dvoje, troje i više dece); niti po redu rođenja ispitanika (prvorođeno, drugo, treće i više po redu rođenja). Razlike ne postoje ni u odnosu na potpunost porodice.

Tabela 13. Rezultati na APS-R i procenjeni materijalni status porodice

		N	AS	SD
APS standardi	nizak	89	35,28	6,799
	srednji	556	36,69	6,413
	visok	25	38,80	5,902
	Total	670	36,59	6,470
APS raskorak	nizak	89	44,55	12,093
	srednji	556	42,37	12,610
	visok	25	35,96	13,876
	Total	670	42,42	12,658
APS red	nizak	89	22,33	5,038
	srednji	556	23,04	3,886
	visok	25	22,48	5,124
	Total	670	22,92	4,108

Tabela 14. Značajnost razlika između aritmetičkih sredina grupa formiranih u odnosu na procenjeni materijalni status

	APS standardi	APS raskorak	APS red
Chi-Square	5,873	9,144	,419
df	2	2	2
Asymp. Sig.	,053	,010	,811

a. Kruskal-Wallis-ov test

b. Varijabla koja deli uzorak u grupe: materijalni status porodice-procena učenika

4. Diskusija

Pouzdanost subskala Standardi i Raskorak je nešto niža nego što je očekivano, u odnosu na istraživanje na hrvatskim adolescentima, koji su takođe ispitivani *prevodom* skale. Verujemo da je uočen deo razloga za nižu pouzdanost. Suprotno očekivanjima, naši srednjoškolci su bili zbunjeni izrazom „*imam visoke standarde za svoj rad...*“, pa su podizanjem ruke tražili objašnjenje (pošto im je bilo rečeno da to mogu da urade). Ovo se događalo u gotovo svakom odeljenju, bez obzira na vrstu škole. Pošto se *visoki standardi* pominju nekoliko puta u ajtemima ove dve subskale, smatramo da je pomenuto nerazumevanje doprinelo nešto nižoj pouzdanosti. U narednim istraživanjima, ovaj izraz bi morao da bude korigovan.

Korelacije među skorovima subskala su vrlo niske, što potvrđuje pretpostavku autora skale da se radi o nezavisnim dimenzijama perfekcionizma.

Faktorska valjanost skale se može nazvati zadovoljavajućom. Najproblematičniji je prvi ajtem, onaj povodom kojeg je traženo objašnjenje, *Imam visoke standarde za svoj rad ili uspeh u školi*, ali je, uprkos niskoj korelaciji, i za njega jasno koji faktor zasićuje.

Što se tiče povezanosti pojedinih dimenzija perfekcionizma i nekih sociodemografskih varijabli, rezultati nisu iznenađujući. Standardi i Red su viši kod srednjoškolaca u Nišu, koji je nešto veće i razvijenije mesto od Sremske Mitrovice (smatramo da ta razlika objašnjava više Standarde). Red se „pozitivno“ pridružuje Standardima, i trebalo bi da omogući nešto bolja postignuća, o čemu govori Slaney (McGarvey, 1996).

Da je veličina mesta stalnog stanovanja zaista važna za visinu ličnih standarda, vidimo iz razlika između ispitanika koji žive na selu i onih koji žive u varošici ili gradu. Uprkos nižim Standardima, ispitanici sa sela su nezadovoljniji svojim postignućem, o čemu govore razlike na subskali Raskorak.

Devojke imaju više skorove na Standardima i Redu (u odnosu na mladiće), a to su pozitivni aspekti perfekcionizma. Na subskali Raskorak razlike nisu značajne. Ovo govori da devojke uspešno izlaze na kraj sa svojim visokim ličnim standardima i da bi od devojaka (u celini, kao grupe) trebalo očekivati veća postignuća.

Jednu od značajnih razlika po vrsti škole, verovatno dobrim delom objašnjava pol. U tehničkoj školi su gotovo isključivo mladići, što rezultira nižim Standardima. Međutim, razlika na subskali Red nema (što govori da ipak još nešto pored pola igra ulogu, odnosno da su nešto niži Standardi, možda, i specifičnost tehničke škole).

Ostale značajne razlike izdvajaju učenike trogodišnjih i četvorogodišnjih stručnih usmerenja („zanati“). Njihovi Standardi su isti kao i kod učenika medicinske škole ili gimnazije, ali su oni značajno manje zadovoljni onim što postižu (visok Raskorak), odn. distres je kod njih veći. Uz visok Raskorak pridružuju se viši skorovi na Redu. Za Red je rečeno da se obično očekuje njegovo pridruživanje uz Standarde, ali je i pridruživanje uz Raskorak potpuno interpretabilno. To znači da polaznici zanata pokušavaju da poboljšaju svoje postignuće (kojim nisu zadovoljni) povećanom urednošću i disciplinovanošću.

Interesantno je primetiti da velika većina naših ispitanika materijalni status svoje porodice procenjuje kao „srednji“, iako stalno slušamo da nam je stanovništvo na ivici siromaštva. Uz visok materijalni status, odnosno uz nešto komotniji i luksuzniji život, idu i viši lični standardi, udruženi sa relativnim zadovoljstvom ličnim postignućem (i obratno, što je manje para, lični standardi su niži, a nezadovoljstvo postignućem raste).

Literatura

Bieling, P.J., Israeli A.L., & Antony M.M. (2004). Is perfectionism good, bad, or both? Examining models of the perfectionism construct. *Personality and Individual Differences*, **36**, 1373-1385.

Dunkley, D.M., Zuroff, D.C., & Blankstein, K.R. (2006) Specific perfectionism components versus self-criticism in predicting maladjustment. *Personality and Individual Differences*, **40**, 665-676.

Enns, M.W., Cox, B.J., & Clara I., (2002), Adaptive and maladaptive perfectionism: developmental origins and association with depression proneness, *Personality and Individual Differences*, **33**, 921-935.

Gilman, R., & Ashby, J.S. (2005). A first study of perfectionism and multidimensional life satisfaction among adolescents. *Journal of Early Adolescence*, Vol. **23** No. 2, 218-235.

Gilman, R., Ashby, J.S., Sverko, D., Florell, & Varjas K., (2005). The relationship between perfectionism and multidimensional life satisfaction among Croatian and American youth, *Personality and Individual Differences*, **39**, 155-166.

Hewitt, P.L., Flett, G.L., Besser A., Sherry S.B., & McGee B., (2003). Perfectionism is multidimensional: a reply to Shafran, Cooper and Fairburn (2002). *Behaviour Research and Therapy*, **41**, 1221-1236.

Huebner, S., (2001). Manual for the Multidimensional Students' Life Satisfaction Scale. Preuzeto 18. marta 2005 sa World Wide Web <http://www.psych.sc.edu/pdfdocs/huebslssmanual.doc>.

McGarvey. J (1996). *The almost perfect definition*. Preuzeto 21. maja 2005 sa World Wide Web <http://www.rps.psu.edu/sep96/almost.html>.

Pearson, C.A., & Gleaves D.A. (2006) The multiple dimensions of perfectionism and their relation with eating disorder features. *Personality and Individual Differences*, **41**, 225-235.

Shafran, R., Cooper, Z., Fairburn C.G. (2002). Clinical perfectionism: a cognitive-behavioural analysis. *Behaviour Research and Therapy*, **40**, 773-791.

Slaney, Mobley, Trippi, Ashby, & Johnson, (1997), *Almost Perfect Scale-Revised*, Preuzeto 21. maja 2005 sa World Wide Web http://www.ed.psu.edu/cecprs/fac_bios/apsr.pdf.

Stojiljković, S., Maksić, S.i Ristić, Ž. (1998a). MPS – mogućnosti korišćenja u našoj sredini, Empirijska istraživanja u psihologiji IV, Filozofski fakultet (knjiga rezimea).

Stojiljkovic, S., Maksic, S. and Ristic, Z. (1998). Perfectionism: Comparative study of Yugoslav and American children, 9th European Conference on Personality, Guilford, UK, Conference Abstracts, 157-8.

Stojiljković, S. i Maksić, S. (2000). Perfeccionizam uspešnih i neuspešnih osnovaca, Sabor psihologa Srbije, Vrnjačka Banja (knjiga rezimea)

Šundrić, J. (2006): Perfeccionizam i bazične dimenzije ličnosti muzički nadarenih osoba (Diplomski rad), Filozofski fakultet u Nišu.

Van Hanswijck de Jonge, L., & Waller, G., (2003). Perfectionism levels in African-American and Caucasian adolescents. *Personality and Individual Differences*, **34**, 1447-1451.

**Jelena Opsenica-Kostić,
Tanja Panić**

**PERFECTIONISM OF HIGH SCHOOL STUDENTS – RELATIONS
WITH CERTAIN SOCIODEMOGRAPHIC VARIABLES**

Abstract

This study investigated the level of certain aspects of perfectionism (personal standards, dissatisfaction with current achievement and tidyness) on a sample of high school students. The sample consisted of 670 subjects, age 16 to 19, studying high schools in two cities (and two different regions) in Serbia. Data was collected using the Almost Perfect Scale-Revised (Slaney et al., 1997), that consists of three subscales: Standards, Discrepancy and Order. Relations between these aspects of perfectionism and certain socio-demographic variables was examined. The results show that significantly higher scores tend to have students coming from larger settlement, females and subjects with better economic status. Higher scores on Discrepancy (Dissatisfaction with current achievement) tend to have subjects coming from villages, and students of three and four-year trade schools.

Keywords: *perfectionism, high school students, adolescents, APS-R.*

PRILOG

Tabela 1: Izvod iz faktorske analize, sa stavkama APS-R

	Faktori		
	1	2	3
1. Imam visoke standarde za svoj rad ili uspeh u školi	-,168	,313	,087
2. Ja sam uredna osoba	-,007	,088	,719
3. Često se osećam frustrirano zato što ne mogu da postignem svoje ciljeve	,474	-,011	,105
4. Urednost mi je važna	,089	,119	,774
5. Ako ne očekuješ mnogo od sebe, nikad nećeš uspeti	,110	,464	,140
6. Najbolje što mogu nikada nije dovoljno dobro za mene	,560	,276	-,076
7. Smatram da stvari treba da se vraćaju na svoje mesto	,026	,075	,618
8. Imam visoka očekivanja za sebe	-,083	,696	,019
9. Retko postizem svoje visoke standarde	,472	-,245	,163
10. Volim da sam uvek organizovan i disciplinovan	,127	,171	,702
11. Najbolje što mogu nikada nije dovoljno dobro	,584	,293	,042
12. Postavljam vrlo visoke standarde za sebe	,078	,721	-,074
13. Nikada nisam zadovoljan onim što postizem	,676	,115	-,157
14. Od sebe očekujem najbolje	-,036	,641	,189

PERFEKCIONIZAM SREDNJOŠKOLACA – POVEZANOST SA NEKIM...

15. Često brinem zato što ne ispunjavam svoja očekivanja	,586	,025	,119
16. Moj rad retko ispunjava moje standarde	,563	-,097	,043
17. Nisam zadovoljan čak i kad znam da sam dao sve od sebe	,592	,049	-,027
18. Pokušavam da dam sve od sebe u svemu što radim	-,103	,444	,330
19. Retko uspevam da zadovoljim svoje visoke standarde	,632	-,097	,041
20. Jedva da sam ikad zadovoljan svojim radom	,716	-,107	-,080
21. Jedva da ikad osećam da je ono što sam uradio dovoljno dobro	,661	-,095	-,002
22. Imam jaku potrebu da težim savršenstvu	,122	,610	,072
23. Često sam razočaran posle završetka posla, zato što znam da sam mogao uraditi bolje	,518	,026	,120

Prvi faktor je Discepancy (Raskorak), drugi Standards (Standardi), a treći je Order (Red). Redni brojevi ajtema koji im pripadaju dati su ispod.

Standards = 1, 5, 8, 12, 14, 18, 22,

Order = 2, 4, 7, 10,

Discrepancy = 3, 6, 9, 11, 13, 15, 16, 17, 19, 20, 21, 23,

(Slaney, Mobley, Trippi, Ashby, & Johnson, 1997)

UDK 159.923.3-057.87	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 159-171	ISSN 1451-5407
----------------------	--	----------------

Blagica Zlatković¹⁹
Učiteljski fakultet,
Vranje

OSObine LIČNOSTI STUDENATA UČITELJSKOG FAKULTETA I STUDENATA PSIHOLOGIJE

Apstrakt

U radu su utvrđene razlike između studenata učiteljskog fakulteta i studenata psihologije na dimenzijama i specifičnim crtama ličnosti u okviru inventara NEO-PI-R primenom kanoničke diskriminativne analize. Rezultati govore o postojanju globalne razlike između posmatranih studijskih grupa, uzimajući istovremeno u obzir sve dimenzije ličnosti iz NEO-PI-R koje konstituišu funkciju. Najveća razlika utvrđena je na dimenziji OTVORENOST.

U završnoj diskusiji razmatrana je saglasnost utvrđenih dimenzija ličnosti studenata učiteljskog fakulteta sa zahtevima savremenog obrazovnog procesa.

Ključne reči: *inventar ličnosti NEO-PI-R, studijske grupe, kanonička diskriminativna analiza*

Pojam animal edukandum uveo je M.J.Langefeld (prema Šmit,1992) koji se već mnogo godina bavi "antropologijom deteta". Langefeld ukazuje da pojam animal edukandum implicira mnogo više od toga da je dete, zahvaljujući svojstvu plastičnosti, vaspitljivo; on implicira da je dete biće koje mora da uči i da se vaspitava. Savremeno društvo ne oprašta vaspitno zanemarivanje dece i odnos između vaspitanika i vaspitača smatra bazičnim ljudskim odnosom naročite vrste. Negovo distinktivno obeležje ukazuje da je vaspitač mnogo zrelija ličnost koja sve čini za dobrobit deteta i zadovoljenje njegovih dugoročnih potreba, dok je vaspitanik uvek jedna manje zrela ličnost, koja još nije u položaju da zna šta "mora", a šta "može".

¹⁹ Adresa autora: zlatkovic77@ptt.yu

Pored toga, odnos između vaspitača i vaspitanika uvek podrazumeva situaciju saradnje. Zbog toga vaspitač ne može da izgrađuje bilo koji pravac razvoja deteta, pravac koji bi bio nezavisan od prirode deteta, od njegovih impulsa, namera i želja.

Tradicionalni način vaspitanja deteta može se izvoditi bez neke posebne "refleksije" jer je sve zasnovano na konvencijama i normama. Opisi tradicionalnih načina gajenja dece pokazuju da postoji oslanjanje na vremenski definisane obrasce o tome šta treba raditi kod podizanja i vaspitanja dece na svakom pojedinom uzrastu. Takva pretežno "nereflektivna" briga i vaspitanje deteta karakteristični su za one društvene grupe u kojima odraslo doba određuje uzan opseg mogućnosti za pojedinca pa se lako zanemaruje sve ono što izlazi iz okvira tih mogućnosti. Nije teško pretpostaviti da će se pri takvoj "nerefleksivnoj" brizi dete verovatno osećati sigurnim, ali pod takvim okolnostima mogu ostati neiskorišćene beskraje mogućnosti razvoja potencijala deteta.

Teorija Abrahama Maslova (prema Šmit, 1992) o bazičnim potrebama je relevantna i za teoriju o bazičnim potrebama deteta posmatranih u kontekstu vaspitnih odnosa u procesu razvoja. Maslovljeva teorija naglašava razvoj novih potencijala (posebno kreativnosti) i onih potencijala koji su u prošlosti, u kulturno siromašnim i nerazvijenim društvima, bili sputavani. Savremeni pristup vaspitanju deteta zagovara mišljenje po kome se uobičajeno ne može prihvatiti kao neizbežno, po kome je adaptacija neprijatelj adaptibilnosti i u kome se naglašavaju stvaralačke mogućnosti čoveka. (Maslov, prema Šmit, 1992). Onda kada su spoljašnje potrebe postigle zadovoljenje i kada su unutrašnji nedostaci zasićeni, započinje suština ljudskog razvoja, ona znači otvorenost prema svetu onakvom kakav jeste, otkrivanje nekih novih značenja i razvoj novih mogućnosti. Vaspitni zadatak odraslih se ne sastoji toliko u zadovoljenju već ispoljenih potreba, koliko u pružanju pomoći detetu da razvije nove potrebe (bez obzira na to da li su prethodne do kraja zadovoljene) i da ih osnaži kao doživljene potrebe.

U knjizi "Civilizacija na raskršću" češki autor Rihta sa saradnicima (1972, prema P. Janković, 1994) pokušava da rasvetli globalne društvene i ljudske posledice naučno - tehnološkog progressa našeg doba i promene izazvane u ljudskom životu, radu, kulturi i obrazovanju. Između ostalih pitanja u vezi sa obrazovanjem oni razmatraju i pitanje funkcija koje učitelj ima u savremenoj školi i društvu. Autor ove knjige naglašava da je uvećani obim znanja, sa tendencijom nagomilavanja novih činjenica uticao na to da se ranije funkcije učitelja - poučavanje, informisanje i posredovanje u

sticanju znanja, sve više pretvaraju u funkciju vaspitača tj. onoga koji pomoću pažljivo izvršenog izbora sadržaja, diferenciranog i individualizovanog pristupa učeniku, nastoji da u njemu razvije sposobnost za samostalno učenje i uspešno snalaženje u životnim situacijama koje su veoma promenljive.

Funkcije učitelja u svetlu dinamske psihologije tumačio je M. Todorović u članku "Nastavnik: njegova uloga u svetlu dinamske psihologije". Polazeći od učenja Frojda autor ističe da je ličnost vaspitača odnosno njegova uloga zapravo uloga modela koji je prožet idejom vaspitnog ideala, veoma značajnog u formiranju super-ega kod učenika. Jung je naglašavao da ličnost ne može vaspitavati niko ko nije sam izgrađen kao ličnost (M. Todorović, prema P. Janković, 1994).

Iz prethodnog konteksta proizilazi da se pred učiteljem, koji u određenom periodu ima veoma značajnu ulogu u izrastanju svakog pojedinačnog deteta, postavljaju zahtevi u pogledu njegovih sposobnosti i osobina ličnosti.

Aktuelna reforma obrazovanja usmerena je ka osavremenjivanju nastave sa ciljem postizanja, u većem stepenu, značajnih vaspitno-obrazovnih ciljeva. Primarno usmerenje je ka razvoju bazičnih sposobnosti učenika, njihove kreativnosti i ukupnog razvoja njihovih potencijala.

Da li ćemo za ovako postavljene zadatke imati odgovarajuće stručnjake? Koje psihološke osobine odlikuju mlade koji se u aktuelnom društvenom momentu opredeljuju za zanimanje učitelja? Koliko se oni razlikuju od studenata drugih studijskih grupa?

Problem ovog istraživanja usmeren je na utvrđivanje razlika između studenata učiteljskog fakulteta i studenata psihologije na dimenzijama ličnosti u okviru inventara ličnosti NEO-PI-R.

Metod

Uzorak

Uzorak su činili studenati Učiteljskog fakulteta u Vranju (N=150) i studenati Grupe za psihologiju Filozofskog fakulteta u Beogradu (N=137).

Varijable i instrumenti

U istraživanju je korišćen Inventar ličnosti NEO-PI-R zasnovan na modelu "Big five", modelu pet bazičnih dimenzija ličnosti Coste i McCraea.

U osnovi inventara ličnosti, zasnovanom na “Big Five“ modelu, je tzv. leksička hipoteza koja se bazira na ideji da jezik, kao akumulirani supstrat ogromnog i raznolikog područja ljudskog iskustva može da posluži razumevanju strukture i funkcionisanja ličnosti. Suština ovog pristupa ličnosti sažeta je u sledećem Cattellovom stavu: “Svi aspekti ljudske ličnosti koji su, ili su bili od značaja, interesa ili nekakve koristi su već utisnuti u jezičku supstancu” (G. Knežević, B. Radović i G. Opačić, 1997., str.8).

“Big Five“ model pretpostavlja postojanje pet bazičnih dimenzija ličnosti: Neuroticizam, Ekstraverzija, Otvorenost, Saradljivost i Savesnost.

Model podrazumeva hijerarhijsku strukturu crta ličnosti. Najviši u hijerarhiji su pomenutih pet faktora, i oni reprezentuju grupe korelisanih specifičnih crta. Costa i Mc Crae ove specifične crte nazivaju aspektima ličnosti (facets), a bazične faktore domenima (domains). Domena ima pet, a specifičnih crta trideset (po šest specifičnih crta gradi jedan domen) (G. Knežević, B. Radović i G. Opačić, 1997).

Testovna operacionalizacija varijabli data je u tabeli 1.

Tabela 1. Skale inventara ličnosti NEO-PI-R i njihov osnovni sadržaj merenja (podaci u tabeli preuzeti od Kneževića i saradnika, 1997)²⁰

CRTE LIČNOSTI	OSNOVNI SADRŽAJ CRTE
(N) NEUROTICIZAM	
N1 ANKSIOZNOST	strašljivost; zabrinutost; napetost
N2 GNEVNI HOSTILITET	osećaj gneva; frustriranosti; iritiranosti i ogorčenosti
N3 DEPRESIJA	osećaj krivice; tuge; bespomoćnosti i usamljenosti
N4 UZNEMIRUJUĆA SAMOUSREDSREĐENOST	stid; uznemirenost; nelagodnost u kontaktu sa drugim ljudima
N5 IMPULSIVNOST	nemogućnost kontrole impulsa i nagona
N6 PREOSETLJIVOST	osetljivost na stres; slab kapacitet prevazilaženja stresa
(E) EKSTRAVERZIJA	

²⁰ Preuzeto uz dozvolu autora.

E1 TOPLINA	naklonost prema drugim ljudima
E2 DRUŽELJUBIVOST	;nastojanje da se bude okružen drugim ljudima
E3 ASERTIVNOST	dominacija; snaga
E4 AKTIVITET	nastojanje da se stalno nešto radi; brz tempo
E5 POTRAGA ZA UZBUĐENJEM	žudnja za uzbuđenjem i stimulacijom
E6 POZITIVNE EMOCIJE	nastojanje da se iskuse pozitivne emocije
(O) OTVORENOST	
O1 FANTAZIJA	živa imaginacija; česta dnevna sanjarenja
O2 ESTETIKA	jaka naklonost i oduševljenje za umetnost i lepo
O3 OSEĆANJA	visoka receptivnost sopstvenih emocija i osećanja; vrednovanje emocija kao važnog aspekta života
O4 AKCIJA	želja da se probaju različite aktivnosti, preferencija novine i raznolikosti
O5 IDEJE	intelektualna radoznalost; otvorenost uma
O6 VREDNOSTI	otvorenost u odnosu na vrednosti; spremnost da se preispitaju vrednosti
(A) SARADLJIVOST	
A1 POVERENJE	verovanje da su drugi ljudi poštene i dobronamerni
A2 ISKRENOST	poštenje, čestitost
A3 ALTRUIZAM	aktivna briga za dobrobit drugih
A4 POPUSTLJIVOST	inhibicija agresivnosti; poštovanje drugih; sklonost da se oprost i zaboravi
A5 SKROMNOST	skroman, povučen
A6 BLAGA-NARAV	simpatija i briga za druge; naglašavanje humanih aspekata
(C) SAVESNOST	
C1 KOMPETENCIJA	osećaj sopstvene efikasnosti, snage, sposobnosti; poverenje u sebe
C2 RED	urednost, dobra organizovanost
C3 DUŽNOST	ponašanje vođeno osećanjem dužnosti

OSOBI NE LIČNOSTI STUDENATA UČITELJSKOG FAKULTETA...

C4 POSTIGNUĆE	razvijen motiv za postignućem; visok nivo aspiracije
C5 SAMO-DISCIPLINA	sposobnost da se počne neki posao i da se istraje na njemu do kraja
C6 PROMIŠLJENOST	dispozicija da se pažljivo promisli pre nego što se krene u neku akciju

Rezultati i diskusija

Analiza rezultata sa NEO-PI-R dveju studijskih grupa započeta je analizom razlika prosečnih vrednosti na faktorima (domenima).

Tabela 2. Prosečne vrednosti studenata Učiteljskog fakulteta (M1) i studenata psihologije (M2) i značajnost razlika na skalama NEO-PI-R

Varijable	M1	M2	Mtot.	SD1	SD2	SDtot.	Wilks' L.	F	Sig
Neuroticizam	140,89	135,79	138,4	19,61	25,69	22,82	.9875	3.60	.06
Ekstraverzija	159,43	165,90	162,5	16,64	20,42	18,79	.9703	8.70	.00
Otvorenost	162,60	181,49	171,6	15,19	15,08	17,83	.7189	111.41	.00
Saradljivost	162,23	155,43	158,9	17,19	19,97	18,85	.9674	9.61.	.00
Savesnost	174,53	158,47	166,9	17,61	20,90	20,83	.8512	49.83	.00

Kada poredimo pojedinačne prosečne vrednosti grupa na posmatranim faktorima ličnosti najveća razlika je registrovana na faktoru OTVORENOST (tabela 2), studenti psihologije imaju izraženiju aktivnu imaginaciju, estetsku senzitivnost, intraceptivnost, perferenciju različitosti, intelektualnu radoznalost i nezavisnost mišljenja u odnosu na studenata učiteljskog fakulteta.

Druga razlika po veličini je u prilog studenata učiteljskog fakulteta, a ispoljena je na dimenziji SAVESNOST. Oni imaju izraženiju sposobnost planiranja, organizacije i izvršavanja zadataka, tj. aspekt samokontrole, kao osnova domena savesnosti, više karakteriše njih nego studente psihologije. Značajne razlike registrovane su i na faktorima SARADLJIVOST (u prilog studenata učiteljskog fakulteta) i EKSTRAVERZIJA (u prilog studenata

psihologije). Na faktoru NEUROTICIZM značajna razlika između studijskih grupa nije ispoljena.

U daljem toku analize uvedena je kanonička diskriminativna funkcija (DSC) kojom se utvrđuje postojanje globalne razlike između posmatranih studijskih grupa na dimenzijama NEO-PI-R.

Tabela 3. Efikasnost DSC funkcije na faktorima NEO-PI-R i njena značajnost

Eigenvalue	Can.Corr.	Wilks' Lambda	Hi-kvadrat	df	Sig.
.6938	.640023	.590369	148.879	5	.00

Vrednost hi-kvadrata (tabela 3) ukazuje na značajnost kanoničke diskriminativne funkcije pri čemu se rizik da ćemo pogrešiti odbacujući nultu hipotezu približava nuli, tj. posmatrane studijske grupe se značajno razlikuju uzimajući u obzir sve faktore iz NEO-PI-R-a koji konstituišu funkciju. Kanonička korelacija potvrđuje da između te nove varijable tj. kanoničke diskriminativne funkcije i varijable studira psihologiju-učiteljski fakultet postoji povezanost u iznosu od 0.64. Kvadrat kanoničke korelacije pokazuje da se oko 41% razlika između studenata učiteljskog fakulteta i studenata psihologije može objasniti novom kanoničkom varijablom tj. diskriminativnom funkcijom. Wilks' Lambda je podatak koji je približno komplementaran i pokazuje da se oko 59% razlika između ove dve studijske grupe ne može objasniti diskriminativnom funkcijom.

Tabela 4 odgovara na pitanje u kakvoj su korelaciji kanonička diskriminativna funkcija i faktori ličnosti iz NEO-PI-R-a (r) i kakav je pojedinačni doprinos faktora definisanju funkcije (w).

Tabela 4. Standardizovani koeficijenti (w) i struktura (r) DSC funkcije u okviru NEO-PI-R-a

Varijable	Standardizovani koef. (w)	Koef.strukture (r)
NEUROTICIZAM	.37629	.13504
EKSTRAVERZIJA	.12739	-.20979
OTVORENOST	-.80511	-.75059
SARADLJIVOST	.26217	.22042
SAVESNOST	.62518	.50196

Standardizovani koeficijenti (w) pokazuju način na koji je komponovana funkcija koja najbolje razlikuje studente učiteljskog fakulteta i studente psihologije na osnovu NEO-PI-R, tj. koliki je pojedinačni doprinos svakog faktora definisanju funkcije. Faktor OTVORENOST ima najveći doprinos u definisanju DSC funkcije a faktor EKSTRAVERZIJE najmanji. OTVORENOST bolje opisuje studente psihologije koji su na negativnom polu funkcije (tabela 4). Varijable pozitivne zasićenosti, sa izrazitim doprinosom faktora SAVESNOST, bolje opisuju studente učiteljskog fakulteta koji zauzimaju pozitivan pol funkcije.

Koeficijent structure (r) na OTVORENOSTI ukazuje da se nova DSC funkcija može njime imenovati.

Na kompozitu mera NEO-PI-R-a posmatrane studijske grupe razlikuju se za više od 1,5 standardne devijacije (tabela 5).

Tabela 5. Centroidi grupa na DSC. funkciji NEO-PI-R

Grupa	Centroidi grupa na DSC funkciji
Učiteljski fakultet	.79329
Psihologija	-.86856

Informacija o tome koliko bismo uspešno samo na osnovu ovog kompozita mera mogli da predvidimo pripadnost nekog nepoznatog subjekta jednoj od posmatranih grupa ukazuje da je efikasnost klasifikacije

ispitanika na osnovu izolovane diskriminativne funkcije je 81,18%. Na osnovu diskriminativne funkcije 19,7% studenata psihologije bili bi pogrešno klasifikovano u grupu studenata učiteljskog fakulteta, i u isto vreme, 18% studenata učiteljskog fakulteta bili bi pogrešno detektovani kao studenti psihologije. (tabela 6).

Tabela 6. Efikasnost klasifikacije na osnovu DSC funkcije NEO-PI-R-a

Grupe	Broj slučajeva	Pervideno u grupu učiteljskog fak.	Predvideno u grupu psihologije
Učiteljski fakultet	150	123 88,0%	27 18,0%
Psihologija	137	27 19,7%	110 80,3%

Procenat ispravnih klasifikacija: 81,18%

Konstituisanjem kanoničke disriminativne funkcije specifičnih crta ličnosti NEO-PI-R potvrđeno je da se posmatrane studijske grupe u prostoru definisanom vektorima specifičnih crta veoma jasno razlikuju (koef. kan. korelacije iznosi .77) (tabela 7).

Tabela 7. Efikasnost DSC. funkcije na skalama specifičnih crta NEO-PI-R i njena značajnost

Eigenvalue	Can.Corr.	Wilks' Lambda	Hi-kvadrat	df	Sig.
1.4491	.769216	.4083063	241.84916	30	.00

Linearni kompozit koji maksimalno razlikuje studijske grupe mogao bi se imenovati specifičnom crtom VREDNOSTI (r) (tabela8).

Tabela 8. Standardizovani koeficijenti (w) i struktura (r) DSC funkcije

Varijabla	(w)	(r)	Varijabla	(w)	(r)
ANKSIOZNOST	-.213	.127	AKCIJA	.091	-.239
HOSTILNOST	.271	.024	IDEJE	-.177	-.324
DEPRESIJA	.626	.155	VREDNOSTI	-.517	-.500
USREDSREĐENOST	-.272	.062	POVERENJE	-.392	-.206
IMPULSIVNOST	.357	-.053	ISKRENOST	.071	.145
PREOSETLJIVOST	-.107	.085	ALTRUIZAM	.226	.157
TOPLINA	.027	-.075	POPUSTLJIVOST	.296	.160
DRUŽELJUBIVOST	.071	-.022	SKROMNOST	.028	.244
ASERTIVNOST	.064	-.144	BLAGA NARAV	.318	.148
AKTIVITET	-.177	-.070	KOMPETENCIJA	.174	.136
UZBUĐENJE	-.064	-.177	RED	.064	.262
POZ. EMOCIJE	.194	-.126	DUŽNOST	-.063	.229
FANTAZIJA	-.041	-.309	POSTIGNUĆE	-.169	.224
ESTETIKA	-.213	-.232	SAMO- DISCIPLINA	.591	.370
OSEĆANJA	-.394	-.295	PROMIŠLJENOST	.230	.317

Najveći pojedinačni doprinos definisanju kanoničke funkcije (standardizovani koeficijenti-w) ima specifična crta DEPRESIJA (faktor neuroticizma), zatim, SAMODISCIPLINA (faktor savesnosti) pa VREDNOSTI (faktor otvorenosti) itd. Najmanji doprinos definisanju diskriminativne funkcije ima TOPLINA (.0267)(faktor ekstraverzije).

Varijable pozitivne zasićenosti bolje izdvajaju studente učiteljskog fakulteta koji se nalaze na pozitivnom polu funkcije (tabela 9), a specifične crte koje imaju negativno zasićenje bolje opisuju studente psihologije.

Tabela 9. Centroidi grupa na diskriminativnoj funkciji specifičnih crta

Grupa	Centroidi grupa na funkciji
Učiteljski fakultet	1.1464
Psihologija	-1.2552

Ako ličnost učitelja ima ulogu modela, u vaspitno-obrazovnom procesu koji je orijentisan ka razvoju stvaralačkih mogućnosti učenika, otvorenosti, i otkrivanju novih značenja, studenti učiteljskog fakulteta, prema dobijenim rezultatima, manje zadovoljavaju postavljene kriterijume od studenata psihologije.

U literaturi se ističe da je efikasnost nastavnika izraz njegove celokupne ličnosti. Osobine takvog nastavnika su: emocionalna stabilnost, dobre dispozicije, demokratske i kooperativne vrednosti, ljubaznost, strpljenje, sklonost humoru i nepristrasnost (Mouly, G.J.,1970).

Međutim, profesija nastavnika integriše kognitivne sposobnosti, poznavanje predmeta, pedagošku kompetentnost i osobine ličnosti, a integrativna uloga pripada motivaciji koja navedene komponente čini delatnim tj. aktivira ih (Asubel, Robinson, 1969).

Otvoreno je pitanje da li efikasniji oblici ponašanja nastavnika potiču i zavise samo od osobina ličnosti nastavnika, ili mogu biti rezultat edukacije nastavnika i širih kontekstualnih faktora. Savremeni obrazovni sistemi naglašavaju da se nastavnik trajno stvara, napuštajući tradicionalno shvatanje da se rađa kao dobar ili loš vaspitač. Naglašavanje značaja drugih činilaca ne umanjuje značaj ličnosti nastavnika već ukazuje na mogućnost da se sistematskim delovanjem u toku obrazovanja, a i kasnije, u toku usavršavanja kroz rad, kroz različite oblike edukacije, može uticati na oblikovanje poželjnih oblika ponašanja nastavnika. Razmatrajući ovo pitanje Bosiljka i Jovan Đorđević (1988) su istakli da priprema nastavnika treba da obuhvati one discipline i programe koji će im omogućiti da:

- upoznaju učenike i njihove razvojne potrebe,
- shvate prirodu učenja i usvajanja,
- nauče različite vrste i oblike komuniciranja (sa učenicima, kolegama, roditeljima)
- nauče metode šireg demokratskog vođenja učenika (obezbediti prijateljsku atmosferu, vođenje dijaloga, podsticanje kooperacije, razvijanje samostalnosti)

učenika, razvijanje motivacije...)

- nauče savremenu organizaciju (različite metode i tehnike u nastavi i vannastavnom radu),

- nauče da primenjuju različita nastavna i druga sredstva itd.

Pri tom, očekujemo da bi priprema bila olakšana ako u podlozi postoje osobine ličnosti koje su saglasne sa postavljenim ciljevima. Ali, i suočavanje sa realnom situacijom daje veću mogućnost sagledavanja konstruktivnih rešenja u prevazilaženju uočene nesaglasnosti osobina studenata učiteljskog fakulteta sa ciljevima savremenog vaspitno-obrazovnog procesa. Najmanje produktivna orijentacija je zanemarivanje realnih činjenica i negovanje optimizma koji nema realnu podlogu.

Literatura

Asubel, D.& Robinson, F.G. (1969): *School learning – An Introduction to Educational psychology*, Holt, Rinehart and Winston, Inc, U.S.A..

Đorđević, J. & Đorđević, B. (1988): *Učenici o svojstvima nastavnika*, Beograd, Prosveta.

Janković, P. (1994): *Profesionalno usmeravanje, selekcija i obrazovanje učitelja*, Novi Sad, Pedagoška akademija.

Knežević, G., Radović, B., Opačić, G. (1997): Evaluacija Big Five modela ličnosti kroz analizu inventara ličnosti NEO-PI-R, *Psihologija* XXX, 1-2, str.7-38.

Mouly, G.J. (1970): *Psychology for effective teaching*, Holt, Rinehart and Wilson, London.

Todorović, M. (1986): Nastavnik: njegova uloga u svetlu dinamske psihologije, *Psihologija* 1.

Šmit, V.H.O. (1992): *Razvoj deteta*, Beograd, Piccadilly Books Co.

Blagica Zlatković

**PERSONALITY TRAITS OF STUDENTS OF THE TEACHER
TRAINING COLLEGE AND STUDENTS OF PSYCHOLOGY**

Abstract

In this paper we examined differences between students of teacher training college and students of psychology on personality traits as defined by the Big Five personality model operationalized by NEO-PI-R inventory. The data was processed by using canonical discrimination analysis. The results show the existence of a global difference between the observed study groups, considering at the same time all dimensions of personality from NEO-PI-R which constitute the function. The main difference was found on dimension of OPENNESS.

Accordance of determined dimensions of personality of students of the teacher training college with demands of contemporary educational process was considered in the final discussion.

Keywords: *the inventory of personality NEO-PI-R, student groups, canonical discriminative analysis*

UDK 159.922.8 : 159.923.2 : 616.89- 008.454	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 173-188	ISSN 1451-5407
---	--	----------------

Valentina Jeremić²¹
Jelisaveta Todorović²²
Snežana Vidanović
 Filozofski fakultet
 Niš

DEPRESIVNOST I PREDSTAVA O SEBI ADOLESCENATA BEZ RODITELJSKOG STARANJA²³

Apstrakt

U ovom radu prikazani su različiti pristupi depresivnosti kod dece i omladine, kao i stanovište da su afektivni poremećaji kod ove populacije najčešće prikriveni i lakše se mogu identifikovati preko ispitivanja predstave o sebi. U tom cilju sprovedeno je istraživanje u Domu za decu bez roditeljskog staranja "Duško Radović", radi upoređivanja predstave o sebi i depresivnosti kod adolescenata iz doma i adolescenata koji potiču iz kompletnih porodica. Upoređivana su dva uzorka od po 35 ispitanika uzrasta od 14 do 18 godina ujednačenih po starosti, polu i školskom uspehu. Zadate su skale depresivnosti Kovača iz 1980 i skala self koncepta Opačića iz 1995. godine. Pokazalo se da značajne razlike postoje jedino kad je u pitanju globalna kompetentnost, kao aspekt self-koncepta, dok u pogledu depresivnosti nema razlika među ispitivanim uzorcima. Takođe se pokazalo da postoji značajna korelacija između depresivnosti, globalne kompetentnosti, globalnog samopoštovanja i samoprocene fizičke privlačnosti adolescenata.

***Ključne reči:** depresivnost, predstava o sebi, adolescenti lišeni roditeljskog staranja*

²¹ tina_jeremic@yahoo.com

²² nobilis@eunet.yu

²³ Rad je nastao u sklopu istraživačkog projekta "Usklađivanje uloga na poslu i u porodici", broj 149062D, koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine

Uvod

Afektivni poremećaji u detinjstvu i mladosti nisu pominjani u udžbenicima dečje psihijatrije sve do 1976. godine (Puigh-Antic, 1985, prema Popović- Deušić, 1999). Kasno prepoznavanje ovog sindroma kod dece i adolescenata je posledica nekoliko faktora:

ideje da deca nemaju dovoljno zreo psihički aparat da bi bila depresivna;

prenaglašavanja normalnih razvojnih procesa u detinjstvu i adolescenciji;

koncepta da su psihopatološke manifestacije normativne, barem u adolescenciji.

Razmatrajući mogućnost postojanja depreseije kod dece, predložen je koncept "*maskirane depresije*". Po ovom konceptu, pošto deca ne mogu da postanu depresivna na isti način kao odrasli, ona će manifestovati depresiju drugačije, pre svega somatskim simptomima, poremećajima ponašanja, enurezom i enkoprezom. Ovaj koncept nije mogao u potpunosti da se održi, jer je utvrđeno da se dobrom procenom, kod mnoge dece sa maskiranom depresijom otkrivaju i ostali simptomi depresivnosti. Primena kod dece kriterijuma za procenu velike depresije odraslih, otkrila je i među njima veliki broj onih koji su imali slične simptome velikoj depresiji (depresivnoj bolesti) odraslih. Međutim sama činjenica da postoje deca i adolescenti koji ispunjavaju kriterijum za depresivnu bolest, ne znači da je to slična ili ista bolest koja postoji i kod odraslih. Moramo da posmatramo i pratimo klinički tok, genetičku povezanost i neurobiologiju da bi smo mogli da govorimo o kontinuitetu dečje, adolescentne i odrasle depresivne bolesti (S. Popović- Deušić, 1999).

Teorijska objašnjenja depresivnosti

Osnov za teorijska objašnjenja depresije dala je psihoanaliza. Kako se psihoanalitička teorija razvijala, menjala i dopunjavala, tako su se ove promene odražavale na shvatanje o depresiji. Kad je uobličena teorija o libidu, depresija je objašnjavana oralnim smetnjama (učvršćenjima libida i nazadovanja na oralnu fazu). Kad je izneto mišljenje o sklopu ličnosti, *ono*, *ja* i *nad-ja*, depresija je objašnjavana kao posledica osećanja krivice i kažnjavanja, koja se javljaju zbog posredovanja *nad-ja* sistema i vraćanje agresije na *ja*. Konačno kad je uveden koncept o samopoštovanju kao obeležju *ja* stanja, ovo je postalo ključna tačka objašnjenju depresije (Newman and Garfinkel, 1992).

Za izučavanje depresije značajni su i radovi E. Bibring, u kojima se podvlači važnost osećanja **bespomoćnosti** (prema Newman and Garfinkel, 1992). E. Bibring svoje radove zasniva na teoriji *ja* psihologije i smatra da je depresija zasnovana na sukobu u *ja*, dakle, intersistemskom sukobu, a ne na instinktivnom i intersistemskom sukobu između *ja* i *nad-ja*. Sve osobe imaju, prema E. Bibring sledeće potrebe: da budu cenjene, voljene, jake, sigurne i dobre. Napetost koja postoji između narcističkih težnji i svesnosti *ja* o bespomoćnosti vodi do depresije. U depresiji je slomljeno samopoštovanje što izaziva želju za smrću. Mržnja prema samom sebi dolazi naknadno kao odgovor na samopotcenjivanje. Ako je dete voljeno, poštovano i dobro, ono poštuje samo sebe. Veselost je izraz stvarnog ili zamišljenog ispunjenja potreba za samoljubljem. E. Bibring navodi da je depresija afektivno stanje *ja* koje je učvršćeno u stanju dečje bespomoćnosti.

Depresivni odgovori, stanja i neuroze kod dece i omladine povezani su sa nepovoljnim porodičnim okolnostima i pretežno su spoljnog porekla. Depresivna deca i omladina imaju češće gubitke jednog ili oba roditelja zbog razvoda, smrti, napuštanja, odbacivanja i obezvređivanja od strane roditelja. Roditelji su i sami češće depresivni i njihove sposobnosti za ulaganje u dete su smanjene te odnos nikad nije dovoljno dobar niti je ikada bio izvor osećanja blagostanja. Postavlja se i pitanje oponašanja i poistovećivanja deteta sa depresivnim roditeljima već u ranim fazama života. Porodice sa krutim moralnim normama neprekidno prisiljavaju dete na poštovanje, asketizam, obavezan konformizam i „dobro ponašanje“. Porodice sa visokim porodičnim *ja* idealima i zahtevima koji su detetu nedostižni, stvaraju uslove za depresivne odgovore kod svojih mlađih članova, naročito sa polaskom u školu. U neprekidnom naporu da se dostigne *ja-ideal* roditelja i svoje porodične grupe kao i svoj vlastiti *ja-ideal*, bilo da je reč o uspehu u školi ili u životu, moralnoj čistoti i konformističkom ponašanju, dete je neprekidno narcistički povređivano i depresivno. Depresivnost može imati hronični tok i povremeno se pojačavati na osujećenja kao što su manje ocene u školi, stvarno ili simboličko odbacivanje, kazna i drugo.

Druga obeležja ovih porodica su stalna kolebanja između agresije i depresije. Upadljive su teškoće upravljanja agresijom, kažnjavanje dece i afektivno odbacivanje. Depresivna deca žive u porodicama u kojima nisu mogla da povežu dobro i loše u svoje vlastite okvire, u jednu celinu uz prevlast dobrog (N. Tadić, 2000).

Praćenjem razvoja dece koja nisu odrastala u prirodnoj porodici uočeno je da deca koja nisu osetila ljubav, podršku, poverenje i sigurnost u svojoj porodici, deca čiji roditelji nisu mogli, hteli ili znali da ispunjavaju svoju roditeljsku dužnost i ulogu prvog posrednika između deteta i sredine koja ga okružuje, često ispoljavaju nesigurnost, strah, nemir, nepoverenje, pa čak i agresiju prema najbližem socijalnom okruženju. Ova deca se često povlače u sebe, teško rešavaju konflikte na koje nailaze u interakciji sa vršnjacima i odraslim osobama u svojoj neposrednoj okolini, slabo se kocentrišu pri učenju i dr. Deca sa teškim porodičnim traumama sklona su i autoagresivnom ponašanju.

Neki razvojni problemi dece bez roditeljskog staranja

Razvojni problemi dece i omladine bez roditeljskog staranja predstavljali su predmet pažnje naučnika u oblasti medicine, prava, psihologije, sociologije i filozofije. Ustanovljeno je da osmišljeni i sadržinski povoljni uslovi u toku biološkog i socijalnog formiranja deteta zahtevaju emocionalno stabilnu porodičnu atmosferu zasnovanu na uzajamnoj ljubavi, brizi, poverenju i poštovanju između roditelja i dece. Sređeni porodični odnosi, ljubav koju roditelji pružaju svom detetu i lični primer roditelja u međusobnim odnosima i stavovima prema detetu, srodnicima i socijalnom okruženju, bitan su činilac emocionalnog razvoja, socijalizacije i formiranja karakternih osobina deteta. (B. Kuzmanović i saradnici 2002).

Zajedničko obeležje dece odrasle pod nepovoljnim uslovim u domu je smanjena sposobnost za vezivanje i ispunjavanje istinskih, dubljih i trajnijih odnosa sa drugim osobama što može imati za posledicu smetnje ili poremećaje u društvenom ponašanju i u preuzimanju društvenih uloga. Očigledno je da dete nema u iskustvu postojanje stalnog i pouzdanog drugog objekta. Neka od njih se trajno udaljavaju od drugih, kako odraslih tako i vršnjaka, dok druga pokazuju preterane težnje ka drugima i neprekidno tragaju za objektima, bez stvarne mogućnosti da ih prihvate i da razmenjuju osećanja, misli i predmete. Saznajni razvoj domskog deteta može biti prividno, ali i stvarno usporen, naročito razvoj govora. Slabost usmeravanja pažnje na intelektualne delatnosti predstavlja teškoću tokom školovanja. Plašljivost, tuga ravnodušnost, plačljivost, smanjena zanimanja za druge, slabija prilagodljivost, odsustvo radosti življenja, u krajnjem slučaju anaklitička depresija, te sklonost ka samopotcenjivanju ispoljeni su češće nego kod dece odrasle u prirodnoj porodici (N. Tadić, 2000).

Dete u porodici nauči da uspostavlja kontakt sa sobom i svetom, u porodici formira odnos prema sebi. Ako ima poverenja u sebe i ako je u porodici opravdano njegovo poverenje prema drugima, adolescent će ići putem osamostaljivanja sa većom sigurnošću i lakoćom naročito prilikom donošenja važnih odluka.

Uslovi za formiranje predstave o sebi

Od ranog detinjstva odvija se proces poistovećivanja sa roditeljima, a to predstavlja značajan deo traženja, formiranja i učvršćivanja identiteta i predstave o sebi adolescenta. Podsticaj za poistovećivanje predstavlja pozitivan uzajaman odnos između roditelja i dece, prisustvo roditelja i mogućnost zajedničkih aktivnosti, što daje osećanje zadovoljstva i sigurnosti. Porodice, odnosno roditelji se međusobno razlikuju po tome koliko samostalnosti i autonomije dopuštaju adolescentu u oblikovanju sopstvenog identiteta. Nisu retke porodice u kojima je svaka različitost nepoželjna, ne toleriše se, ili se čak kažnjava. Ishod formiranja identiteta adolescenta u takvim porodicama može da bude višestruk. Nametnuti identitet guši adolescentovo spontano traženje sebe i svog izraza. Mada ga pošteđuje sukoba sa roditeljima, konflikt sa samim sobom ostaje neizbežan. Suprotan porodičnim normama, ali ne uvek i normama društva je negativni identitet, koji adolescent usvaja ukoliko ne može i neće da prihvati očekivanja porodice, već ih odbacuje opredelivši se za njihovo negiranje. Otpor prema poistovećivanju sa roditeljima pobuđuju oni porodični odnosi koji se zasnivaju na represivnosti i krutom reagovanju i na najmanju individualnost adolescenta. Neprijateljstvo u porodičnim odnosima i međusobno potcenjivanje smanjuju njegovo samopoštovanje. Nisko samovrednovanje sužava mladom biću izbor alternativa i zato često loše i neadekvatno odlučuje. A za razliku od adolescenta sa nametnutim i negativnim identitetom, koji mu pruža jedan konkretan imidž, pa i nekakvu sigurnost, nesiguran i nezadovoljan ostaje adolescent kojeg nedoslednost porodičnih poruka i vrednosti, nedostatak mogućnosti poistovećivanja u porodici ostavlja sa nerešenim identitetom. Postaje anksiozan, bez odnosa vrednosti prema sebi i drugima, mogućnosti zadovoljavajuće afirmacije i realizacije sopstvenih potencijala.

Osećanje odbačenosti, nesigurnosti i inferiornosti, konflikti između zahteva i nemogućnosti da se oni realizuju pogoduju formiranju depresivnih reakcija i raspoloženja.

Osnovne postavke kognitivne terapije (čiji su utemeljivači Albert Ellis i Aron Beck, prema Biro 1997) su da u osnovi svakog emocionalnog poremećaja, posebno depresije stoji naučeni negativni Self-koncept i iracionalne ideje koje potkrepljuju ovakav, negativni doživljaj sebe. Negativna kognitivna šema predstavlja svojevrsni filter koji propušta samo one događaje i činjenice koje su u skladu sa negativnim stavom o sebi i ne registruje ništa što bi bilo protiv-dokaz ovakvom načinu mišljenja.

Misaoni tok depresivnog adolescenta karakterističan je po negativnim mislima i depresivnim temama. Njegova interpretacija iskustva, tumačenje događaja i pogled na budućnost zasićeni su osećanjem inferiornosti, samopotcenjivanjem i negativnim očekivanjima. Ovakvi sadržaji vode do specifičnog emocionalnog odgovora, te do distorzije relanosti i iracionalnog ponašanja koje osobu zaista učine manje efikasnom i manje vrednom.

Pošto čovek nije samo reaktivno biće, pasivan primalac, već je u svom prilagođavanju životnoj sredini aktivan, on menja sredinu prilagođavajući je svojim potrebama i teži da uspostavi određenu organizaciju iskustva koja će mu olakšati snalaženje u svetu koji ga okružuje. Upravo ovu organizovanu šemu iskustva nazivamo samopoimanjem (self-koncept).

Poređenje sa drugim ljudima može biti izvor kako povoljnog, tako i nepovoljnog mišljenja o sebi. Proces komparacije podrazumeva da već postoji određeno mišljenje o nekoj našoj osobini ili skupu osobina, i da se po tom svojstvu ili grupi svojstava poredimo s drugim ljudima, što znači da na određeni način opažamo druge osobe. Rezultat komparacije je sud da smo od nekoga bolji ili lošiji. Kakav će ishod komparacije biti zavisi od niza faktora kao što su: procena sposobnosti tih drugih, vrednovanje grupe kojoj ti drugi pripadaju, važnost svojstva po kome se upoređuje, vrednovanje moralnih svojstava tih drugih.

Obzirom na to da su depresivna raspoloženja povezana sa negativnom predstavom o sebi, želeli smo da ispitamo da li šticećnici Doma «Duško Radović» u Nišu, u kome su smeštena deca bez roditeljskog staranja, pokazuju povišenu depresivnost i lošiju samoprocenu različitih aspekata predstave o sebi, obzirom na iskustvo emocionalnog lišavanja zbog koga su i smešteni u ovu ustanovu.

Pojava da deca ostaju bez roditeljskog staranja i bez roditeljske ljubavi, pomoći i podrške, postojala je u svim oblicima organizovanja društvene zajednice. Na ovu pojavu se različito reagovalo, od odbacivanja deteta i majke u porodici i društvu, preko potcenjivačkog odnosa prema

njima, do potpunog izjednačavanja prava bračne i vanbračne dece. Pozitivnih reakcija je bilo najvećim delom u slučajevima kada je dete ostajalo bez roditeljskog staranja zbog smrti jednog ili oba roditelja, u slučajevima zaraznih bolesti, elementarnih nepogoda, posledica rata. Brigu o deci u takvim slučajevima preuzimala je crkva, posebne državne institucije, srodnici ili druge porodice.

Uzroci zbog kojih deca ostaju bez roditeljskog staranja

Kada je reč o pojmu dete bez roditeljskog staranja najčešće se misli na:

Dete koje nema žive roditelje

Dete čiji su roditelji nepoznati ili su nestali

Dete čiji roditelji iz bilo kog razloga, privremeno ili trajno ne ispunjavaju svoja roditeljska prava i dužnosti.

Iz ovoga se naziru i česti uzroci zbog kojih deca i omladina ostaju bez roditeljskog staranja, a koji se mogu klasifikovati u više grupa:

Uzroci nastali prirodnim putem odnose se na situacije kada dete nema roditelje usled njihove smrti i kada su roditelji nepoznati;

Faktički uzroci odnose se na situacije kada su roditelji dugo odsutni, kada su van zemlje ili kada se nalaze na izdržavanju kažne zatvora, kada se nalaze u zarobljeništvu, u internaciji, kada su zaposleni u drugom mestu zbog čega je nastao prekid u odnosima sa decom i dr.

Uzroci pravne prirode odnose se na situacije kada je roditeljima odlukom državnog organa zabranjeno da se staraju o detetu, kada je roditelj potpuno lišen roditeljske sposobnosti, kada su lišeni roditeljskog prava i kada je dete oduzeto od roditelja;

Uzroci zdravstvene prirode odnose se na situacije kada roditelj koji se starao o detetu više nije u mogućnosti zbog teške fizičke bolesti, opasne zarazne bolesti, dužeg lečenja u bolnici i težih oblika invalidnosti roditelja, zbog gubitka vida, sluha i težih fizičkih i psihičkih oboljenja;

Uzroci socijalne prirode, odnose se na situacije kada su u porodici potpuno poremećeni odnosi, kada je život deteta u porodici ugrožen zbog ekonomskih, stambenih, higijenskih i drugih uslova;

Uzroci zbog teže porodične patologije odnose se na situacije kada su roditelji potpuno zapostavili dete, kada su brigu o njemu prepustili srođnicima, starijoj braći i sestrama, komšijama;

Uzroci povezani sa ličnošću deteta odnose se na razloge psihičke, odnosno zdravstvene prirode zbog kojih se odlukom starateljskog organa,

bez krivice roditelja, dete izdvaja iz porodice radi upućivanja u nadležnu zdravstvenu ili socijalnu ustanovu, radi lečenja i stručnog tretmana.

U ovakvim slučajevima organi starateljstva su dužni da preuzmu sve potrebne mere da se pomogne roditeljima kako se dete ne bi odvajalo i da se, samo u slučajevima kada su prethodne mere bile bezuspešne, dete izdvaja iz porodične sredine (Kuzmanović i saradnici, 2002) .

Cilj istraživanja

Ovim istraživanjem želeli smo da proverimo neke teorijske stavove o značaju depresivnosti za formiranje predstave o sebi, kao i da primenimo skalu depresivnosti za decu Kovača (1980), koja je nastala modifikacijom Bekove skale depresije. Cilj ispitivanja sprovedenog u Domu za decu bez roditeljskog staranja «Duško Radović» u Nišu, bio je utvrđivanje razlika u izraženosti depresivnosti i aspektima predstave o sebi adolescenata bez roditeljskog staranja, na domskom smeštaju i adolescenata koji žive u kompletnoj porodici. Osim toga ispitana je i povezanost depresivnosti i predstave o sebi kod adolescenata bez roditeljskog staranja.

Uzorak

Uzorak ispitanika činili su adolescenti bez roditeljskog staranja u domu „Duško Radović“ u Nišu i isto toliko adolescenata istog uzrasta usklađenih po polu i školskom uspehu iz kompletnih porodica. Uzorak iz doma „Duško Radović“ u Nišu, čini 35-oro adolescenata oba pola (18 devojčica i 17 dečaka), uzrasta 14 – 18 godine. Drugi uzorak čini isti broj adolescentata iz kompletnih porodica. U donjoj tabeli prikazan je školski uspeh ispitanika u oba uzorka, pri čemu naglašavamo da su dva uzorka u potpunosti uparena po polu, uzrastu i školskom uspehu.

Tabela 1. Školski uspeh ispitanika za oba uzorka zajedno

	Osnovna škola					Srednja škola				
Školski uspeh	5	4	3	2	1	5	4	3	2	1
Devojč.	/	2	8	/	/	4	6	16	/	/
Deč.	/	2	4	/	/	/	10	14	/	4

Instrumenti

U istraživanju su korišćeni sledeći instrumenti:

Skale self koncepta, autora Gorana Opačića (1995) i to: Globalna kompetentnost, Telesni izgled, Fizički self, Socijalna evaluacija, Globalno samopoštvanje, Emocionalnost/ racionalnost, Intelektualni self, Mizantropija, Eksternalnost i Moralni negativizam. Skale su Likertovog tipa.

Skala depresije za decu, autor M. Kovač (1980, prema Compas 1997). Skala je nastala modifikacijom Bekove skale depresije kod odraslih. Skala sadrži 27 stavki (pitanja). Svaka stavka sadrži tri tvrdnje od kojih dete bira onu koja najbolje opisuje njegova osećanja. Tvrdnje su skalirane sa 0,1 i 2 boda, pri čemu veći broj bodova predstavlja jači intenzitet simptoma. Ukupan rezultat se formira kao jednostavna linearna kombinacija odgovora na pojedinim zadacima. Totalni raspon rezultata kreće se od 0 do 54. Prosečni rezultat na uzorku neselekcionirane predškolske dece kreće se oko 9, sa standardnom devijacijom oko 7, dok se prag koji selekcioniра 10% ispitanika s najizraženijim depresivnim simptomima uzima rezultat od

Rezultati istraživanja i diskusija

Rezultati su pokazali da nema značajnih razlika u pogledu depresivnosti merene skalom depresije za decu, autora M. Kovač 1980, dok su u pogledu predstave o sebi ispitivane skalama self-koncepta G. Opačića, pronađene značajne razlike u vrednostima na subskali globalne kompetentnosti. Depresivnost i predstava o sebi značajno koreliraju kada su u pitanju aspekti globalno samopoštovanje, globalna kompetentnost i procena fizičke privlačnosti. Rezultati u dati u tabelama 2, 3 i 4.

Tabela 2. Depresivnost i predstava o sebi adolescanata bez roditeljskog staranja i adolescenata iz kompletnih porodica

Upoređivane grupe - N1=35 N2=35	AS	SD
DEPRESIJA		
adolescenti iz doma	11,54	5,187
adolescenti iz kompletnih porodica	10,97	6,327
GLOBALNA KOMPETENTNOST		
adolescenti iz doma	26.34	5.335
adolescenti iz kompletnih porodica	22.80	4.904
TELESNI IZGLED		
adolescenti iz doma	42.09	7.426
adolescenti iz kompletnih porodica	44.97	10.808
FIZIČKI SELF		
adolescenti iz doma	39.63	6.078
adolescenti iz kompletnih porodica	41.03	7.023
SOCIJALNA EVALUACIJA		
adolescenti iz doma	54.00	5.684
adolescenti iz kompletnih porodica	52.60	7.512
GLOBALNO SAMOPOŠTOVANJE		
adolescenti iz doma	34.46	5.118
adolescenti iz kompletnih porodica	36.14	5.827
EMOCIONALNOST RACIONALNOST		
adolescenti iz doma	32.20	5.442
adolescenti iz kompletnih porodica	32.71	4.233
INTELEKTUALNI SELF		
adolescenti iz doma	45.17	6.510
adolescenti iz kompletnih porodica	45.23	9.306
MIZANTROPIJA		
adolescenti iz doma	44.17	9.221
adolescenti iz kompletnih porodica	45.54	9.475
EKSTERNALNOST		
adolescenti iz doma	33.54	5.072
adolescenti iz kompletnih porodica	34.80	6.091
MORALNI NEGATIVIZAM		
adolescenti iz doma	45.29	5.712
adolescenti iz kompletnih porodica	43.69	8.080

Tabela 3. Razlike u depresivnosti i predstavi o sebi adolescenata bez roditeljskog staranja i dece iz kompletnih porodici (t-test)

	t	nivo značajnosti
depresija	0.413	0.681
globalna kompetentnost	2.892	0.005
telesni izgled	-1.296	0.200
fizički self	-0.892	0.376
socijalna evaluacija	0.885	0.379
globalno samopoštovanje	-1.286	0.203
emocionalnost racionalnost	-0.442	0.660
intelektualni self	-0.030	-0.976
mizantropija	-0.614	0.541
eksternalnost	-0.938	0.351
moralni negativizam	0.957	0.342

Tabela 4. Povezanost depresivnosti i predstave o sebi (Pirsonov koeficijent korelacije)

Skala self-koncepta	Depresija	Nivo znač.
Globalna nekompetentnost	0.347	0.003
Globalno samopoštovanje	-0.293	0.014
Telesni izgled	-0.272	0.024

Kada je u pitanju korelacija aspekata predstve o sebi i depresivnosti, ona je u potpunosti u skladu sa dosadašnjim istraživanjima o sniženom samopoštovanju, a samim tim i sniženoj globalnoj kompetenciji i proceni sopstvene fizičke privlačnosti kod depresivnih mladih osoba u odnosu na one koji to nisu. To su bili očekivani rezultati. Međutim, neočekivanim se pokazalo da da postoje značajne razlike između uzoraka *jedino* u pogledu globalne kompetentnosti kod adolescenata bez roditeljskog staranja, koji su na domskom smeštaju i adolescenata iz kompletnih porodica. Naime, kontrolna grupa pokazuje znatno viši nivo vere u sopstvene sposobnosti za bilo kakvu akciju i njeno uspešno obavljanje, što verovatno uključuje veću istrajnost u bilo kojoj aktivnosti i neku vrstu samomotivacije i potkrepljenja. Pokazalo se da je ova dimenzija self koncepta snažnije povezana sa porodičnim odnosima nego ostale dimenzije samopoinanja.

Podrška koju kontrolna grupa dobija od roditelja, nagrađivanje za uspeh, napor da se izbegne kazna, deluju podsticajno na ispitivanje sopstvenih mogućnosti i granica, što je uzrok razvijene svesti o sopstvenim mogućnostima. Ova subskala je u visokoj korelaciji sa globalnim samopoštovanjem. Ipak na našem uzorku nismo dobili razlike među grupama u pogledu samopoštovanja mada su one bile u najvećoj meri očekivane. Subskala globalna kompetentnost-nekompetentnost se bazira na konceptu naučne bespomoćnosti. Pretpostavljamo da deca iz doma imaju doživljaj da recimo u školi neće postići željeni efekat, ma koliko se trudila. Ništa se ne može primeniti u njihovom životu, pa i postignuću. U različitim aktivnostima sebe doživljavaju kao nekompetentne. Utoliko više iznenađuje da u ovom istraživanju nismo dobili očekivane rezultate u pogledu razlika globalnog samopoštovanja. Procene sopstvene vrednosti u poređenju sa drugima nisu lošije. Naprotiv, ova deca smatraju da u poređenju sa drugima, vrede kao i oni, ali ipak postižu slabije rezultate u različitim aktivnostima i to jasno i nedvosmisleno izražavaju na upitniku. Uzimajući u obzir ono što je do sada rečeno o deci bez roditeljskog staranja i depresivnosti, pretpostavljamo da su procene sopstvene vrednosti deklarativno u nivou sa procenom drugih ljudi. Međutim, kada treba sebe procenjivati u odnosu na obavljanje konkretnih poslova, procene zataje (niža globalna kompetentnost). Ovi razlozi govore u prilog tome da naše polazne pretpostavke nisu netačne. Izabrani instrumenti ne beleže najbolje suptilne mehanizme depresivnih raspoloženja i stanja, jer ih verovatno mnoga deca prikrivaju, poriču i potiskuju, jer u krajnjem slučaju sa kim to da podele?! Sa drugovima iz doma koji jednako pate...

Prilikom tumačenja ovakvog rezultata moramo uzeti u obzir činjenicu da od tridesetpetoro adolescenata koji žive u domu dvadesetdvoje imaju žive roditelje sa kojima su u kontaktu, sedmoro ima samo majku, četvero oca a dvoje su bez roditelja. Dobra organizacija po grupama, dobar odnos sa vaspitačima i vršnjacima doprinose ovakvom rezultatu. Ipak, ne sme se isključiti mogućnost poricanja osećanja i nastojanje da se daju pozitivni odgovori. Komentari dece i ono šta su dopisivali pored pitanja na testu u smislu zašto u testu nije ponuđena mogućnost „nikad mi se ne plaće“, „uvek mi je zabavno“ ukazuju na moguć uticaj mehanizma poricanja. Osim toga, ako se pozovemo na teorije koje srž vide u negativnoj samoproceni, onda rezultat koji smo dobili, značajno niža procena globalne kompetentnosti, ide na ruku tvrđenju da depresivnost ipak postoji, samo korišćen test verovatno nije obuhvatio pitanja iz ovog domena.

Pored dobijenih rezultata naglašavamo da postoje izvesne specifičnosti depresije dece i mladih kojima se mora posvetiti naročita pažnja. Tu pre svega mislimo na iritabilnost (pre nego depresivno raspoloženje) koja može da dovede do nastanka interpersonalnih problema u školi. U razgovoru sa ispitanicima došli smo do podatka da je desetero od trideset petoro adolescenata koji žive u domu, disciplinski kažnjavano i to više puta, što nije slučaj sa adolescentima iz kompletnih porodica. Zatim, neprovođenje vremena u igri i drugim oblicima zabave, česte glavobolje i bolovi u stomaku (koji mogu da zamene subjektivno osećanje bede, nesrećnosti i tuge), značajno smanjivanje različitih aktivnosti za koje deca i adolescenti obično imaju veliku energiju (često je manifestacija zamora), žalbe da su glupi, nagli pad uspeha u školi (kao globalna manifestacija onesposobljavajuće depresije), značajni su indikatori postojanja depresivnog raspoloženja u slučaju svesnog ili nesvesnog poricanja istog. Pod uticajem mehanizma poricanja dete i adolescent svet predstavlja onako kako on želi i iskrivljuje stvarnost. Poričući svoja opažanja, misli i osećanja adolescent formira za sebe (a verovatno i zbog drugih) društveno prihvatljivu sliku svoje ličnosti, svog porekla, i razloga dolaska u dom.

Posledica dejstva ovog mehanizma i želje za prikazivanjem u što boljem svetlu, je mimoilaženje iskaza vaspitača i štićenika o odnosu koji štićenici imaju sa roditeljima, o razlogu smeštaja u dom, ponašanju i osobinama. Zbog stida, osećanja krivice i neprihvatanja realnosti ispitanici su negirali da imaju žive roditelje ukoliko su dotični u zatvoru ili u bolnici zbog teške duševne bolesti, ukoliko sa njima imaju loš kontakt i ako su neprihvaćena i neželjena od strane istih. Viši stepen depresivnosti (veći skor na skali) ispoljavala su deca koja sa roditeljima retko uspostavljaju kontakt, čiji su roditelji preminuli i koja su neželjena od strane roditelja. S obzirom da ne postoje statistički značajne razlike, u pogledu depresivnosti između ispitivanih grupa, otvara se novo pitanje o funkcionalnosti i kvalitetu odnosa između dece i roditelja u kompletnim porodicama.

Zaključak

U istraživanju rađenom na grupi adolescenata bez roditeljskog staranja i kontrolnoj grupi, pri kome je korišćena *SKALA DEPRESIJE ZA DECU* (M. Kovač) i *TEST SELF KONCEPTA*, dobijeni su rezultati koji ukazuju na to da grupa dece bez roditeljskog staranja ne izražava u većoj meri depresivno raspoloženje u odnosu na kontrolnu grupu. Po pitanju razlika u pogledu self-koncepta, ove dve grupe značajno se razlikuju u

proceni svoje globalne kompetentnosti. Niži nivo procene globalne kompetentnosti dece iz doma govori o njihovoj opštoj nesigurnosti, strepnji i sumnji u uspeh. Što se tiče ostalih aspekata self-koncepta statistički značajnih razlika između adolescenata iz doma i kompletnih porodica nema.

Iako dobijeni rezultati stvaraju pozitivnu sliku o adolescentima bez roditeljskog staranja, njihovom ponašanju i doživljavanju sebe i drugih, ne možemo izuzeti činjenice ni događaje iz testovne i vantestovne situacije koje ukazuju na svesno ili nesvesno prikazivanje ove dece u pozitivnom svetlu.

Primetno je spontano, neformalno organizovanje unutar grupe adolescenata bez roditeljskog staranja, gde stariji članovi vode brigu o mlađima, pomažu im u školskim aktivnostima i rešavanju problema. Kako sami kažu, većinu slobodnog vremena provode sa drugarima. Vaspitačima se veoma retko obraćaju za pomoć ili savet i sa njima provode u proseku oko jednog do dva sata dnevno. Prilikom dolaska vaspitača u toku ispitivanja menjalo se raspoloženje dece uz komentare kako ne bi pristali da odgovaraju na ova „silna pitanja“ da su to od njih zahtevali vaspitači za potrebe doma ili neke druge svrhe, ali da zato uvek pristaju kada dođe neki student jer stvarno žele da mu pomognu.

Prilikom rada detaljno su se raspitivali o značenju pojedinih pitanja, što je išlo u prilog tome da nisu davali odgovore nasumice. Međutim, ne može se izostaviti njihova potreba da se prikažu u što boljem svetlu i mada su instrukcije zahtevale da se iskreno odgovara. Ovo je jedna od situacija kada se njima poklanja pažnja, kada su bitni, a koja može imati uticaja na davanje poželjnih odgovora. Sa druge strane, spontano dopisivanje odgovora pored pitanja, koji se u većini slučajeva odnose na to da im se nikad ne plače, da im je uvek zabavno u školi, da nikad nisu tužni, ukazuje na priznavanje i prihvatanje isključivo pozitivnih vidova ponašanja i doživljaja, a koji verovatno nisu jedini mogući.

Odnos koji adolescenti u domu imaju sa svojim vaspitačima na jedan suptilan način odslikava njihov odnos sa svojim roditeljima. Prihvatanje, odnosno neprihvatanje vaspitača, nepoverenje i neprijateljski stav koji pojedini štićenici doma zauzimaju, odraz je negativnog transfera, prenošenja emocija i stavova sa roditelja na vaspitače. Činjenica je da je kontakt vaspitača sa dacom ograničen radnim vremenom vaspitača, smenama i dedurstvima. Svaki odlazak vaspitača može simbolizovati odlazak roditelja i evocirati neprijatne emocije. Događaji koji su za adolescenta bitni mogu se odigrati u vermenu kada njegov vaspitač nije

prisutan, kada ga neko drugi menja sa kim adolescent nije blizak. Zbog ovakvih i mnogih drugih situacija, deca u domu grade čvršće veze sa drugom decom iz doma, nego sa vaspitačima. Od starijih drugova očekuju pomoć, od vršnjaka podršku, mlađima su oslonac a svi zajedno, jedni drugima pružaju toplinu i ljubav.

Rezultate dobijene u ovom istraživanju potrebno je proveriti ponovnim istraživanjem u ovom i drugim domovima, kao i korišćenjem drugih instrumenata, da bi smo sa većom verovatnoćom donosili zaključne o problemima dece bez roditeljskog staranja..

Ovi zaključci mogu poslužiti kao samo jedan od mnogih načina da se integrišu dobijeni podaci. Cilj je svakako poboljšati kvalitet života ove dece i omladine, promeniti stav koji društvo ima u odnosu na njih i pružiti im priliku da sebi i drugima dokažu da vrede kao i sva druga deca.

Literatura

Kuzmanović, B. i saradnici 2002, *Deca bez roditeljskog staranja*, Institut za psihologiju Filozofskog fakulteta Univerziteta u Beogradu, Beograd.

Morić-Petrović, S. *Psihijatrija*, Medicinska knjiga, Beograd-Zagreb.

Newman and Garfinkel, 1992: Major Depression in Childhood and Adolescence, *Child Psychopathology: Diagnostic's Criteria and Clinical Assessment*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.

Opačić, G. 1995., *Ličnost u socijalnom ogledalu*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd.

Petrović, B. 1982., *Deca bez roditeljskog staranja*, Institut za socijalnu politiku, Beograd.

Piorkowska-Petrović Katarzyna 1990, *Dete u nepotpunoj porodici*, Institut za pedagoška istraživanja, Beograd.

Popović- Deušić, S. 1999, *Problemi mentalnog zdravlja dece i adolescenata*, Institut za mentalno zdravlje, Beograd.

Rosenberg Morris, Kaplan B. Howard, 1982, *Social Psychology of the Self-Concept*, Harlan Davidson, Inc

Stephen R., Hynd W. George, Mattison E. Richard, 1992., *Child Psychopathology: Diagnostic's Criteria and Clinical Assessment*, Lawrence Erlbaum Associates, Hillsdale, New Jersey.

Tadić, N. 2000, *Psihijatrija detinjstva i mladosti*, Naučna, Beograd.

**Valentina Jeremić
Jelisaveta Todorović
Snežana Vidanović**

**DEPRESSION AND CONCEPT ABOUT ONESELF OF
ADOLESCENTS WITHOUT PARENTAL GUIDANCE**

Abstract

In this study different approaches of depression at children and youth have been represented, as well a standpoint that emotional disorders within these population are in most cases, hidden and are more easily identified through examining the concept of oneself. Because of that, the research in `Dusko Radovic`- children`s home for children without parental guidance has been conducted because of comparing the concept of oneself and depression at adolescents from the children`s home and at adolescents originating from complete families. Two samples of 35 tested pupils of 14 up to 18 years have been compared and they were levelled according to age, sex and school results. The scales of depression of Kovac from 1980 and of self-concept of Opacic from 1995 were given. It was notified that considerable differences were present only when it came to global competence, as an aspect of self-concept, as when it came to depression, there were no differences between tested samples. It was also shown that considerable correlation between depression of global competence, global self-esteem and self-evaluation of physical attraction of adolescents exists.

Keywords: *depression, concept of oneself, adolescents deprived of parental guidance.*

UDK 347.965.42	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 189-205	ISSN 1451-5407
----------------	--	----------------

Dušan Randelović²⁴
Filozofski fakultet,
Niš

EFIKASNOST I NEKI DOMENI PRIMENE MEDIJACIJE IZMEĐU ŽRTVE I POČINIOCA

Apstrakt

Ideje restorativnog pravosuđa doživljavaju pravu ekspanziju poslednjih dvadesetah godina na evropskom i američkom kontinentu. U radu se sagledavaju mogućnosti i domeni primene jednog od restorativnih modela-medijacije između žrtve i počinica. Kroz statističke podatke iz pojedinih američkih i britanskih studija, kao i izveštaja domaćih centara i službi za medijaciju, otvoriće se pitanje efikasnosti medijacije. Iskustva u primeni medijacije između žrtve i počinica kod nas, pokazuju izvanredne početne rezultate ali i otvaraju brojne probleme i izazvove sa kojima se naši medijatori moraju suočiti kako bi ovoj model postao trajno opredeljenje naših ljudi za konstruktivan pristup rešavanju sukoba.

Ključne reči: restorativno pravosuđe, medijacija između žrtve i počinioca, vršnjačka medijacija, centar za medijaciju.

O restorativnom pravosuđu

Dugogodišnja praksa krivičnih zakonodavstava većine evropskih zemalja pokazala se jako efikasnom u domenu osuđivanja i kažnjavanja prestupnika kao i krutog sprovođenja pravde, ali se istovremeno predstavila kao prilično neuspešna u pogledu trajnijeg rešavanja sukoba, poboljšanja međuljudskih odnosa kao i u preveniranju budućih prestupničkih ispada. Brojna istraživanja, studije, izveštaji o efikasnosti

²⁴ alkadule9@yahoo.com

suđenja u slučaju sporova pokazivala su visok stepen nezadovoljstva onih koji su pretrpeli štetu, ali i onih koji su je direktno ili indirektno počinili. U sudskim krivično-pravnim sporovima iskazi žrtve su se uglavnom svodili na puki opis činjenica bez preteranog upuštanja u analizu realnih osećanja žrtve niti pak ulaženja u unutrašnju stranu razloga za činjenje nekog prestupa od strane počinioca krivičnog dela. Žrtva skoro da nije dobijala šansu da iskaže šta stvarno oseća, kako je doživela pretrpljenu štetu, koje su psihičke konsekvence učinjenog dela. S druge strane, prestupnikova uloga je svedena na suočavanje sa osudom i izdržavanje izrečene kazne. Nije mu data šansa da spozna realne posledice svog dela za žrtvu (žrtvina osećanja), niti da iskreno prihvati odgovornost za učinjeno. Takođe, često mu je uskraćivana prilika da detaljnije obrazloži svoje razloge, a zid koji je stvoren između njega i žrtve nakon učinjene štete, samo je pojačan institucionalizacijom i ospoljenjem nastalog sukoba. Suđenja primenom pravno formulisanih uloga uloga žrtve i prestupnika definitivno nisu otklonila opasnost od recidiva agresije kod počinioca. Žrtva i njena porodica suočavaju se sa viktimizacijom i sažaljenjem od strane društvene zajednice, a prestupnik biva kriminalizovan i stigmatisan kao društveno "nepoželjna" osoba. U takvim tradicionalnim sistemima spovođenja pravde interesi postojećeg pravnog sistema stavljeni su iznad interesa i dobrobiti pojedinca, a posredno i društvene zajednice uopšte. Suštinski, i jedna i druga strana (i žrtva i prestupnik) se na neki način izopštavaju iz zajednice.

Upravo u takvim okolnostima – pravno formalizovanog i apersonalnog pristupa sukobima javila se potreba uvođenja jednog drugačijeg pristupa, oličenog u principima restorativnog pravosuđa. Restorativno pravosuđe se pojavljuje kao pokret koji pokušava da istovremeno ostvari interese pojedinaca, društva i institucija uvažavajući potrebe i prava svih pomenutih aktera.

Da bi smo preciznije odredili pojam restorativno pravosuđe moramo najpre izložiti njegovu suštinu, a to je: ponovo uspostaviti ravnotežu narušenu zločinom ili konfliktom i popraviti posledice koje trpe individue i/ili društvena zajednica. Reč pravosuđe ukazuje na zalaganje za pravednost u postupku, kao i saznanje da svaki dogovor mora biti zajednički donesen odnosno prihvaćen od obe strane u sukobu. Na taj način restorativno pravosuđe otvara put personalnom pristupu konfliktu; daje se šansa da svaki od aktera (i žrtva i počinitelj) iznese svoje viđenje sukoba, da počinitelj preuzme odgovornost za učinjeno delo i da se en eventualno izvrši reparacija. Reparacija (eng.repare=popraviti, nadoknaditi) bi se sastojala u

tome da prestupnik ispravi učinjenu grešku, bilo direktno u odnosu na žrtvu ili indirektno u okviru društvene zajednice.

Opšte prihvaćena i zajednička definicija restorativnog pravosuđa koja se koristi svuda u svetu je : Restorativno pravosuđe je proces u kome strane učesnice u pojedinačnom delu zajednički donose odluku kako da se nose sa posledicama ovog dela i njegovim implikacijama na budućnost. (Liebmann, M. 2003). Suština je u radu sa akterima događaja (žrtva i počinitelj) u njihovim zajednicama, posle izvršenog krivičnog dela. Iz definicije prepoznavamo i preventivnu ulogu restorativnih mera, tj. prevenciju ponavljanja delikventnog ponašanja.

Restorativno pravosuđe podrazumeva skup opštih načela koja usmeravaju opštu praksu bilo koje ustanove ili grupe u tretiranju krivičnog dela (Marshall, T. 1999). Neka od tih načela su:

- stvaranje prostora za lično učešće glavnih aktera (posebno prestupnika i žrtve, a takođe i njihove porodice i društvene zajednice)

- posmatranje problema koje su izazvali krivična dela u kontekstu njihovih okruženja

- orijentacija ka pristupu rešavanja problema unapred (ili preventivno)
- fleksibilna praksa (kreativnost)

Osnovni principi (Liebmann, M. ,2003) na kojima se zasniva restorativno pravosuđe su:

- prioritet je podrška žrtvi i njen oporavak su od prioritarnog značaja;
- prestupnici (počinioci) preuzimaju odgovornost za ono što su učinili;

- dijalog koji treba da dovede do razumevanja;

- pokušaj da se ispravi učinjena šteta;

- prestupnici nastoje da izbegnu ponovno delikventno ponašanje;

- pomoć društvene zajednice u reintegraciji žrtve i prestupnika

Ideje restorativnog pravosuđa najpre su se počele širiti u formi različitih pilot- projekata u okviru zakonodavstava Kanade, nekih država SAD-a, kao i u Zapadno-evropskim državama. U Kanadi se sedamdesetih godina XX veka počelo primenjivati restorativno pravosuđe kao alternativni vid uslovne kazne za mlađe prestupnike. Vrlo brzo, pokret restorativnog pravosuđa se proširio i na evropski kontinent (Quill, D., Wynne, J., 1993).

U okviru restorativnog pravosuđa razvilo se nekoliko modela za konstruktivno rešavanje sukoba među kojima su najviše upotrebljavani medijacija, zajednički porodični sastanci i krugovi podrške. Pored medijacije između žrtve i počinioca (o kojoj je ovde reč), u praksi se koriste

i druge forme medijacije koje takođe počivaju na principima restorativnog pravosuđa: vršnjačka medijacija (u školi); porodična medijacija za decu čiji se roditelji razvode; komšijska medijacija; grupna medijacija; medijacija pri zapošljavanju; sredinska medijacija (medijacija u zajednici); politička i internacionalna medijacija; komercijalna medijacija (prema: Liebmann, M. 2000).

Kao početak primene restorativnih ideja kod nas smatra se Projekat Razvoja Diverzionih šema²⁵ u Nišu, započet 2002. godine. Projekat je pokrenut na inicijativu UNICEF-a, a rezultat je saradnje resornih ministarstava Republike Srbije (Ministarstvo pravde, Ministarstvo za rad, zapošljavanje i socijalnu politiku, Ministarstvo unutrašnjih poslova i Ministarstvo prosvete i sporta), grada Niša, Centra za socijalni rad Niš i Beogradske kancelarije UNICEF-a. Posle ovog Pilot-projekta pokrenuto je još nekoliko projekata za primenu medijacije između žrtve i počinioca. Tako je 2003. godine započet je i program "Služba za posredovanje" pri Vaspitno-popravnog domu u Kruševcu koji je imao za cilj konstruktivno rešavanje sukoba između mladih u domu. Započet je kao eksperimentalni program, da bi od 2005.godine medijacije u okviru ove Službe postale deo redovnih procedura u Vaspitno-popravnog domu. Sada se gotovo svaki sukob između mladih u Domu upućuje u ovu Službu. Od sredine 2005. krenuli su sa radom i tzv "moblni timovi" za sveobuhvatnu dečiju zaštitu u 12 oština u Srbiji. Oni su stvorili mrežu za posredovanje između žrtve i počinioca. (prema Hrnčić.J.Vujačić Ričer.D,2006)

Perspektivu ovim projektima kao i svim budućim koje propagiraju ideje restorativnog pravosuđa, a posebno model medijacije između žrtve i počinioca, garantuju i Zakon o medijaciji (od 14. februara 2005.), kao i Zakon o maloletnim učiniocima krivičnih dela i krivično pravnoj zaštiti maloletnih lica koji je stupio na snagu početkom 2006 . Takođe, veoma je značajan i Pravilnik o izvršenju vaspitnih mera posebnih obaveza, u okviru ovog zakona, koji je stupio na snagu 27.oktobra 2006. godine, a koji daje mogućnost izvinjenja ili naknade štete oštećenom. Naknada štete predstavlja meru meru reparacije, što je ustvari poželjni rezultat procesa medijacije. U pravilniku se daje mogućnost – kao jedna od tih posebnih obaveza – rada u zajednici koja podrazumeva uključivanje maloletnih lica u rad

²⁵ Diverzione šeme su komponenta "restorativne pravde" u okviru maloletničkog pravosuđa. Sam projekat je podrazumevao implementaciju nekoliko restorativnih modela koji predstavljaju alternativu institucionalnim formama rešavanja sporova: medijacija između žrtve i počinioca, popravni odbor lokalne zajednice,zajednički porodični sastanak, suđenje u krugu i sudovi za mlade.

humanitarnih organizacija bez naknade ili u poslove socijalnog, lokalnog ili ekološkog sadržaja. Na ovaj način, smatra se, da će prestupnik nadoknaditi počinjenu štetu, a u isto vreme društveno se reintegrirati i doprineti dobrobiti društvene zajednice.

U Srbiji funkcionišu dva centra za medijaciju- u Beogradu i u Nišu. U leto 2006. godine formiran je i Republički centar za medijaciju, koji je zadužen za izdavanje licenci za rad medijatora. Osnivana je i Asocijacija medijatora Srbije (avgusta 2006), kao nevladina organizacija koja ima za cilj da poveže rad svih centara za medijaciju u Srbiji i da postane neka vrsta strukovnog udruženja medijatora.

Sušтина medijacije između žrtve i počinioca

Medijacija (posredovanje) između žrtve i počinioca podrazumeva pomoć treće, nepristrasne strane (medijatora) u nekom sukobu da bi se došlo do dogovora. Posredništvo pomaže ljudima da počnu otvoren razgovor o sukobu i prihvate odgovornost za to da zajedno potraže rešenje. Osnovni preduslovi za medijaciju su: dobrovoljno prihvatanje obeju strana u sukobu (i žrtve i počinioca) da aktivno učestvuju u procesu i spremnost počinioca da prihvati odgovornost za učinjeno delo. Takođe ovaj vid medijacije podrazumeva i odgovarajuću obuku medijatora, odsustvo konflikta interesa kod medijatora, nepristrasnost medijatora tokom celog procesa, kao i uravnoteženost moći svih strana u sukobu. Pored mogućnosti pozitivnog i konstruktivnog dolaženja do razrešenja konflikata, personalnog pristupa sukobu i izbegavanja grubih, institucionalnih formi rešavanja sukoba (osim u slučaju kad se medijacija odvija paralelno sa sudskim postupkom), medijacija ostvalja mogućnost odustajanja od samog procesa svakoj od strana u svakom trenutku, ukoliko se oseti ugroženom, nedovoljno uvaženom ili ako proceni da proces medijacije ne može dovesti do rešenja.

Sam proces medijacije se odvija u više faza i obuhvata pojedinačne- inicijalne sastanke sa počiniocem i žrtvom, kao i njihovim porodicama (posebno u slučaju kad su počinioci maloletne osobe) . Ovi sastanci se najčešće obavljaju u domovima kod strana u sukobu. Potom sledi zajednički sastanak, koji se uglavnom organizuje u prostorijama službe ili centra za medijaciju. Ukoliko se dođe do obostrano prihvatljivog dogovora, preciziraju se uslovi realizacije sporazuma, a medijator, najčešće, prati uspešnost realizacije.

Ovaj restorativni model pruža pogodnosti pre svega žrtvi i počiniocu, ali dobrobiti se odražavaju i na društvenu zajednicu i na sud. S jedne strane, žrtva dobija šansu da sazna nešto o prestupniku i suoči se sa pretrpljenom štetom, postavi pitanja i dobije odgovore od počinioca vezane za događaj u kome je pretrpeo štetu, ogovori na pitanja prestupnika, da razume motive počinioca, upozna prestupnika sa posledicama njegovih dela, izrazi svoja osećanja i potrebe nakon učinjenog dela, dobije izvinjenje i/ili odgovarajuću odštetu, razreši bilo kakav postojeći sukob, ostavi sukob za sobom. S druge strane počinioc takođe, dobija mogućnost da preuzme odgovornost za svoja dela, shvati koje su posledice tih dela, da prepozna i shvati negativna osećanja žrtve u vezi sa štetom koju je načinio, da se pokaje i/ili iskupi (kroz naknadu štete ili izvinjenje), preispita svoje ponašanje u budućnosti u svetlu ovih saznanja, za pozitivnu reintegraciju u društvenu zajednicu. Za društvenu zajednicu dobit je izvinjenje i odšteta od prestupnika (koja je često u formi humanitarnog ili ekološkog rada u korist društvene zajednice), kao i pomoć u reintegraciji žrtve i prestupnika. Sudovi konačno mogu dublje da sagledaju stvarne potrebe žrtve, kao i da budu realniji u donošenju presude.

Neki vidovi primene medijacije između žrtve i počinioca

Medijacija između žrtve i počinioca ima široku primenu a ključni kriterijum za upućivanje na ovaj proces pre svega je postojanje sukoba i povrede prava druge osobe ili nanošenja štete drugom licu. U našoj sredini se ovaj vid medijacije primenjuje samo u slučajevima kada je počinioc maloletna osoba, a žrtva može biti druga osoba (starija, mlađa, vršnjak) , institucija ili firma. Kako se ovaj vid medijacije kod nas tek odnedavno koristi, u dosadašnjim slučajevima koji su se rešavali putem medijacije uglavnom se radilo o lakšim prekršajima i povredama prava druge osobe ili institucija. S druge strane, podaci iz Zapadno evroskih zemalja pokazuju da se ovaj vid medijacije može daleko šire primenjivati, pa čak i u slučajevima najtežih krivičnih dela. Doduše, u tom slučaju paralelno sa sudskim postupkom. U Britaniji su čak poznati, istina retki, procesi medijacije u slučaju ubistva. Za potrebe ovog rada, izdvajamo dve oblasti primene- jednu koja je kod nas najzastupljenija (medijacija u školi), i drugu (medijacija u slučaju silovanja) koja nije karakteristična za naše podneblje, čija je primena tek u povelju čak i u zemljama sa dužom tradicijom primene medijacije.

Medijacija u školi

U školi se mogu primeniti razni oblici medijacije, a najčešće korišćeni su:

medijacija između žrtve i počinioca kao i vršnjačka medijacija

Pre nego što prikažemo neke od karakterističnih razlika ova dva vida medijacije, ukazaćemo na opšte karakteristike primene medijacije u školi kao i na prednosti ovog vida rešavanja sukoba u odnosu na ranije primenjivane formalizovane forme arbitraže od strane školskih vlasti. U širem smislu, medijacija u školi je proces koji pomaže deci/mladima, ali i školskom osoblju da konstruktivno reše postojeće konflikte, omogućavajući bolju komunikaciju među sukobljenim stranama. Školski medijatori mogu biti trenirane odrasle osobe, kod medijacije između žrtve i počinioca, ali i deca odnosno mladi, kod vršnjačke medijacije. Primena medijacije u školi obično uključuje edukaciju samih učenika. Pitanje koje se nameće je kako odabrati učenike, buduće medijatore koji će se baviti posredovanjem u sukobima. Smatra se da je za buduće medijatore najbolje odabrati one učenike koji i sami imaju interpersonalne probleme odnosno probleme u komunikaciji, jer njihovo iskustvo zaista može da im pomogne u razumevanju drugih. Preporuka je uključiti i mlade sa problemima samokontrole agresivnosti u sukobima, one koji imaju problem sa samopouzdanjem ili su stidljivi, one koji uvek koriste izbegavajući stil u konfliktu i na kraju one mlade koji imaju odlično razvijene socijalne veštine i konstruktivno rešavaju konflikte. Medijacija u školi se najčešće radi u paru, a obavezno je postojanje medijacionog tima u školi. Pri formiranju školskog tima medijatora treba obratiti pažnju na polnu, socijalnu i etičku raznovrsnost.

Primenom medijacije u školi ostvaruju se pozitivni vaspitni rezultati, koji predstavljaju dobit za školu, za nastavnike i za same učenike. Situacije u kojima možemo da primenimo tehniku medijacije za rešavanje školskih problema su brojne. Problemi mogu biti svakodnevni, ali i oni specifični koji se retko javljaju. Neki od karakterističnih problemskih situacija u kojima je preporučljivo primeniti medijaciju su :

lični i profesionalni odnosi u školi (ogovaranje, koškanja, svađe i sl.);

opšta netolerantna školska klima;

blaži konflikti u kojima nema ozbiljnijeg ugrožavanja ličnosti ili života jedne od strana;

situacija kada je nekim postupcima ugrožen interes celokupnog kolektiva u školi;

kada škola, postupcima pojedinaca (učenika ili nastavnika), trpi materijalno-finansijska oštećenja.

Medijacija u školi ima izuzetan značaj ne samo u saznoj već i u vaspitnoj sferi. Ona ne samo da informiše decu i mlade o putevima i načinima delotvornog rešavanja konflikata po logici prava, pravde i psihološki vredne komunikabilnosti već utiče i na formiranje pozitivnih stavova o toleranciji, nenasilju i uvažavanju različitosti.

Iako su pomenuta dva vida medijacije koje se primenjuju u školi (medijacija: žrtva-počinilac i vršnjačka medijacija) po mnogo čemu slična, postoje i izvesne specifičnosti svake od ovih formi, koje impliciraju neke razlike među njima. Tako, na primer, kod medijacije između žrtve i počinilaca ulogu medijatora uzimaju edukovani stručnjaci, najčešće članovi nekog centra za medijaciju, uz uslov da nisu članovi školskog kolektiva u kome obavljaju medijaciju. U vršnjačkoj medijaciji medijatori su uzorni učenici koji uživaju respekt u svojoj vršnjačkoj grupi, sa izgrađenim socijalnim veštinama. Ponekad se u ovom tipu medijacije kao medijatori javljaju i učesnici predhodnih konflikata koji su u postupku medijacije postepeno pokazivali sklonosti za taj vid nadvladavanja konflikata među svojim drugovima.

Razlike postoje (mada u manjem stepenu) i u proceduri koja prati jedan ili drugi tip medijacije. Dok kod medijacije: žrtva-počinilac proceduru ne mogu zaobići neki prateći pravni i administrativni momenti, u slučaju vršnjačke medijacije to je opuštenija, slobodnija, manje formalizovana struktura toka medijacije.

Ishod uspešne medijacije treba da bude postignuti dogovor. U formi medijacije: žrtva počinilac, dogovor ima čvršći i najčešće pisani oblik. Vršnjačku medijaciju pak prati uglavnom samo usmena reč kao dogovor.

Inicijalni sastanci kod medijacije: žrtva počinilac održavaju se u kućama (stanovima) sukobljenih strana, a takvi sastanci u formi vršnjačke medijacije organizuju se u školi.

Posle inicijalnih sastanaka sledi zajednički sastanak koji se u varijanti medijacije: žrtva-počinilac obavezno održava na neutralnoj lokaciji-najčešće u centru za medijaciju, dok se u vršnjačkoj medijaciji zajednički sastanak održava u školi.

Bez obzira na formu medijacije u školi, njene prednosti u odnosu na arbitrarne oblike razrešavanja konflikata su nesumnjive, i to pre svega iz sledećih razloga:

odluka o dogovoru (rešenju) rezultat je otvorene komunikacije samih učesnika konflikta uz pomoć medijatora koji samo usmerava proces, a nije nametnuta i doneta od školskih zvaničnika;

vreme posvećeno procesu donošenja odluke je određeno isključivo potrebama obeju strana u sukobu;

proces teče po unapred dogovorenim pravilima oko kojih su se saglasile obe strane u sukobu uz asistenciju

ostvarenom medijacijom najčešće dolazi do olakšanja i smanjenja emocionalne tenzije, dok se kod arbitrarnog odlučivanja tenzije u najvećem broju slučajeva nastavlja;

dogovor (kao konačno rešenje sukoba) koji je postignut kao rezultat procesa medijacije, prihvatljiv je za obe strane i na neki način predstavlja pobedu za sve. Kod nametnutog rešenja (npr odluka direktora škole), jedna od strana (ili čak obe) je nezadovoljna-neko je "gubitnik" ili su svi gubitnici;

kod medijacije dolazi do postepenog ali suštinskog razrešenja konflikta, dok arbitarna odluka deluje naglo i najčešće ne otklanja inicijalne uzroke.

Medijacija u slučaju silovanja

Pitanje koje se uvek iznova nameće kod ove vrste medijacije jeste "Kako se bilo koja žena može suočiti sa muškarcem koji ju je silovao? Da li se time žena ponovo vraća u stanje žrtve?" Upravo odgovor na ova pitanja predstavlja izazovnost medijacije u slučajevima seksualnih delikata.

Po svom radu i uspešnosti u ovoj vrsti medijacije, poznat je Centar za žrtve seksualnih delikata u Univerzitetškoj bolnici u Kopenhagenu. Ovaj centar (prema: Madsen, K. S., Anderson, H., 2004) godišnje prima oko 250 žena (i nekoliko muškaraca) koji su žrtve silovanja ili pokušaja silovanja. Centar žrtvama nudi forenzička ispitivanja, medicinske i psiho-socijalne tretmane, a od 2002. godine i medijaciju odnosno posredovanje između žrtve i počinioca (silovatelja). Ovaj projekat posredovanja između žrtve silovanja i počinioca, započeo je zahvaljujući nekim hrabrim ženama, koje su izrazile želju da stupe u kontakt sa muškarcima koji su ih silovali. Njihov zahtev neko vreme nije mogao biti prihvaćen, jer je postojala realna mogućnost da žrtve reviktimizacijom budu ponovo povređene pri susretu

sa silovateljima. Ali, s obzirom da je ovaj centar kao institucija mogao da pruži ženama potpunu sigurnost i podršku, omogućeno im je da stupe u kontakt sa muškarcima koji su ih silovali.

Ovim putem, ženama je omogućen drugačiji način rešavanja postojećeg sukoba, različit od duge i zahtevne sudske procedure, koja ponovnim pretresanjem zločina, iznova nanosi bol žrtvi. Međutim, najčešće, sukob između napadača i žrtve čini međusobni dijalog nezamislivim, čak ni uz pomoć treće-nepriistrasne strane (putem direktne medijacije). I žrtva i počinitelj očekuju da ostanu na što je moguće većoj distanci. Ali, ponekad počinitelj ima rešenje odnosno ključ za konačni emocionalni oporavak žrtve. Ovo se dešava iz nekoliko razloga. Prvo, on je bio jedina osoba prisutna za vreme samog čina, te je jedini koji može da potvrdi njenu priču – čak i u slučaju kada ne priznaje da je ona bila prisiljena. Sa druge strane, on je jedina osoba koja ima odgovor na pitanja koje sve žene postavljaju – “Zašto se to dogodilo? Zašto si to uradio?” Iako počinitelj ne može da umanjiti bol koji je naneo, može da preuzme odgovornost za učinjeno delo i, što je posebno važno, da preuzme odgovornost za buduće ponašanje.

Možemo se zapitati zašto onda akteri ovakvih konflikata, ne pristaju lako na medijaciju? Odgovor na ovo pitanje krije se u dominantnom stavu o silovanju. Stvarna slika silovanja predstavlja muškarca kao mentalno poremećenog čoveka sa perverznom seksualnim nagonom, a ženu kao žrtvu okupiranu bezazlenim svakodnevnim aktivnostima, koja nije prethodno bila u kontaktu sa napadačem. Ovakvi napadi silovanja su česti, ali samo jedna trećina ovakvih slučajeva se prijavljuju Centru. Pomenuti slučajevi silovanja rešavaju se sudskim procesom. Međutim, dve trećine silovanja prijavljenih centru događaju se između muškarca i žene koji se već poznaju. U poslednje vreme, neretko se događa da su muškarci silovani od strane drugih muškarca.

Kako se sprovodi medijacija u slučaju silovanja?

Restorativni dijalog koji centar nudi mora biti iniciran od strane žrtve, i ona odlučuje kako i kada će stupiti u kontakt sa počiniocem. U realizovanju restorativnog dijaloga između počinioca i žrtve, primenjuje se vrlo fleksibilan pristup i prati se svaka reakcija muškarca i žene koji su u procesu posredovanja. Muškarac (počinitelj) najčešće biva pozvan putem pisma koje mu šalje žena (žrtva). Sadržaj pisma zavisi od ličnosti žene, kao i od konkretnog slučaja, pri čemu se očekuje da pismo sadrži ono što bi se

počiniocu reklo u direktnom susretu : izražavanje besa i straha, posledice silovanja (fizičke, psihičke, socijalne), postavljanje pitanja, ponekad ugovaranja sastanka. U nekim slučajevima, žrtva dobije odgovor na svoje pismo, i tako započinje pisani dijalog. Obično, samo neki počinioci pristaju da se sastanu sa ženom koju su silovali. Iznenađujuće je da i ovi mali znaci priznanja počinioca, imaju veliki značaj za žrtvu i često joj donose olakšanje i neku vrstu spoznaje.

Možemo zaključiti da učestvovanje u procesu medijacije u slučaju silovanja nije nimalo lako ni za žrtvu ni za počinioca. Žrtve teško donose odluku, ali za neke od njih ovo je presudan korak ka sopstvenoj životnoj rehabilitaciji. Medijacija pruža priliku ženi da prevaziđe položaj žrtve i zauzme poziciju jake i aktivne ličnosti koja je u stanju da sebi obezbedi pravdu. Za sada se malo zna o psihološkim efektima medijacije na muškarca počinioca.

Kada nije preporučljivo koristiti medijaciju između žrtve i počinioca?

U slučajevima kada postoji opasnost od ugrožavanja bezbednosti bilo koje od strana u sukobu (žrtve i/ili počinioca). Jedan od zadataka medijatora (Liebmann, M. 2000.) na inicijalnim sastancima sa žrtvom i počiniocem je upravo da utvrdi da li postoji rizik od bilo kakve eskalacije nasilja i ugrožavanje bezbednosti neke od strana u sukobu. Tek kada se uveri u spremnost obeju strana da konstruktivno i nenasilno pristupe pokušaju dolaženja do rešenja kroz proces medijacije, organizuje se zajednički sastanak.

U slučaju da je polazni stav počinioca prema žrtvi izrazito negativno obojen, i medijatori procene da to može više da šteti nego da koristi žrtvi, ne pristupa se procesu medijacije.

Postoje slučajevi kada je indirektna medijacija pogodnija i svrsishodnija (kao što je slučaj kod medijacije u slučaju silovanja).

Efikasnost medijacije između žrtve i počinioca

Mali je broj sistematskih studija koje bave efikasnošću ovog restorativnog modela, pogotovu ne u našem regionu. U ovom radu oslonićemo se na podatke koje iznose stručnjaci iz američkih i britanskih centara za medijaciju, kao i na početne rezultate rada nekih srpskih centara

za medijaciju. Pomenuti centri za medijaciju već dugo uspešno rade i sigurno je da njihovi rezultati podstiču druge, manje razvijene sredine da pokrenu restorativne aktivnosti u svojoj praksi.

Neki rezultati primene medijacije u Americi i Velikoj Britaniji

Merian Libman , priznati Britanski stručnjak za restorativno pravosuđe i trener trenera za medijaciju između žrtve i počinioca, u svojoj knjizi "Why restorative Justice"(Zašto restorativna pravda) (Liebmann, M, 2000) navodi nekoliko istraživačkih studija koje se osvrću na efikasnost medijacije u Americi i V. Britaniji. Ona najpre daje osvrt na Umbertovu studiju iz 1994. u kojoj se iznose podaci iz Američkih centara za medijaciju u kojima je efikasnost medijacije izražena kroz smanjenje straha od reviktimizacije. Po tim podacima, 25% žrtava je izkazalo strah od reviktimizacije pre početka procesa medijacije. Taj procenat je bio znatno manji (10 %) nakon okončanog procesa medijacije.

U jednoj drugoj studiji, Umberta i Coatesa (Umbreit, M., Coates,R.,1993) navodi se da je 79% žrtava koje su bile uključene u proces medijacije izrazilo zadovoljstvo načinom kako su bili tretirani u samom procesu. Znatno manji postotak žrtava nasilja(oko 57%) izražava zadovoljstvo rešenjam donetim sudskim postupkom.

Brejtvajt i Libman (Braithwaite, S. Liebmann, M.,1998) navode podatke i iz Britanskih centara za medijaciju obuhvaćenim istraživačkim studijama iz 1996. i 1997.godine. Te podatke prikazujemo tabelama koje slede.

Tabela 1. Efikasnost medijacije izražena u spremnosti počinioca da medijaciju preporče svojim prijateljima

Putem procesa medijacije	93%
Retributivnim postupkom (sud)	48%

Tabela 2. Efikasnost prikazana kroz realizaciju naknade štete

Procenat onih mladih prestupnika koji bi preporučili medijaciju svojim prijateljima	Studija iz 1996. godine	Studija iz 1997. godine
		87%

Tabela 3. Zadovoljstvo žrtava procesom medijacije u periodu za 1996/97. godinu

Veoma zadovoljni	58,3 %
Zadovoljni	33,3 %
Delimično zadovoljni	8,3 %

U svom istraživanju iz 1996, Umbert i Roberts (Umbert, M. i Roberts, A., 1996) govore o tome da je 90% počinioca bilo zadovoljno ishodom medijacije. Počinioci smatraju izuzetno značajnim što su imali šansu za direktno izvinjenje žrtvi.

Istraživanje iz 1997, izvedeno od strane medijacionog centra «Marvel» prikazuje da je 90% počinioca zadovoljno efikasnošću procesa medijacije. Istovremeno, čak 91% počinioca kaže da bi ovaj proces preporučilo svojim prijateljima. U drugim istraživanjima ovi procenti variraju između 87 i 92% (Prema: Liebmann, M, 2000).

Početni rezultati primene medijacije između žrtve i počinioca kod nas

Na osnovu izveštaja koje su podnosili koordinatori Pilot projekata preko kojih se otpočelo sa primenom medijacije između žrtve i počinioca u našoj zemlji, možemo konstatovati početne dobre rezultate koji ovaj restorativni model daje na polju razrešenja sukoba.

Jasana Hrnčić (Hrnčić J, Vujačić, Ričer.D. 2006), Nacionalni konsultant UNICEFa za maloletničko pravosuđe, navodi podatke iz Vaspitno-popravnog doma u Kruševcu i podatke o radu Mobilnih timova iz 2005. godine. Iskustva "Službe za posredovanje" u Kruševcu, pokazuju da je od oko 50 medijacija većina uspešno završena, te da su se sporazumi (naknade štete) dosledno realizovali. Isti autor ističe da su se i Mobilni timovi pokazali kao vrlo uspešni.

Detaljnije podatke o efikasnosti medijacije u niškom regionu dobili smo od Centra za medijaciju²⁶ u Nišu. U godišnjem izveštaju ovog Centra za 2006. godinu navodi se podatak o 72% uspešno obavljenih medijacija. Kao kriterijum uspešnosti uzimao se u obzir postignuti sporazum između strana u sukobu. Praćenje realizacije nekih od ovih sporazuma još uvek je u toku, ali dosadašnja praksa je pokazala stopostotno poštovanje dogovorene naknade štete (moralne, materijalne, naknada štete u formi rada u korist zajednice). Za nepunu godinu rada zvanično su registrovane i okončane ukupno 52 medijacije. Kroz postupak medijacije prošlo je 75 krivično odgovornih maloletnika i 30 maloletnika bez krivične odgovornosti. Pored pojedinaca, kao oštećene strane u sukobu, pominju se i četrnaest (14) institucija od kojih su tri institucije-škole. U slučajevima vršnjačkih sukoba, koji su procesuirani kroz medijacije, najčeće se radilo o blažim fizičkim i psihičkim zlostavljanjima i sitnijim krađama, dok se u slučajevima sukobima gde su žrtve bile institucije ili škole, uglavnom radilo o lakšim delima kao što su oštećenje tuđih stvari i krađe.

Centar za socijalni rad u Nišu ukazuje da je u periodu na koji se odnosi pomenuti izveštaj 15 krivičnih prijava protiv raznih počinioca povučeno iz sudskih procesa zahvaljujući uspešno sprovedenim medijacijama u ovim slučajevima. To govori o veoma uspešnoj saradnji Centra za socijalni rad, Centra za medijaciju i Tužilaštva. Ovaj rezultat istovremeno afirmiše potencijale ove za nas nove prakse rešavanja sporova u društvu.

Iako možemo govoriti o relativno visokoj stopi uspešnosti medijacija u Nišu i uopšte u Srbiji, treba imati na umu da je razvoj i ekspanzija ovog vida restorativnih modela kod nas tek u povoju i da su se do sada uglavnom procesuirala lakša kvivična dela i to ona u kojima je počinitelj maloletna osoba. Pravi izazovi tek predstoje.

Zaključak

Globalni rast agresivnosti, kriminaliteta, devijantnih ispada, pojava asocijalnih i antisocijalnih pokreta u svim kategorijama stanovništva i na svim kontinentima, alarm su koji treba da nas upozori da je poslednji trenutak da ozbiljno i sistematično pristupimo problemu poboljšanja

²⁶ Centar za medijaciju u Nišu je osnovan marta 2005. u Nišu, a kao rezultat dvogodišnjeg rada na projektu Razvoj diverzionih šema u Nišu.

međuljudskih odnosa. Treba da pronađemo prave moduse preko kojih se mogu ostvariti ideje tolerancije, nenasilja, međusobnog razumevanja i saradnje. Restorativno pravosuđe pruža okvire u kojima se može izgraditi čitava lepeza praktičnih tehnika i metoda koje bi se upotrebile za konstruktivni pristup sukobima. Dosadašnja praksa i rezultati u primeni različitih modela restorativne pravde, a posebno medijacije između žrtve i počinioca daje nam za pravo da budemo optimisti i da verujemo da će u nekoj bližoj budućnosti ovaj vid medijacije ne samo postati prava alternativa, već i u potpunosti zameniti neke krute i apersonalne institucionalne forme razrešavanja sporova. Bez obzira o kom vidu primene medijacije govorimo, uopšteno uzev, prednosti medijacije u odnosu na druge –institucionalne vidove rešenja sukoba su brojne: fleksibilnost, neformalnost, poverljivost i iskrenost, trajnost postignutog dogovora, ušteda sredstava, lični razvoj i razvoj međusobnih odnosa, edukacija učesnika u konfliktu (učesnici osvešćuju njihove sopstvene potrebe, upoznaju se sa potrebama druge strane, ali i sa različitim - novim tehnikama komunikacije, sa novim pristupima problemu, što kasnije mogu da koriste u svakodnevnim situacijama) i dr. Posebno je značajna preventivna uloga medijacije, u smislu smanjenja broja ponovljenih devijantnih ispada, kao i nasilnog ponašanja prema drugima, naročito među pripadnicima mlađe populacije stanovništva. Strana iskustva o medijaciji govore o potrebi promene stava prema konfliktima koji su do sada sankcionisani samo državno-pravnim i administrativnim sredstvima. Reč je o mogućem odabiru pravog puta za prevazilaženje nesuglasica, tenzija, sprečavanje ili ublažavanje doživljaja neprijatnosti i nespokojsstva. To je posredna dobit koju medijacija pruža čovečanstvu.

Relativno dobri rezultati u dosadašnjem kratkom radu centara i službi za medijaciju u Srbiji i pozitivne ocene u primeni medijacije u nas od strane kompetentnih evropskih organizacija za zaštitu prava dece i mladih, ne treba da nas zavaraju da poverujemo da je potpuno utrt put Diverzionim šemama i restorativnom pravosuđu uopšte. Brojni su problemi i izazovi sa kojima se suočavamo i sa kojima ćemo se tek suočiti na ovom planu. Specifičnost našeg podneblja, i primetno veća rigidnost i otpor prema novim (pa makar oni bili i konstruktivni) oblicima ponašanja i suočavanja sa sukobima početne su prepreke u primeni medijacije. Neophodno je pripremiti javno mnjenje, permanentno raditi na formiranju svesti o dobrobiti koju donosi medijacija, a istovremeno biti aktivan lokalno, postizati uspešne rezultate u sprovođenju medijacija. Sve to treba da prati istraživačka i publicistička delatnost. O medijaciji treba govoriti na

nacionalnim naučnim skupovima, organizovati tribine, seminare i okrugle stolove u različitim institucijama uz prilagođavanje medijacione prakse različitim kategorijama stanovništva.

Literatura

- Artsen, I., Peters, T. (1998), *Mediation for reparation: the victom perspective*, , Leuven, Leuven University Press.
- Braithwaite, S. Liebmann, M.(1998), *Restorative justice-does it work?*, Bristol, Mediation UK.
- Ćurčić, V. (1995). Meloljetni delikvent-žrtva ili prestupnik, *Socijalna misao*, 5-6, 81-97.
- Hrnčić,J., Vujačić Ričer, D (2006),Medijacija između žrtve i počinioca-mogućnosti razvoja u Srbiji, 57-66, *Primenjena psihologija 1*, Zbornik radova, Filozofski fakultet, Niš
- Liebmann, M. (2000), *Whay restorative justice? Repairing the Harm Caused by Crime*, London ,Calouste Gulbenkian foundation.
- Liebmann, M. (2003), *O veštinama posredovanja između đrtve i počinioca*, material za seminar, UNICEF,Beograd
- Madsen, K. S., Anderson, H. (2004), The challenges of mediation rape, *Third conference of the European forum for Victim-Offender Mediation and Restorative Justice*, Budapest, Octobar 2004.
- Marshall,T.(1999), *Restorative justice: An overview*, London ,Home Office.
- Milutinović,Lj (2005), *Medijacija, mirno rešavanje sporova*, Pravni informator, mart 2005, Beograd.
- Moris, A., Maxwell, G (2003), *Restorative justice for juveniles-conferencing, mediation and circles*, Oxforsd-Portland Oregon, Hart publishing.
- Quill, D., Wynne, J.(1993), *Victom Offender Mediation Handbook*, London ,Save the children.
- Trikić, Z., Koruga, D., Vranješević, J. Dejanović, D., Vidović, S.(2000), *Vršnjačka medijacija-od svađe slađe*, Nemačka kancelarija za tehničku saradnju (GTZ), Beograd
- Van Ness, D.; Morris, A.; Maxwell, G. (2001), *Introducing restorative Justice*. U: Morris, A.; Maxwell, G.(ed.) *Restorative Justice for Juveniles*, Hart publishing, Oxfort, str 3-16

Vidović S., Radovanović, M.(2002) Spremnost u sukobe-recepti za bolje bavljenje sobom, drugima, međusobnim odnosima i konfliktima, Nemačka kancelarija za tehničku saradnju (GTZ), Beograd

Umbreit, M., (1994), Victim Meets Offender: *The impact of restorative justice and mediation*, Monsey, NY, Criminal Justice Press

Zehr, H. (1990), Changing Lances. Herald Press, Scittdale, Pennsylvania.

Dušan Ranđelović

EFFICIENCY AND SOME DOMAINS OF APPLICATION OF VICTIM/OFFENDER MEDIATION

Abstract

Idea of restorative justice experiences real expansion in the last two decades on European and American continents. This paper deals with possibilities and domains of application of one of restorative models-victim and offender mediation. Through statistic data of some individual American and British studies, as well as surveys of domestic centers and services for mediation, question of efficiency of mediation would be raised. Experience in the usage of Victim/offender mediation in our country, shows excellent starting results but also opened numerous problems and challenges with which our mediators have to be faced in order to make this model permanent determination of our people for constructive approach toward conflict solving.

Keywords: *restorative justice, Victim/offender mediation, peer mediation, mediation center.*

UDK 159.923-058.55	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 207-222	ISSN 1451-5407
--------------------	--	----------------

Bojana Dimitrijević
Filozofski fakultet,
Niš

LIČNOST MALOLETNIH DELINKVENATA

Apstrakt

Često postavljano pitanje da li je kriminalna ličnost specifičan biopsihički entitet, rezultiralo je mnoštvom istraživanja na tu temu. Veliki broj ovih istraživanja bavio se jednom od osnovnih dimenzija ličnosti – inteligencijom, koja ispoljava svoje delovanje u svim oblicima čovekovog ponašanja, i kao takva predstavlja značajan faktor i u oblikovanju ličnosti mladih. Predstavljena su i druga teorijska gledišta i istraživanja koja potkrepljuju dokaze o povezanosti ili uslovljenosti asocijalnog i antisocijalnog ponašanja i osobina ličnosti. S obzirom na neka lična obeležja i psihičke osobenosti pojedinca, može se govoriti o pogodnijim uslovima i određenim tendencijama ka kriminalnom ponašanju. Posebno u zadnjoj deceniji 20.veka, stanje maloletničke delinkvencije kod nas, postalo je alarmantno. Ta ocena je povezana i sa nepodeljenom procenom o lošem globalnom stanju društva. Sve ovo nalaže više napora u oblasti primarne, sekundarne i tercijarne prevencije u oblasti maloletničke delinkvencije, zasnovanih na brojnim, dragocnim rezultatima istraživanja sprovedenih na ovoj populaciji.

Ključne reči: *maloletnička delinkvencija, karakteristike ličnosti, asocijalno i antisocijalno ponašanje*

Problematika kriminaliteta oduvek je pobuđivala interesovanje, posebno zbog njenih, za društvo veoma često, neprihvatljivih posledica. Iz samog ponašanja ovakvih ličnosti, obeleženog specifičnostima, takođe nije bilo jednostavno proniknuti u suštinu i etiologiju socijalno devijantnih životnih izbora. Bavljenje problematikom kriminalne ličnosti može se predstaviti kroz tri odvojene faze, koje su se nadovezivale jedna na drugu. Prvu fazu karakteriše insistiranje na apsolutnoj specifičnosti kriminalne

ličnosti, što je zastupao Lambroso. Tokom druge faze, kao posledica uticaja psihoanalize, isticalo se da antisocijalne težnje latentnog karaktera postoje i kod nedelinkvenata, te da one ne diskriminišu apsolutno kriminalnu i nekriminalnu populaciju; u trećoj fazi, koju su predstavljali Di Tullio, Gemellio, De Greff i Pinatel tvrdilo se da je koncept kriminalne ličnosti samo «radna hipoteza» i da je razlika između delinkvenata i nedelinkvenata samo u stepenu ispoljavanja.

Kraj 19. i početkom 20.veka, obeležio je talas psiholoških objašnjenja kriminalnog ponašanja, koja se odnose na uticaj raznovrsnih psiholoških entiteta: intrapsihičke sukobe, nedostatke u psihološkoj sferi ličnosti, slabije psihičke kvalitete i sposobnosti ili neuspeh u procesu socijalizacije. Sve ove teorije kriminalno ponašanje dovode u vezu sa psihološkim karakteristikama ličnosti, dok delovanje socijalnih faktora zanemaruju u potpunosti ili ih smatraju faktorima sekundarnog značaja. Globalne tendencije koje se mogu izdvojiti razlikuju se po tome što se jedna prvenstveno bavi otkrivanjem veze između određenih psihičkih svojstava i oblika delinkventnog ponašanja, dok druga osnovni fokus svog interesovanja stavlja ne na ponašanje, već na psihičke strukture, nastojeći da time determiniše psihološke odrednice delinkventnog ponašanja.

Teorijska razmatranja se mogu grupisati kroz teorije inteligencije, teorije frustracije, teorije o delinkventu kao posebnom psihološkom tipu, Ajzenkovu teorija ličnosti i psihoanalitičku teoriju.

Teorija inteligencije

Koncepcija o tzv. «slaboumnom prestupniku» pojavila se početkom XX veka. Bila je zasnovana na učenju o nasleđivanju mentalne inferiornosti, vremenski se podudarajući sa, u to vreme rasprostranjenim, pokretom psihološkog testiranja intelektualnih sposobnosti. Po Godarovoj teoriji (1915), svako slaboumno lice potencijalni prestupnik. Njegovi nalazi, potkrepljujući ovi tezu, govorili su o tome da je inteligencija većine prestupnika, merena Bine-Simonovom skalom, na nivou deteta od 10-12 godina. Viljems (Williams H.) je takođe izložio svoje nalaze, prema kojima tek svaki deseti delinkvent, iz uzorka ispitivanih, ima prosečnu ili visoku inteligenciju (Dinitz, S., 1986.).

Iako su nedostaci ove teorije neosporni i na njih su se najoštrije osvrtni sociološki orijentisani kriminolozi, uticaj inteligencije ne može se ni osporiti, niti zanemariti, u razmatranju endogenih faktora kriminalnog ponašanja.

Teorija frustracije

Kriminalno ponašanje, prema ovoj teoriji, nastaje kao neposredna reakcija na frustraciju. Osobe, koje karakteriše agresivnost, bez razmišljanja i proveravanja, brzo prelaze u akciju. Nemaju usvojen ni jedan sistem vrednosti, ne kaju se za ono što su učinili, a njihov prag tolerancije na frustraciju je snižen. Ovakve osobe karakterišu frustracije iz detinjstva i mladosti, pa kada u životu nastupe druge frustracije, dolazi do njihovog kumuliranja i fiksiranja devijantnog ponašanja, te nastaju teži oblici prestupništva.

Negativna posledica frustracije ne mora da bude samo agresivnost, već to može da bude i dezorganizovano ponašanje, kada se gube složeniji i suptilniji načini reagovanja, čija je posledica nerealističko i kruto reagovanje u frustracionim situacijama. Prema ovim teoretičarima, pojava agresivnog ponašanja u osnovi uvek ima postojanje frustracije i obratno, postojanje frustracije uvek vodi nekoj vrsti agresije. Na nešto drugačiji način odnos agresije i frustracije razmatra A.Buss (prema Todorović A., 1971). On navodi da je agresivnost reakcija kojom se namerno ili nenamerno zadaje štetni stimulus drugim osobama. Smatra da je »naglašavanje frustracije dovelo do nesrećnog zapostavljanja štetnih simulansa i do zapostavljanja agresije kao instrumentalne reakcije«. Frustracija, dakle, jeste prethodnik agresije, ali nije ni jedini ni najsnažniji.

Teorija o delinkventu kao posebnom psihološkom tipu

Hili i Alper su nastojali da porast maloletničkog prestupništva objasne brzim radom žlezda sa unutrašnjim lučenjem - upravo u okviru fizičkog rasta i razvoja u tom periodu, dolazi do narušavanja funkcije endokrinih žlezda i emocionalne neuravnoteženosti (Healy W., Alper B., 1941). Konceptija o vezi lučenja endokrinog sistema i kriminaliteta izložena je u knjizi «Nova kriminologija» Šlapa i Smita. Oni su tvrdili da velika većina prestupa nastaje kao rezultat rada žlezda sa unutrašnjim lučenjem kod samih prestupnika, ili alternativno, kao posledica umnih defekata prestupnika izazvanih endokrinim poremećajima njihovih majki (Dinitz, S., 1986.).

Pored nastojanja da se delinkventi prikažu kao poseban tip ili grupa ljudi, koju odlikuje određena fizička konstitucija, smanjena funkcija žlezda sa unutrašnjim lučenjem ili niska inteligencija, stvorena je teorija po kojoj

se delinkventi razlikuju od nedelinkvenata po svojim opštim psihološkim karakteristikama i predstavljaju poseban psihološki tip. Opšte karakteristike delinkvenata po nalazu Slosona, dobijene na testovima su: izražene tendencije prema morbidnoj depresiji, napadi besa i bolesne agresivnosti, zadovoljstvo u nanošenju povreda nekome, asocijalnost i introvezija. Rezultati Gluka i Gluka (Dinitz, S., 1986.), ukazuju da su delinkventi agresivniji, pokretniji, impulsivniji, hostilniji, podozrivi i smatraju da ih drugi ne poznaju ili ih nedovoljno cene.

Ajzenkova teorija ličnosti

Ajzenkova teorija pretpostavlja da se razvoj ličnosti ostvaruje kroz interakciju nasledene strukture ličnosti pojedinca i uticaja sredine. Kriminalno ponašanje je, u okviru Ajzenkovog shvatanja, opravdano izučavati jedino u okviru psihologije ponašanja, jer je ono posledica zajedničkog uticaja genetskih predispozicija, uslova sredine i procesa socijalizacije. Smatra se da psihološke karakteristike ličnosti određuju sastav i način funkcionisanja i organizacije nervnog sistema i imaju odlučujući uticaj na kriminalno ponašanje. Kriminalci su, prema ovom shvatanju, neurotični ekstroverti. Glavna pitanja na koja treba obratiti pažnju prilikom proučavanja kriminalnog ponašanja odnosila bi se najpre na postojanje i prirodu ličnosti koja pokazuje sklonost ka kriminalnom ponašanju; zatim, relativni uticaj genetskih faktora i faktora sredine na kriminalitet, a takođe i način na koji različiti tipovi penalnih mera određuju buduće ponašanje kriminalca.

U Ajzenkovoju teoriji, pridaje se mnogo manji značaj socijalnim faktorima u razvoju ličnosti, pa i u nastanku kriminalnog ponašanja, u odnosu na psihološke faktore i genetske predispozicije. Nepovoljni uticaji sredine će na terenu već postojeće genetske predispozicije izazvati sklonost ka kriminalnom ponašanju. Ajzenkova shvatanja su imala uticaj i na teoriju učenja kriminalnog ponašanja gde se kriminalno ponašanje vidi kao posledica nedovoljno uspešnog učenja zakonitih oblika ponašanja. Ovi oblici ponašanja se uče kao i svi drugi, pa ako je pojedinac neuspešan u jednoj oblasti učenja, neće pokazati ni uspeh u usvajanju znanja vezanih za zakonske normative.

Psihoanalitička teorija i razvoj psihoanalitičke kriminologije posle frojda

Iako se Frojd se nije posebno bavio problemom kriminaliteta, na osnovu njegovog opšteg učenja, stvorene su teorije koje su u neposrednoj vezi sa tim pitanjima, a na njima se zasnivaju i tvrđenja psihoanalitički orijentisanih kriminologa. Kao bitne odlike zločinca, navode se: izražena sebičnost, jake destruktivne tendencije i nedostatak afektivnog vezivanja i prihvatanja drugih. Faktorskom analizom izdvajaju se sledeće karaktersitike ličnosti prestupnika: nisku snagu super-ega, oholu nezavisnost, strepnju i usredsređenost na sebe, preterivano burno reagovanje koje je u naskladu sa povodom i komenciju (sklonost da se ide sa grupom).

Agresivnost se skoro redovno ističe kao kohezivno sredstvo delinkventne populacije. Po mišljenju M.Kostića, čovek je, po pravilu, slobodan tek kad može da porekne sebe (Kostić M., 1996.). Pripadnik delinkventne populacije, »homo negans«, oseća se slobodnim kada poriče druge, svet i vrednosti u svom okruženju, što o naziva »slobodom protiv«. Nalazi dobijeni njegovim istraživanjem vezanim za izvršioce kriminalnih dela, a posebno one koji pri tome pripadaju i subkulturi narkomana, prevashodno ukazuju na to da bi pravce prevencije kriminalnih aktivnosti narkomana trebalo usmeriti na sprečavanje ranog raspada porodice, na obrazovni rad, u cilju osposobljavanja za izbor adekvatnijeg stila vaspitanja i na preduzimanje akcije radi sprečavanja njihovog ranog napuštanja školovanja.

Psihoanalitičari devijantno ponašanje objašnjavaju preko Frojdove trojne strukture ličnosti. Polazna psihoanalitička koncepcija govorila je o »čoveku bez Nad-ja«, koji je usmeren samo svojim instinktima. Kritika ovakvog shvatanja je bila da se, čak i kada su u pitanju zločinci iz strasti, zapaža izvestan »pravdoljubivi« stav koji isključuje pretpostavku o nepostojanju Nad-ja. Aleksandar Franc i Staub Hugo u delu »Psihoanalitički uvid u svet paragrafa« (1927) uvrstili su u tipologiju zločinaca tip zločinca »bez Nad-ja«, sa preovlađujućim instinktima. Podelili su kriminalitet na hronični i slučajni (akcidentalni). Hronični vrše ljudi koji po strukturi svog duševnog aparata naginju kriminalitetu. Slučajni kriminalitet obuhvata delikte usled omaški i situacione delikte (Healy W., Alper B., 1941).

Teodor Rajh kaže da do krivičnog dela ne bi dolazilo zbog nerazvijenog Nad-ja, nego baš zato što je ono preterano strogo. I savremeni autori zastupaju shvatanja da izvesna kriminalna ponašanja proističu iz

duševnih konflikata i napetosti. Baveći se pitanjima vaspitanja i kriminaliteta D.Abrahamzen govori o »neurotičnom i kompulzivnom prestupniku«. Da bi potencijalni zločinac to zaista i postao, treba da budu ispunjena dva uslova: odgovarajuća situacija u datoj sredini i oslabljenost otpora, kontrole Super-ega. Abrahamzen je nastojao da, ne samo krajnje uzroke zločina, već i konkretno zločinačko ponašanje, izrazi kao čistu psihološku pojavu, izazvanu mehaničkim međudejstvom prestupničkih tendencija, u pogodnoj situaciji i uz oslabljenu kontrolu od strane Super-ega. Kriminalno ponašanje, smatra on, predstavlja vid duševne bolesti. Glover smatra da je zločin jedan od rezultata konflikata između primitivnih instikata, koji se nalaze u čoveku i altruističkih pravila usađenih od strane razvijenog društva.

Za pojavu homicidalnog ponašanja deo uticaja nose psihosocijalni faktori, koji se ističu u prvi plan. Teorija »subkulture nasilja« Wolfganga i Feracutia (1982.), ubistvo tumači kao posledicu prihvatanja specifične subkulture nasilja, njenih normi, obrazaca ponašanja i životnog stila, u okviru koga je, u odnosima sa drugim ljudima, dopušteno voljno ispoljavanje besa, hostilnih osećanja i upotrebe fizičke sile (Kovačević R., 1989).

Razvoj psihoanalitičke kriminologije posle Frojda može se sagledati najbolje kroz radove Adlera i Junga. Adler se posebno bavio osećanjem manje vrednosti, povezanom sa težnjom ka nadmoći i važenjem. Izvršenje krivičnih dela može biti jedan vid kompenzacije za inferiornost i način privlačenja pažnje. Agresivna priroda, kod koje je neprijateljska agresija usmerena protiv bližnjih pokazuje karakteristične crte: sujetu, ljubomoru, zavist, tvrdoću i mržnja. Suprotstavljajući kolektivno nesvesno individualnom, Jung je ponudio novo tumačenje Edipovog kompleksa, a za kriminologiju je značajan zbog određivanja psiholoških tipova, posebno ekstravertnog i introvertnog tipa.

Frilander Kejt je kritikovala shvatanje o tipu zločinca sa kriminalnim Nad-ja (Healy W., Alper B., 1941). Isticala je da kriminalna okolina ne proizvodi više kriminalaca nego normalno društvo, naprosto zbog prihvatanja kriminalnog kodeksa. Poremećaji tri instance psihe mogu da postoje usled antidruštvenog razvitka karaktera, usled organske bolesti i usled duševne bolesti. Poremećaji usled antidruštvenog razvitka karaktera mogu se registrovati kod većine maloletnih prestupnika i do njih dovodi konstitucija, kao i sredina. Poremećaji usled organskih bolesti uzrokovani su toksičnim ili organskim poremećajima, kao i poremećajima u nervnom sistemu. Poremećaji usled duševnih bolesti ili psihički poremećaji su u

stvari poremećaji Ega, koji nije sposoban da kontroliše svoje instinktivne podsticaje, usled poremećenog testa realnosti.

O prokriminalnim vrednostima

Kao skup specifičnih vrednosti, može se razmatrati subkultura kriminaliteta, odnosno može se očekivati da tzv. prokriminalne vrednosti mogu da se traže i nađu i među nekriminalnim, ali po socijalnim normama neprilagođenim, devijantnim subgrupama. U nekim istraživanjima se navode podaci o visokoj povezanosti kriminaliteta i upotrebe alkohola i narkotika (Ilić B., 2005). Postoji mogućnost da je kod devijantnih subgrupa i pojedinaca prisutno postojanje »posrednih« vrednosti koje omogućavaju da se ostvari zadovoljstvo i korist, tj. da nije u pitanju samo potpuno odbacivanje vrednosti. Da bi se označio sistem vrednosti pojedinih društvenih, delinkventnih i drugih grupa, koristi se u teorijama termin "podkultura" ili čak "kontrakultura" ako je u pitanju konfliktan odnos, kada su mnoge vrednosti specifično kontradiktorne vrednostima dominantne kulture. "Devijantna" ponašanja postaju vrednosti tj. poželjna sa stanovišta određenih užih grupa.

Delinkvencija (kriminalitet) narkomana

Mišljenja o postojanju uzročne veze između zavisnosti od droga i kriminaliteta su podeljena. Dok neki autori dosta jasno proklamuju tezu o povezanosti ove dve pojave, postoje autori koji zastupaju gledište da zavisnost od droga ne uzrokuje direktno kriminalno ponašanje. Neki, naprotiv, tvrde da ove dve pojave nisu ni u kakvoj kauzalnoj vezi. Mnoge studije, koje upoređuju učešće izvršilaca koji uživaju drogu, sa onima koji je ne uzimaju, ukazuju da je uživanje droge faktor koji dovodi do kriminaliteta i socijalno-patološkog ponašanja uopšte.

Prema rezultatima svojih istraživanja (Hovdenakk I., 1994.), jedna grupa američkih autora je donela zaključak da je uživanje marihuane u pozitivnoj korelaciji sa kriminalnim aktivnostima. Uživaoци, naoko mirni i povučeni, imaju oslabljene sposobnosti da tolerišu pritisak i odlože pražnjenje, pa tako čak i beznačajan događaj može da bude dovoljan da izazove nasilničko ponašanje. Postoje podaci indijskih autora, koji tvrde da visoke doze gandže (jači oblik marihuane), pomešane sa semenom dature, bude u čoveku želju za ubistvom, silovanjem ili nekim drugim vidom nasilja. Marihuana se, vezano za rat u Vijetnamu, smatra odgovornom za

pad borbenosti, iskazivanje neposlušnosti prema pretpostavljenim starešinama, za povećanje agresivnosti prema drugima, brojne tuče itd. Naime, većina autora smatra da je droga je samo okidač za oslobađanje agresivnih i sadističkih naboja, koji već postoje u ličnosti.

Mnogi su skloni da na narkomaniju prvenstveno gledaju kao na pravni problem, zanemarujući, pri tom, njeno pravo poreklo s obzirom da je ponašanje narkomana često socijalno neprihvatljivo i podleže pravnim sankcijama, jer u sebi nosi neke elemente kriminalne aktivnosti. Kod nas se uglavnom radi o adolescentnoj narkomaniji, a njihove aktivnosti najčešće spadaju u oblast kriminaliteta maloletnika, koji se zbog svojih specifičnosti izdvaja iz opšte kriminologije. Naši zakonski propisi, pod pojmom maloletnika ili adolescenta, podrazumevaju lica od 14 do 18 godina starosti. Među njima, najveći psihološki interes privlači ona grupa adolescentnih delinkvenata čija se dijagnoza kreće između neuroze i onoga što se, nedovoljno precizno, opisuje kao »nezrelost, socijalna neprilagođenost, poremećaj karaktera«, (»problem behavior«), a što predstavlja psihopatološko područje iz kojeg se regrutuje najveći broj narkomana. Posebno polje interesovanja je kriminalno ponašanje u okviru narkomanije, jer se ovde radi o, kako većina autora smatra, jednom »iznuđenom obliku« delinkventnog ponašanja, koje je diktirano narkomanijom kao bolešću, a ne predispozicijama ličnosti (Hrnčić J., 1999).

Koristeći metodu paralelnih grupa, S.Petrović i M.Janša (Petrović, S., 2000), upoređivali su narkomane i delinkvente, kao grupe ispitanika sa različitim oblicima devijantnog ponašanja. Osobe predisponirane za delinkvenciju i delinkventne oblike ponašanja, često se u psihološkom smislu, razvijaju iz jednog oblika rane zapuštenosti. Ličnost delinkventa je očuvanija, a prilagođavanje realnosti zdravije nego kod narkomana, s obzirom na to da su, bez obzira kojoj nozološkoj kategoriji pripadaju, delinkventi imali uspešniji razvoj i povoljnije uslove, u adaptivnom smislu. Pod većim opterećenjem, delinkvent bira drugačije obrasce ponašanja, koji po svome karakteru nisu po svaku cenu regresivni i manje su morbidni od onih koje bira narkoman. Odsustvo inhibirajućeg straha, po tipu psihopatije, karakteriše pripadnike ove grupe. Za razliku od delinkvenata, narkoman je uvek na ivici psihičke dezintegracije i gubitka veze sa realnošću, s obzirom na slabe i vremenom sve slabije objektne odnose i veze sa realnim svetom. Jedini svet interesovanja i angažovanja vezan je za potrebu za drogom. Shodno podacima da su najčešći oblici delinkventnog ponašanja narkomana u vezi sa nabavkom droge i kontaktima sa preprodavcima, narkomanija i kriminalitet se veoma prisno prepliću i međusobno komplikuju.

U okviru psiholoških teorija u kriminologiji, pojedini autori uveli su termin «kriminalna psiha», kako bi označili posebnu psihologiju, svojstvenu izvršiocima krivičnih dela. Ona se prevashodno ispoljava u obliku egoizma, mržnje, afektivne ravnodušnosti. Da bi se otkrio specifičan složaj faktora, vezanih za ispoljavanje agresije, mora se poći od idiografskog pristupa, uzimajući u obzir premorbidnu ličnost, socijalno okruženje i ulogu nasleđenih činilaca.

Normativni karakter ličnosti delinkvenata

U objašnjavanju fenomena asocijalnog, antisocijalnog i delinkventnog ponašanja, koje se uopšteno naziva društveno neprihvatljivim, posebna se pažnja, osim socijalnih, kulturnih činilaca i sticaja okolnosti, poklanja osobinama ličnosti. Činioci okoline, koje kao najznačajnije često ističu zastupnici nekih socioloških teorijskih orijentacija, ne mogu u potpunosti objasniti ovakve oblike ponašanja.

Mnoga istraživanja potkrepila su dokaze o povezanosti ili uslovljenosti takvog ponašanja i osobina kao što su emocionalna stabilnost, frustraciona tolerancija, upornost i drugih osobina ličnosti u užem smislu, koje predstavljaju relativno stabilnu organizaciju motivacionih sklonosti individue, koja proizilazi iz interakcije bioloških poriva i socijalne i fizičke okoline.

Bio-psihosocijalne karakteristike mladih

Pojam adolescencije kao razdoblja u psihičkom razvoju čoveka nastao je u savremenom društvu. U dalekoj prošlosti, u primitivnijim društvima, adolescentni period označavao je kraj detinjstva i ulazak u svet odraslih. Preuzimajući dužnosti, mladi čovek je tada preuzimao i prava odraslih. U takvim društvima, anatomska-fiziološka i polna zrelost podudare su se sa psihološkom i socijalnom zrelošću. U okvirima relativno jednostavne organizacije društva, to je bilo realnije nego u našim, savremenim uslovima. Život mladih u savremenom društvu je neizmerno složeniji, pa sama činjenica da je adolescent anatomski i fiziološki zreo ne govori neminovno o njegovoj psihološkoj zrelosti, a posebno ne o njegovoj socijalnoj zrelosti i ekonomskoj samostalnosti. Protivurečnosti savremenog trenutka nalažu da se mladi što duže školuju, u nastojanju da time sebi obezbede što bolje prilagođavanje, i sposobnost za obavljanje što više

poslova, pa time adolescencija traje sve duže a samostalnost se ostvaruje sve kasnije.

Adolescentima se nameće rešavanje mnogih životnih zadataka i postignuća u različitim područjima. Emocionalna stabilnost se postupno stiče, obogaćena emocijama vezanim za ljubav i tek probuđenu polnost, što je povezano sa potrebom za privlačenjem pažnje suprotnog pola i ponašanjima koja do toga dovode. Prisutna je nesigurnost u okviru ličnosti mladih, vezana za status i egzistenciju, kao i druge elemente koji odlikuju život odraslih. Sanjarenje se često bira kao jedino moguće rešenje kada su svesni svojih teškoća i nemogućnosti da se sa njima suoče i da ih reše, ili im ono bar predstavlja način da se oslobode teskobe, napetosti i izbegnu sukobe. U ovom periodu oblikuju se i moralna gledišta i shvatanja. Nekada se u ponašanju mladih ne razvijaju viši moralni ciljevi, a njihova humanizacija i socijalizacija bitno su oštećeni.

Počinje da se razvija i vlastita individualnost, mladi se uključuju u različite vidove društvenog života. Olport navodi da je njihovo osnovno pitanje : "Ko sam ja?" Nепrestano teže da ih tretiraju kao odrasle, nastoje da se ističu, budu zapaženi i originalni, a istovremeno su posebno osetljivi po pitanju ugleda i časti. U procesu traganja za svojim identitetom, oni se uključuju u društvo. Imaju potrebu za udruživanjem, pa zahteve grupe koju prepoznaju kao sebi blisku često nadređuju zahtevima roditelja. Ponekada to mogu biti i grupe sa devijantnim ponašanjem, što se obično dešava u manje kontrolisanim uslovima. Nastojeći da se što više mladih uključi u pojedine aktivnosti namenjene mladima, kroz proces masovnog sprovođenja tih aktivnosti, gubi se individualnost. U savremenim uslovima, često se ne može dovoljno voditi briga o pojedincu, pa se uprkos druženju stvara doživljaj usamljenosti. U vezi sa tim može doći do alijenacije. U takvim masovnim akcijama, mladi sve više gube lični kontakt i prisnu povezanost sa roditeljima, kao i sa nastavnicima, ali i sa svojim prijateljima. Gubi se svrha njihovih nastojanja da se uključe u društvo i njegove tokove, iako su za time silno žudeli. Upravo ovakav doživljaj može predstavljati teren na kriminalne oblike ponašanja.

Milutinović (Milutinović M., 1990.) ističe da se u kriminalne grupe povezuju mladi ljudi koji imaju neke psihološke ili društvene probleme. Njihova povezanost zasniva se na prihvatanju istih gledišta i vrednosti koje grupa podržava. To je posebno prisutno kada porodica, škola i druge ustanove za mlade, za njih nisu privlačne, pa grupa postaje zamena za porodicu. Izgubljenu ili nedostajuću porodičnu komunikaciju zamenjuju onom u grupi, a sadržaj njihovog grupisanja postaje kriminalno ponašanje.

Formiranje slike mladih o sebi

Način na koji se formira slika o sebi i drugima može trajnije uticati na ispoljavanje ličnosti adolescenta (Singer M, Mikšaj-Todorović Lj., 1989). Njihove stavove o sebi mogli bismo grupisati u tri celine:

1. Oni koji prema sebi pokazuju negativan stav izražavaju nepoverenje u svoje sposobnosti i vrednosti, nedostatak samopoštovanja, što kao posledicu može imati otežano postizanje uspeha.

2. Grupacija maloletnika koja sebe precenjuje, time ne olakšava, već još više otažava svoju adaptaciju, ne mogavši da uskladi idealnu i realnu sliku sebe, iz čega takođe proističu neuspesi u rešavanju razvojnih i životnih problema.

3. Većina maloletnika ima još uvek neizgrađen odnos prema sebi, što nosi zbunjenost i konfuziju vezanu za lične potencijale i mogućnosti.

Kako se opšti društveni uslovi života stalno menjaju, a u okviru tog procesa odvija se i unutrašnje menjanje i proces sazrevanja mladih, postojeći društveni poremećaji će u većoj ili manjoj meri uticati i na uslove njihovog života, ličnost i ponašanje. Nesklad i raskorak između ličnih interesa i mogućnosti, koji oni najoštrije doživljavaju, čine da je upravo ovaj segment društva upravo onaj koji društvene promene najsnažnije doživljava. Istovremeno nesrazmerno izloženi pritisku negativnih političkih i kulturnih tendencija, podložni su krizama koje samo dodatno kontaminiraju ionako tešku i kompleksnu razvojnu sliku ovog životnog perioda. Neke od osnovnih vrednosti koje adolescenti sebi postavljaju odnose se na potrebu za privatnošću, samosvojnošću, odgovarajućim materijalnim položajem, profesionalnim uspehom i kvalitetnim organizovanjem slobodnog vremena. Iz redova onih koji su izrazito nezadovoljni mogućnostima ostvarenja ovih ciljeva regrutuju se oni koji na ovakve okolnosti reaguju socijalno devijantnim i kriminalnim oblicima ponašanja.

Psihološke karakteristike mladih delinkvenata

Doba najveće fizičke snage, adolescencija, koincidira sa vrhuncem uspona kriminaliteta. Proces prerastanja mladića u zrelu ličnost povezan je sa nizom biopsihičkih promena, čija dinamika pruža velike mogućnosti za vaspitne uticaje i usmeravanje procesa socijalizacija. U ovoj fazi razvoja, mladi ljudi su prijemčivi za uticaje koji njen uticaj mogu usmeriti kako u pozitivnom, tako i u asocijalnom ili antisocijalnom smeru. Za svoje ponašanje, kao još nepotpuno formirane ličnosti, imaju znatno umanjenu pravnu i moralnu odgovornost.

Često postavljano pitanje da li ima razlike u ličnosti prestupnika i onih koji to nisu, odnosno da li kriminalna ličnost ima specifičan biopsihički sklop, rezultiralo je mnoštvom istraživanja na tu temu. Veliki broj ovih istraživanja (Hrnčić J., 1999.) bavio se jednom od osnovnih dimenzija ličnosti – inteligencijom, koja ispoljava svoje delovanje u svim oblicima čovekovog ponašanja, i kao takva predstavlja značajan faktor i u oblikovanju ličnosti mladih. Na populaciji maloletnih delinkvenata, rezultati pokazuju da se intelektualni nivo razlikuje u zavisnosti od tipa kriminalnog dela. Silovanja, na primer, češće čine intelektualno zaostaliye osobe, dok su ona ređa među intelektualno jačim pojedincima. Takođe, osobe nižih intelektualnih sposobnosti češće su saučesnici i ostavljaju za sobom više tragova prilikom izvršenja krivičnog dela, dok osobe viših intelektualnih potencijala obavljaju organizatorske funkcije u kriminalnim aktivnostima. Po nalazima Burta, kriminalne aktivnosti nekih osoba slabije inteligencije uslovljene su njihovom nemogućnošću da shvate nedozvoljenost nekih postupaka i nedoličnost pobuda koje ih na to navode (Singer M, Mikšaj-Todorović Lj., 1989).

Po nalazima Kovačevića, (Momirović K., Popović B., Hošek A., Vučinić B., 1994.), razlike u simboličnim faktorima između delinkventne i nedelinkventne skupine maloletnih ispitanika ukazuje na to da se radi o različitoj skupini kognitivnih prostora. To ipak ne ukazuje isključivo na to da su maloletnici prestupnici na nižem intelektualnom nivou. Iz činjenice da maloletni počinioci imovinskih delikata pokazuju značajno niže rezultate u svim kognitivnim varijablama, u odnosu na nedelinkventne vršnjake, daje dve mogućnosti: ili da se zaključuje o njihovoj nižoj inteligenciji, ili to vodi zaključku da je ovoj grupi delinkvenata potrebno više vremena za kognitivni razvoj. Imajući u vidu podatke o izrazito nepovoljnoj socijalnoj sredini iz koje potiču i u koju se posle izvršenog dela i kaznenog postupka

vraćaju maloletni delinkventi, moramo uvažiti i ovaj značajan udeo raznovrsnih nepsiholoških uticaja.

U literaturi (Singer M, Mikšaj-Todorović Lj., 1989). se, takođe, pominju ocene da emocionalne karakteristike, povezane sa kriminalnim ponašanjem, u osnovi imaju emocionalnu nestabilnost, razdražljivost, uznemirenost. One se tumače kao posledice odbačenosti, osujećenosti, inferiornosti, potištenosti, ljubomore i sično. Burt je ustanovio da je oko 60% delinkvenata preterano senzibilno. Osobe koje karakterišu ovakve osobine, imaju teškoća u prilagođavanju društvenim prilikama i procesima, pa dolazi do češćih konflikata pa i do kriminalnih delatnosti. Poznati istraživači iz oblasti kriminologije, Healy i Broner (Dinitz, S., 1986), smatraju da emocionalna napetost često predstavlja uzrok delikventnog ponašanja dece i omladine. Jednim od uzroka kriminalne aktivnosti smatra se i mentalni poremećaj. Bežeći od stvarnosti, ovakve osobe se povlače u sebe i svet koji sami stvaraju na osnovi svojih emotivnih i drugih poremećaja.

Po nalazima Kovačevića (Kovačević R., 1989.), pretpostavka o specifičnosti strukture maloletnih delinkvenata u odnosu na nedelinkventne vršnjake u odnosu na dimenzije njihovog konativnog prostora. U grupi maloletnih delinkvenata ustanovljena je povišena napetost (agresivno i impulsivno ponašanje), uz smanjenu kontrolu takvog ponašanja. Ovo se objašnjava narušenim procesom ravnoteže razdraženosti i inhibicije, gde je razdraženost neuporedivo snažnija. Podatak da mladi delinkventi čine krivična dela protiv imovine »gde god im se pruži prilika« u osnovi može imati i poremećaj dela regulatornog mehanizma ličnosti. Za razliku od delikvenata, struktura konativnog prostora nedelinkvenata je stabilna, a njena stabilizacija vezuje se za period oko petnaeste godine života. Prema ovim nalazima, predviđanje ponašanja delinkvenata teže je i značajno nestabilnije u odnosu na predviđanje ponašanja nedelinkvenata. Delikventno i asocijalno ponašanje manje je stabilno u grupi maloletnih nego u grupi punoletnih delinkvenata, kao i nedelinkventnih populacija, može se zaključiti da se opšta struktura ličnosti delinkvenata (a osobito maloletnih) razlikuje od one kod nedelinkvenata.

Saterlend (prema Skinner B.F., 1969.) govori o kriminalnom ponašanju kao naučenom, s obzirom da svako ponašanje vidi kao naučeno. Ono što je stečeno ne mora biti posledica imitiranja, već se delikventno ponašanje može posmatrati pretežno kao posledica smanjene sposobnosti individue da se odupre socijalno negativnom ponašanju. Takvo ponašanje, može se reći, proizilazi iz nedovoljnog ili pogrešnog učenja kontrole

ponašanja. Može se, naime, pretpostaviti da se pod uticajem psihosocijalnih faktora razvijaju raznovrsni oblici delinkventnog ponašanja.

Povezanost osobina ličnosti i karakteristika ponašanja mladih delinkvenata sa njihovom pređašnjom kriminalnom delatnošću istraživala je Mikšaj-Todorović (Singer M, Mikšaj-Todorović Lj., 1989). Prema njenim istraživanjima, na osnovu utvrđenih karakteristika ličnosti mogu se predvideti oblici delinkventnog tretmana i isplanirati elementi budućeg vaspitnog tretmana, budući da je moguć uticaj na korekcije u strukturi ličnosti, koje će doprineti i podobnosti ličnosti za socijalnu integraciju. Prema nalazima njenog istraživanja, znatan broj ispitanika pokazivao je karakteristike koje bi se mogle označiti negativnim predznakom, bez obzira na to da li su se pojavile izolovano ili u kombinaciji sa drugim smetnjama (neurotske smetnje, agresivno ponašanje na javnim mestima, bežanje od kuće, traume glave). Oni posredno govore o neadekvatnim socijalizirajućim procesima koji su pogodovali oblikovanju modaliteta društveno neprihvatljivog ponašanja.

U ukupnoj masi prijavljenih dela, maloletnici učestvuju sa 11-16%. Od svih prijavljenih dela protiv imovine, oni čine 27% a u relativno malom procentu učestvuju u masi prijavljenih dela protiv opšte sigurnosti. Sami delinkventi su davali odgovore o uzrocima njihovog delinkventnog ponašanja (Todorović A., 1971). Kao najbitniji navedeni razlog je druženje sa asocijalnim ili antisocijalnim osobama iz njihove okoline (40,7%). Kao značajan faktor izdvojen je i alkohol (31,2%), koji se konzumira u vreme izvršenja dela. Oko jedne četvrtine ispitanika smatralo je da odgovornu ulogu u njihovom delinkventnom ponašanju ima njihova »narav«, odnosno neke osobine njihove ličnosti koje su izvan njihove kontrole. Donekle iznenađuje podatak da ispitanici roditeljima i neadekvatnom vaspitanju nisu pridali poseban značaj, već je samo 14,3% ispitanika to navelo kao razlog njihovog neprilagođenog ponašanja. Najmanja je važnost data vezi između bolesti i delinkventnog ponašanja. Iz ovog istraživanja se vidi da su delinkventni dominantno tražili razloge za svoje ponašanje i svojim osobinama i postupcima, a mnogo manje da su sebe doživeli kao pasivni derivat nesrećnih životnih okolnosti.

S obzirom na neka lična obeležja i psihičke osobenosti pojedinca, može se govoriti o pogodnijim uslovima i određenim tendencijama ka kriminalnom ponašanju. Prema nalazima Milutinovića (Milutinović, M. 1990), neka svojstva ličnosti su takva da se na njih lako »primi« kriminalno ponašanje. Drugim rečima, raznovrsni oblici delinkventnog ponašanja ne razvijaju se na terenu bilo koje strukture ličnosti, već raznovrsnim

strukturama verovatno odgovaraju raznovrsni oblici asocijalnog ili antisocijalnog ponašanja. Ličnost prihvata one oblike ponašanja koji se najlakše uklapaju u njenu već formiranu, stabilnu strukturu, ili u strukturu koja je u formiranju. Verovatno zato stariji delinkventi, kod kojih tretman prevaspitavanja nije uspeo, pokazuju pretežno iste oblike ponašanja. Kod maloletnih osoba javljaju se različiti, nestalni oblici delinkventne i asocijalne aktivnosti, što ponašanju maloletnika daje izvesnu specifičnost u odnosu na ponašanje punoletnih osoba.

Posebno u zadnjoj deceniji 20.veka, stanje maloletničke delinkvencije kod nas, postalo je alarmantno. Ta ocena je povezana i sa nepodeljenom procenom o lošem globalnom stanju društva. Lišavanje slobode maloletnika koristi se kao poslednje sredstvo vaspitnog uticaja. Kriminalna dela sve više vrše mladi, često u grupama, a njihovo ponašanje je sve brutalnije. Iako su se ranije počinioci krivičnih dela protiv imovine regrutovale iz socijalno i ekonomski nižih slojeva, sve je više mladih koji ova dela vrše a potiču iz dobrostojećih i imućnih porodica. U mnogim evropskim zemljama, kao posebno efikasna pokazala se specifična vaspitna mera sprovedena kroz dobrovoljan, društveno koristan rad maloletnih izvršilaca krivičnih dela. Potrebno je, i u našoj sredini uraditi više i konkretnije, što podrazumeva primarnu, sekundarnu i tercijarnu prevenciju u oblasti maloletničke delinkvencije zasnovanu na mnogobrojnim, dragocenim rezultatima istraživanja sprovedenih na ovoj populaciji.

Literatura

- Hovdenakk I (1994). *Attitude to addicting drugs*, Sykerl.Fag.
- Dinitz, S.(1986). *The Antisocial Personality, Forensic psychiatry and psychology*, F.A.Davis, Company, Philadelphia.
- Singer M, Mikšaj-Todorović Lj (1989). *Delinkvencija mladih*, Globus-Zagreb.
- Todorović A. (1971). *Uzroci maloletničkog prestupništva*, Institut za kriminološka i kriminalistička istraživanja, Beograd 1971.
- Hrnčić J (1999). *Delinkvent ili pacijent*, Zadužbina Andrejević Beograd 1999.
- Ilić B (2005). *Fenomenologija agresivnosti delinkvenata*, Sven Niš, 2005.
- Kostić M (1996). *Homo negans ili čovek nasuprot*, Institut za kriminološka istraživanja, Boegrad, 1996.

Kovačević R. (1989). *Osobe sa poremećajima ličnosti kao počinitelji seksualnih, imovinskih i delikata protiv života i tela*, Medicinski fakultet, disertacija, Zagreb, 1989.

Healy W., Alper B. (1941). *Criminal Youth and the Borstal System*, New York, 1941.

Skinner B.F. (1969). *Nauka i ljudsko ponašanje*, Obod, Cetinje, 1969.

Petrović, S. (2000). *Ličnost narkomana*, Savetovanje Narkomanija i krivična odgovornost, Zbornik radova, 2000.

Milutinović, M (1990). *Kriminologija*, Savremena administracija, 1990.

Momirović K., Popović B., Hošek A., Vučinić B. (1994). *Amoralnost i kriminal "Argumenti za jednu odbačenu hipotezu"*, IKSI, Beograd,-rukopis

Bojana Dimitrijević

PERSONALITY OF JUVENILE DELINQUENTS

Abstract

The question often put down if the criminal personality has been the specific biopsychic entity has resulted by numerous studies on that topic. A great deal of those studies have focused on one of the basic personality dimensions – intelligence, which shows its influence in all the variations of human behavior, and as such represents an important element for the adolescents' personality constitution also. We have shown also other theoretical stands and studies that add evidence about the correlation or causality of asocial and antisocial behavior with personality characteristics. Regarding some personal traits and psychological characteristics, we can tell about more convenient conditions and certain tendencies towards criminal behavior. During the last decade of 20th century especially, the underage delinquency has become alerting. This evaluation has been related to undivided estimation about the generally bad social situation. All this orders more effort in the areas of primary, secondary and tertiary prevention on the field of juvenile delinquency, based on numerous, precious studies' results carried out on this population.

Keywords: *juvenile delinquency, personality characteristics, asocial and antisocial behavior.*

UDK 2-42 : 177.7	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 223-236	ISSN 1451-5407
------------------	--	----------------

Srdan Dušanić²⁷
Filozofski fakultet,
Banja Luka

RELIGIOZNOST I ALTRUIZAM TOKOM I POSLIJE BOŽIĆNIH PRAZNIKA

Apstrakt

Istraživanje se bavi socijalizacijskim aspektima religioznosti i altruizma, tj. koliko specifični događaji mogu da utiču na religioznost i altruizam. Glavni cilj istraživanja je da utvrdi da li postoji razlika u religioznosti i altruizmu tokom Božićnih praznika i mjesec dana poslije. Pored toga utvrđuje se međusobna veza intrinzičke religioznosti i altruizma te njihove veze sa određenim socio-demografskim varijablama. Za ispitivanje religioznosti, korišten je koncept intrinzičke religioznosti. Istraživanje je sprovedeno na uzorku od 135 adolescenata, koji su ispitani istovjetnim instrumentom u dva navrata, tokom Božićnih praznika (06, 07. januar) i mjesec dana poslije. Ispitivanje je sprovedeno u januaru i februaru 2005.godine. Upitnik se sastojao od: pitanja vezano sa socio-demografske podatke, skale intrinzičke religioznosti, te skale altruizma. Skale su pokazale zadovoljavajuću pouzdanost. Za skalu intrinzičke religioznosti pouzdanost prilikom prve primjene upitnika iznosi 0,82, a prilikom druge primjene 0,84. Pouzdanost skale altruizma prilikom prvog ispitivanja iznosi 0,83, a tokom drugog 0,85.

Rezultati pokazuju da je altruizam kod mladih značajno veći tokom Božićnih praznika, nego mjesec dana poslije (na nivou 0,01). Ne postoji značajna razlika u intrinzičkoj religioznosti tokom i poslije Božićnih praznika. U oba ispitivanja, kod ženskog pola je značajno veća intrinzička religioznost (na nivou 0,01) i altruizam (na nivou 0,05). Takođe je utvrđena statistički značajna pozitivna korelacija između intrinzičke religioznosti i altruizma, tokom oba ispitivanja

Ključne riječi: *intrinzička religioznost, altruizam, Božićni praznici*

²⁷ dusanic@teol.net

Uvod

Istraživanje se bavi problemom religioznosti i altruizma u specifičnim društvenim okolnostima i pod specifičnim socijalnim uticajima. Prije objašnjenja samog problema potrebno je objasniti pojmove socijalnog konteksta i socijalizacije.

U čovjekovom sistemu uvjerenja, stavova, ponašanja veliku ulogu ima socijalni kontekst. Socijalni kontekst je jedna od osnovnih paradigmi u psihologiji kojom se pokušava objasniti čovjekovo ponašanje i učenje. Pod socijalnim kontekstom se podrazumjeva okvir u kojem se odvija život pojedinaca i grupa. U njega su uključeni brojni socijalni faktori kao što su: porodica, etnička, rasna i klasna pripadnost, socijalni status, materijalna i duhovna kultura, mediji te sve druge institucije i grupe s kojima je pojedinac u interakciji. Svaki od ovih faktora može da ostavi pečat na čovjeka i tako modifikuje njegovu ličnost. Ovo se odvija kroz proces socijalizacije.

Dakle, socijalizacija je proces socijalnog učenja koji traje tokom cijelog života, u kojem jedinka u interakciji sa sredinom stiče relevantne oblike ponašanja i formira se kao ličnost sa svojim specifičnim karakteristikama (Milosavljević, 2001). Socijalizacija je proces u kojem kultura ohrabruje i utiče na ljude da prihvate uvjerenja, mišljenja i ponašanja koja su očekivana i definisana normama kulture u kojoj žive (Spilka et al, 2003). Socijalizacija uključuje i proces internalizacije preko kojeg individua spoljašnju normu i regulativu, pretvara u svoju te je tako i doživljava.

Efekte socijalizacije i socijalnog konteksta mogu da se realizuje kroz razne vidove socijalnog pritiska. *Efekte socijalnog pritiska* objašnjavaju se socijalnim ulogama, socijalnim normama i referentnim grupama (Batson et al, 1993).

Socijalne uloge podrazumjevaju očekivano ponašanje koje ide uz određeni status. U zavisnosti od socijalne uloge u društvu, nekim osobama ili kategorijama može biti manje ili više "predodređeno" da se ponašaju na specifičan način. *Socijalne norme* definišu socijalne uloge i uopšte standarde određenog prihvatljivog ili neprihvatljivog ponašanja. Socijalne norme u društvu značajno profilišu stavove i ponašanja individua u društvu. U zavisnosti od socijalnih normi određena ponašanja biće poželjna i svakako će se brže širiti i razvijati, dok će sa suprotnim biti obrnuto. Npr.

ukoliko u jednom društvenom sistemu religioznost se vezuje za druge pozitivne i poželjne vrijednosti, sigurno da će to uticati na ekspanziju religioznosti.

Referentnim grupama se smatraju one grupe koje su za određenu individuu važne, s kojima se ona poredi i do čijeg joj je mišljenja i socijalne podrške, stalo. Takve grupe obično i imaju najveći uticaj na pojedinca. Referentne grupe, tako imaju značajnu ulogu i u formiranju religioznosti kod osobe.

Dvije pojave koje ispituje u ovom istraživanju, religioznost i altruizam, su takođe značajno determinisane socijalnim kontekstom i socijalizacijom...

Posebno je interesantno razmišljati o socijalnim aspektima religioznosti, imajući u vidu veliku ekspanziju religioznosti u poljednjih 15-ak godina.

U ovom istraživanju korišten je koncept intrinzičke religioznosti Gordona Allporta. Intrinzička religioznost podrazumjeva vjeru radi vjere. To je religioznost koja se živi. Zasniva se na jakim personalnim uvjerenjima. Socijalne beneficije i potkrepljenja kod ovog tipa religiozne orijentacije, nemaju značaj. Intrinzički religiozna osoba je duboko i požrtvovano posvećena religioznim vjervanijima.

Kada se govori o socijalnoj uslovljenosti religioznosti najčešće se spominje uticaj roditelja, vršnjaka, vjerskog obrazovanja, kulture uopšte.

Johnstone (1980) ističe da ljudi internalizuju religioznost svoje rodbine ili kulture kao što uče i svoju polnu ulogu, jezik, životni stil itd.

U ranim godinama djeca spontano prihvataju razne poglede svojih roditelja, pa i religiozne. Djeca prihvataju lakše religioznost roditelja nego ostale sfere kao što je sport, politika (Cavalli-Sforza et al, 1982) itd. Uticaj majki na religioznost djece, veći je od uticaja oca i dječijih prijatelja (Argyle, 2000, navodi Beit-Hallahmi, Argyle, 1997). Sličnost u religioznim pogledima između roditelja i djece, nešto opada sa godinama ali i dalje je izražena, tako da korelacija između religioznosti djece i roditelja je oko 0,60. Sličnost je takođe izraženija što su roditelji mlađe dobi (navodi Beit-Hallahmi, Argyle, 1997)

Vršnjaci imaju manji uticaj iz razloga što tinejdžeri biraju prijatelje koji su im već slični.

U većini ljudskih zajednica adolescenti uče o religiji, bilo kroz religiozne spise, učešće u obredima, teološke kurseve... Pratt smatra da je za

dalji vjerski život osobe, suštinski bitno da dijete bude uključeno u vjersku zajednicu i upoznato sa osnovnim simbolima i učenjima (navodi Beit-Hallahmi, Argyle, 1997).

Ukoliko je zajednica tradicionalna i u njoj jedna religija ima monopol, ne postoje druge alternative, onda svako obrazovanje praktično postaje religiozno. U takvim zajednicama gdje je religija dio kulture i nema potrebe za posebnim religioznim obrazovanjem, da bi adolescenti bili religiozni.

Djeca rođena u Izraelu, Italiji ili Japanu, imaju religiozne poglede i uvjerenja, veoma slične koje imaju i drugi ljudi u tim regionima (Argyle, 2000). Evidentan je jak uticaj okruženja i kulture u kojoj živimo na religiozna uvjerenja i ponašanja.

Pod altruizmom se smatra ponašanje kojim se nastoji pružiti pomoć onima kojima je ona potrebna, a koje je oslobođeno bilo kakve ideje ili težnje da se pri tome ostvari bilo kakva vrsta lične dobiti (Macaulay, Berkovitz, 1970, Milosavljević, 2001). Altruizam takođe može biti socijalno determinisan.... Tome u prilog ide nekoliko teorija koje objašnjavaju altruizam.

U okviru sociokulturalnog gledišta, Cohen ističe da se altruizam može javiti samo u kulturama sa određenim društvenim strukturama i odgovarajućim normama, dakle u društvima koje je "sazrelo" za altruizam (navodi Raboteg-Šarić, 1995).

Po teorijama socijalnog učenja, altruizam je posljedica opažanja i oponašanja drugih. Plemenitost se prema Banduri, uči kroz posmatranje plemenitog ponašanja drugih ljudi (navodi Milosavljević, 2001).

Situaciona tumačenja ističu nesporedni uticaj okoline na altruizam čovjeka. Ukoliko je određena situacija "jednoznačna" (drugi ljudi podržavaju i odobravaju takvo ponašanje, situacija je jasna, nema anticipacije opasnosti) altruizam će biti izraženiji.

Socijalno- normativna objašnjenja ističu da je ponašanje rezultat društvenih očekivanja šta bi trebalo učiniti u određenoj situaciji. Altruistične norme uključuju društvene norme da djelujemo nesebično i suzdržavamo se od sebičnih postupaka (navodi Raboteg- Šarić). Prema Berkowitzu (1972), za prosocijalno ponašanje bitna je norma socijalne odgovornosti, tj. standard ponašanja koji propisuje da bi trebalo pomoći drugim osobama.

Na osnovu do sada iznešenog možemo zaključiti da religioznost i altruizam zavise od brojnih faktora i okolnosti u aktuelnom socijalnom kontekstu.

Problem ovog istraživanja je uloga i značaj specifičnih okolnosti i faktora socijalizacije na religioznost i altruizam. Naime, manje je poznato (i u inostranoj literaturi) koliko određeni događaji, praznici kao što su npr. Božićni, koje prati masovna i medijska euforija, utiču na stavove i ponašanje čovjeka. U periodu Božićnih praznika, postoji tendencija ka religioznosti i altruizmu zahvaljujući uticaju raznih faktora socijalnog pritiska koji se realizuju preko socijalnih uloga, normi, referentnih grupa (Batson et al, 1993). Naime, tokom Božićnih praznika religioznost i altruizam su opšte prihvaćene, poželjne i vrednovane socijalne norme. Imajući u vidu prezentacije medija, raznih autoriteta, od ljudi se očekuju da budu religiozni, altruistični itd.

Dakle, glavni **cilj istraživanja** je utvrditi da li postoje određene razlike u religioznosti i altruizmu kod mladih, tokom i jedan mjesec poslije Božićnih praznika.

Problem i cilj se mogu jasnije predstaviti kroz nekoliko **hipoteza** istraživanja:

1. Očekuje se da će religioznost tokom Božićnih praznika biti veća, nego mjesec dana poslije. Hipoteza se postavlja na osnovu činjenice da je religioznost značajno produkt socijalizacije i djelovanja raznih faktora u tom pravcu (Beit-Hallahmi, Argyle, 1997). Upravo u periodu Božića je velika promocija religioznosti kroz medije, djelovanje vjerskih i drugih organizacija, te se očekuje da će uticaj tih faktora uticati na izraženiju religioznost.

2. Pretpostavlja se da će kod mladih, altruizam tokom Božića biti veći nego mjesec dana poslije. Božićne praznike u društvu prati promocija ideja dobročinstva, milosti, ljubavi, brige za druge itd. Imajući u vidu značaj socijalnog učenja, socijalnih uticaja i socijalnih normi za altruizam, očekuje se da će ovakva opšta klima tokom Božića uticati na rast altruizma kod mladih. Ovu hipotezu dakle, podupiru brojne teorije koje smo u ranijem tekstu već spomenuli, a koje ističu socijalnu determinisanost altruizma.

3. Očekuje se veza između intrinzičke religioznosti i altruizma. Brojne religiozne vrijednosti i principi su sadržane u altruističkom ponašanju, te se zbog toga i očekuje da ove dvije pojave budu u pozitivnoj korelaciji. Watson je pronašao pozitivnu korelaciju između altruizma i intrinzičke religioznosti (Watson et al, 1984). Hunsberger i Platonov (1986) su utvrdili da su intrinzički religiozne osobe sklonije volonterskom radu.

Metod

Uzorak i tok ispitivanja

Istraživanje je sprovedeno na 135 osoba, uglavnom adolescenata. Sprovedeno je u nekoliko gradova Republike Srpske: Banjaluka, Derventa, Prnjavor, Novi Grad, Mrkonjić Grad, Foča, Gradiška. Od 135 ispitanika, 126 su osobe srpske nacionalnosti. Istraživanje je sprovedeno u dva navrata: na dan Božića (06,07.01.2005. godine) i mjesec dana poslije (06.02.2005.). Svaki ispitanik je stavljaio na upitnik šifru za prvo i za drugo ispitivanje, da bi se upitnici mogli jasnije i lakše upoređivati. Istraživanje je proteklo bez ikakvih problema. Detaljnije informacije o uzorku su predstavljene u tabeli 1.

Tabela 1. Prikaz uzorka s obzirom na pol

	N	Procenat
Ženski pol	83	61.5
Muški pol	52	38.5
Total	135	100.0

Instrumenti

Upitnik se sastojao od liste sociodemografskih podataka (pol, stručna sprema, zaposlenje itd), intrinzičke skale religioznosti i skale altruizma-alzam

Skala ALZAM kojom je ispitivan altruizam je konstruisana od strane Čekrlje, Turjačanina i Puhala (2004) i sastoji se od 23 stavke sa petostepenim skalama procjene slaganja. Pouzdanost skale altruizma prilikom prvog ispitivanja iznosi 0,83, a tokom drugog 0,85.

Skala intrinzičke religioznosti je formirana prevođenjem i selekcijom ajtema iz Allportove intrinzičke podskale (1967) u okviru skale religiozne orijentacije. Izabrano je i prevedeno ukupno 8 stavki skale. Za skalu intrinzičke religioznosti pouzdanost prilikom prve primjene upitnika iznosi 0,82, a prilikom druge primjene 0,84.

Obrada rezultata

Deskriptivna analiza u vidu frekvencija i procenata je korišćena za pregled uzorka i za analizu. Takođe, aritmetičke sredine i standardne devijacije su prikazane za skale religioznosti i altruizma..

Pouzdanost upotrebljenih skala je mjerena putem koeficijenta Cronbachovo alfa.

Poređenja ispitanika na skalama religioznosti i altruizma po sociodemografskim obilježjima, je rađeno pomoću analize varijanse i t-testa. Povezanost između religioznosti i altruizma, tokom i mjesec dana poslije Božićnih praznika, je analizirana uz pomoć Pearsonovog koeficijenta linearne korelacije.

Kompletna obrada je izvršena u okviru SPSS statističkog paketa, a izvršio ju je mr Vladimir Turjačanin.

Rezultati

Tabela 2. Mjere deskriptivne statistike i značajnost za intrinzičku religioznost i altruizam, tokom i poslije Božićnih praznika

	M	N	SD	t	p
intrinzička prije	23.30	135	6.65	0,99	,32
intrinzička poslije	23.03	135	6.46		
altruizam prije	87.69	130	10.87	3,73	,00**
altruizam poslije	85.60	130	11.55		

** Značajno na nivou 0,01

Rezultati u tabeli 2 pokazuju mjere deskriptivne statistike na skalama intrinzičke religioznosti i altruizma, tokom i poslije Božićnih praznika. Uočavamo da je intrinzička religioznost iznad centralne vrijednosti (Mdn=22,5). Altruizam je još izraženije iznad centralne vrijednosti (Mdn = 60). Iz rezultata vidimo da su altruizam i intrinzička religioznost bili veći tokom Božićnih praznika, ali je ta razlika statistički značajna samo kada je u pitanju altruizam i to na nivou 0,01. Dakle, ne postoji statistički značajna razlika u intrinzičkoj religioznosti mladih tokom Božićnih praznika i mjesec dana poslije.

Tabela 3. Intrinzička religioznost i altruizam, s obzirom na pol ispitanika

pol ispitanika		intrinzička prije	intrinzička poslije	altruizam prije	altruizam poslije
ženski	M	24.45	24.18	89.31	87.13
	N	83	83	80	82
	SD	6.18	6.04	9.79	9.43
muški	M	21.46	21.21	85.10	82.98
	N	52	52	50	52
	SD	7.01	6.74	12.06	13.84
Total	M	23.30	23.03	87.69	85.52
	N	135	135	130	134
	SD	6.65	6.46	10.87	11.48

Tabela 4. Značajnost razlika u altruizmu i intrinzičkoj religioznosti, s obzirom na pol

	F	p
intrinzička prije * pol	6.75	.01**
intrinzička poslije * pol	7.06	.00**
altruizam prije * pol	4.75	.03*
altruizam poslije * pol	4.26	.04*

** Značajno na nivou 0,01

* Značajno na nivou 0,05

Tabele 3 i 4 nam pokazuju rezultate altruizma i intrinzičke religioznosti i njihovu značajnost, s obzirom na pol. Intrinzička religioznost je statistički značajno veća kod ženskog pola i to na nivou 0,01. To je slučaj u obe primjene upitnika. Slična stvar je i kod altruizma. Značajno je u oba ispitivanja veći kod ženskog pola, ali na nivou 0,05.

Tabela 5. Korelacije intrinzičke religioznosti i altruizma, prije i poslije Božićnih praznika

		altruizam prije	altruizam poslije
intrinzička prije	r	.28	
	p	.00**	
	N	130	
intrinzička poslije	r		.17
	p		.04*
	N		134

** korelacija značajna na nivou 0.01

* korelacija značajna na nivou 0.05

Tabela 5 nam pokazuje u kakvoj su vezi intrinzička religioznost i altruizam. Tokom Božićnih praznika postoji značajna pozitivna korelacija između intrinzičke religioznosti i altruizma ($r= 0,28$). Ta korelacija je značajna na nivou 0,01. Mjesec dana poslije Božićnih praznika također je zabilježena značajna pozitivna korelacija, mada nešto manja ($r= 0,17$).

Diskusija

Rezultati pokazuju da su i intrinzička religioznost, a pogotovo altruizam iznad centralne vrijednosti. To govori o njihovoj izraženosti, bar kad je u pitanju izjašnjavanje u ovom istraživanju. Ovi podaci su u skladu sa brojnim ranijim domaćim istraživanjima (Dušanić, Turjačanin, 2005, Dušanić 2005).

Iz rezultata vidimo da je altruizam veći tokom Božićnih praznika i da je ta razlika statistički značajna na nivou 0,01. Ovaj rezultat je u skladu sa postavljenom hipotezom. Ovim rezultatom se potvrđuje značaj socijalizacije, socijalnog uticaja za altruističko ponašanje. Tokom Božićnih praznika je velika ekspanzija i promocija plemenitosti, dobročinstva, milosti itd. Veliku ulogu u toj promociji imaju mediji, javni istupi autoriteta različitih profila, iz religijskih, političkih i drugih sfera. U periodu Božića razne, već spomenute vrijednosti, koje su srodne altruizmu postaju značajna socijalna norma i standard ponašanja. Zahvaljujući svim tim razlozima, očigledno to utiče na ljude pa se i oni ponašaju altruističnije. Izraženiji altruizam tokom Božićnih praznika ima svoju podlogu i objašnjenje u

raznim teorijama, koje smo naveli još u uvodu. Još jednom ćemo napomenuti samo smisao teorija socijalnog učenja i socio-normativnih objašnjenja. Po prvoj altruizam je posljedica opažanja i oponašanja drugih. Po socijalno- normativnim objašnjenjima altruizam bi bio rezultat društvenih očekivanja i standarda, tj. šta je socijalno poželjno uraditi u određenoj situaciji. Tokom Božićnih praznika zadovoljavaju se navedeni uslovi. Stalno smo izloženi putem medija raznim modelima koji promovišu altruističko ponašanje, koje se predstavlja kao bitna norma, standard itd.

Za razliku od altruizma, nije utvrđena značajna razlika u intrinzičkoj religioznosti tokom Božićnih praznika i mjesec dana poslije. Ovaj rezultat nije u skladu sa postavljenom hipotezom. Budući da religioznost takođe može biti socijalno determinisana, očekivala se veza između Božićne euforije i veće intrinzičke religioznosti, ali to se nije dogodilo!? Objašnjenje možemo tražiti u konceptu intrinzičke religioznosti i njenoj prirodi. Naime, intrinzička religioznost se često naziva i "zrela" religioznost. Nju karakteriše integrisanost, uticaj na moralnost, interes za ideale i vrijednosti a ne bazične potrebe. Odlika je karaktera. Zasniva se na jakim personalnim uvjerenjima. Visoko korelira sa religioznim iskustvima (Hood, 1970). Sve ostale potrebe kao što su socijalne beneficije i potkrepljenja kod ovog tipa religiozne orijentacije, nemaju značaj i uključene su po mogućnosti u harmoniju sa religioznim okvirom. Intrinzički religiozna osoba je duboko i požrtvovano posvećena religioznim vjerovanjima. Ona nije ad hoc karaktera, podrazumjeva stabilnost, pounutrenost. Iz tih razloga, moguće je da nije lako podložna oscilacijama usljed određenih socijalnih uticaja, kao što su npr. Božićni praznici.

Rezultati pokazuju da je intrinzička religioznost statistički značajno veća kod ženskog pola i to na nivou 0,01. To je slučaj u obe primjene upitnika. Slična stvar je i kod altruizma. Značajno je u oba ispitivanja veći kod ženskog pola, ali na nivou 0,05.

Uzroci za izraženiju religioznost i altruizam žena, mogu se tražiti u osobinama ličnosti i socijalnoj ulozi žene u društvu uopšte. Dok su muškarci skloniji dominaciji, agresivnosti, takmičenju, žene su submisivnije, pasivnije, anksioznije, odgovornije, zavisnije. Žene su takođe socijalno senzitivnije, zaštitnički i prijateljski raspoloženije prema drugima (navodi Beit-Hallahmi, Argyle, 1997). Žena je često okrenuta brizi prema članovima porodice, djeci. Takva ženina uloga u porodici i društvu je često kompatibilna sa religioznošću i altruizmom. Njeni profesionalni poslovi su

takođe često pomažući kao npr. socijalni rad, bolničarka, učiteljica i sl. McGuinnes ističe (navodi Beit-Hallahmi, Argyle, 1997) da su muškarci više okrenuti prema "objektu", a žene prema ljudima!

Intrinzička religioznost je u korelaciji sa altruizmom, u oba navrata ispitivanja.

Korelacije nisu prevelike ($r=0,28$ i $r= 0,17$) ali su statistički značajne. Ovakvi rezultati su u skladu sa postavljenim hipotezama, a i nekim ranije istraživanjima (Dušanić, Turjačanin, 2005). Ovi rezultati su u skladu sa brojnim religioznim porukama i normama iz svetih spisa, koje propagiraju milosrđe, ljubav i brigu prema drugima, nesebičnost... Tako, Hrist kao jedno od dva najvažnija pravila u Novom zavjetu navodi: "Ljubi bližnjeg svoga kao samog sebe!" ili " Ljubite neprijatelje svoje..." itd. Hrist upućuje na altruizam i u njegovom "strožijem" objašnjenju, tj. da to ponašanje treba biti istinski usmjereno na pomoć i potrebe drugih, a ne neke lične egoistične potrebe koje stoje iza toga kao što su samopromocija itd. On kaže: " Kada dajete drugima, neka jedna ruka nezna da je ona druga dala". Ovakve postavke u svetim spisima o nesebičnom odnosu prema drugima, mogu da utiču na ponašanje istinskih vjernika, tj, na njihov izraženiji altruizam. Moguće je da religioznost, posebno intrinzički tip, transcendirira uskosopstvene i egoistične potrebe religiozne osobe, pretvarajući ih u brigu i univerzalnu ljubav. Neki naučnici (navodi Batson et al, 1993) u tumačenju ovakvog procesa, ističu ulogu morala. Po njima, religioznost utiče na moralne standarde koji onda dalje utiču na razne oblike ponašanja, uključujući i altruističko.

Rezultati istraživanja su pokazali socijalizacijski značaj Božićnih praznika, kada je u pitanju altruizam mladih. Tome je svakako doprinijela socijalno determinisana priroda altruizma. Rezultati upućuju da su takvi uticaji ograničenog dejstva, ukoliko se radi o nekim psihičkim pojavama koji bi po definiciji trebale biti dublje ukorijenjene u ličnosti čovjeka. To je slučaj sa intrinzičkom religioznošću, kod koje nije bilo značajnije razlike bez obzira na uticaje Božićnih praznika. Istraživanje doprinosi utvrđivanju snage specifičnih socijalnih uticaja na altruizam i religioznost, o čemu do sada nije mnogo pisano u našoj, a i u svjetskoj literaturi. Nadamo se da će dobijeni rezultati ovog biti dodatno provjeravani u nekim drugim istraživanjima, radi koherentnije slike o značaju socijalizacije za altruizam i religioznost.

Literatura

- Argyle, M.(2000). *Psychology and religion*. New York: Routledge
- Batson, C.D., Schoenrade, P., Wentis, W.L. (1993). *Religion and individual*. New York: Oxford university press.
- Beit-Hallahmi, B., Argyle, M. (1997). *The psychology of religious behaviour, belief, experience*. New York: Routledge.
- Berkowitz, L. (1972). Social norms, feelings, and other factors affecting helping and altruism. In L. Berkowitz *Advances in experimental social psychology*, Vol. 6., New York: Academic press.
- Cavalli-Sforza, L.L., Feldman, M.W., Chen, K. H., Dornbush, S.N. (1982). Theory and observation in cultural transmission. *Science*, 218, 19-27.
- Daničić, Đ, Karadžić, V.S. *Sveto pismo*. Izdanje biblijskoga društva.
- Dušanić, S. (2005). *Religiozna orijentacija i naučena bespomoćnost adolescenata*. Magistarski rad. Banjaluka: Filozofski fakultet.
- Dušanić, S., Turjačanin, V.(2005). *Religiozna orijentacija adolescenata i altruističko ponašanje*. Rad prezentovan na XI naučnom skupu u Beogradu "Empirijska istraživanja u psihologiji".
- Hood, R.W. (1970). Religious orientation and the report of religious experience. *Journal for the scientific study of religion*, 9, 285-291.
- Hunsberger, B., Platonow. E. (1986). Religion and helping charitable causes. *Journal of psychology*, 120, 517-528
- Macauley, J., Berkowitz, L. (1970). *Altruism and helping behavior*. New York: Academic press.
- Milosavljević, B., (2001). *Uvod u socijalnu psihologiju*, Banja Luka: Univerzitet u Banjoj Luci, Filozofski fakultet
- Raboteg-Šarić, Z. (1995). *Psihologija altruizma*. Zagreb: NIP Alinea.
- Spilka, B., Hood, R.W., Hunsberger, B., Gorsuch., R. (2003). *The psychology of religion, an empirical approach*. New York: The Guilford Press.
- Watson, P.J., Hood, R.W., Morris, R.J., Hall, J.R. (1984). Emphaty, religious orientation, and social desirability. *Journal of psychology*, 117, 211-216

Srđan Dušanić

RELIGIOSITY AND ALTRUISM DURING AND AFTER CHRISTMAS HOLIDAYS

Abstract

The research deals with socialisation aspects of religiosity and altruism, meaning how much specific events can influence religiosity and altruism. Main goal of the research is to determine whether there is a difference in religiosity and altruism during Christmas holidays and one month later. Additionally, mutual link of intrinsic religiosity and altruism is being determined, as well as their links with certain socio-demographic variables. Concept of intrinsic religiosity has been used for testing religiosity. The research has been implemented on the sample of 135 adolescents, which have been interviewed with the same instrument on two occasions, during Christmas holidays (6th and 7th January) and one month later. The survey has been implemented in January and February 2005. The questionnaire has been consisted of: questions related to socio-demographic data, intrinsic religiosity scale and altruism scale. The scales showed satisfactory reliability. Reliability of the intrinsic religiosity scale during its first application of the questionnaire is 0,82, and during its second application 0,84. Reliability of the altruism scale during first application is 0,83, and during second 0,85.

The results show that altruism with young people is significantly higher during Christmas holidays, then a month later (on the level of 0,01). There is no significant difference of intrinsic religiosity during and after Christmas holidays. In both interviews, females have significantly higher intrinsic religiosity (on the level of 0,01) as well as altruism (on the level of 0,05). Also, statistically significant positive correlation between intrinsic religiosity and altruism, during both researches, has been determined.

Keywords: *intrinsic religiosity, altruism, Christmas holidays*

UDK 37.034	Godišnjak za psihologiju, vol 4, No 4-5., 2006, pp. 237-251	ISSN 1451-5407
------------	--	----------------

Snežana Stojiljković²⁸,
Filozofski fakultet,
Niš

Zvonimir Dosković,
Viša škola za obrazovanje vaspitača,
Aleksinac

IMPLICITNE TEORIJE O MORALNOM VASPITANJU KOD NASTAVNIKA²⁹

Apstrakt

U radu se razmatraju implicitne teorije nastavnika o moralnom vaspitanju. Prikazani su rezultati istraživanja sprovedenog u osam osnovnih i srednjih škola iz Niša na uzorku od 127 nastavnika. Za potrebe ispitivanja napravljen je upitnik (detaljno opisan u radu), sastavljen od tvrdnji koje predstavljaju različita teorijska shvatanja procesa moralizacije. Na jednoj strani su koncepcije koje polaze od toga da je čovekova priroda rđava i da je osnovni cilj vaspitanja da se onemogući njeno ispoljavanje primenom postupaka iz okrilja «pedagogije kočenja i ukalupljivanja». Na drugoj strani su koncepcije koje počivaju na verovanju u suštinski dobru ljudsku prirodu i korišćenju vaspitnih metoda kojima se podstiče ostvarivanje potencijala za lični rast i saradnju sa drugima. Nalazi istraživanja pokazali su da vaspitnu praksu odlikuje istovremeno korišćenje raznorodnih, ponekad međusobno isključivih, vaspitnih metoda. Autori ocenjuju da je stanje zabrinjavajuće jer ne postoji zaokružena i obuhvatna teorija moralnog razvoja na kojoj bi se zasnivala odgovarajuća koncepcija moralnog vaspitanja.

Ključne reči: *moralno vaspitanje; implicitne teorije; pedagogija kočenja; humanistička koncepcija moralnosti; nastavnici*

²⁸ snezas@filfak.ni.ac.yu

²⁹ Ovaj rad je pripremljen u okviru izrade naučno istraživačkog projekta broj 149062 D koji finansira Ministarstvo nauke i zaštite životne sredine Republike Srbije.

Sistem vrednosti pojedinca zavisi od onoga što se pozitivno vrednuje u porodici i onoga što roditelji ne odobravaju, ali i od toga koje su vrednosti dominante u sredini u kojoj osoba odrasta. Krupne društvene promene podrazumevaju i preispitivanje postojećih vrednosnih obrazaca i prihvatanje novih, ali to može biti dugotrajan proces. Godinama smo već svedoci svojevrsne krize vrednosti, koja je vidljiva i na individualnom i na društvenom planu. Pored porodice, škola je važan agens socijalizacije ali empirijski nalazi ukazuju na to da je oslabljena vaspitna funkcija škole (Maksić, 2001) u poređenju sa njenom obrazovnom ulogom. O vaspitnoj ulozi škole može se govoriti uopšteno, ili pak konkretnije, s obzirom na to u kojoj meri škola može da doprinese procesu moralizacije jedinki i ostvarivanju zadataka moralnog vaspitanja.

Poznato je da u osnovnim i srednjim školama kod nas ne postoji moralno vaspitanje kao poseban predmet, ali su planom i programom rada predviđeni specifični zadaci koje bi trebalo ostvariti kroz nastavu i celokupne vannastavne aktivnosti. Plan i program rada za osnovnu školu predviđa 37 zadataka (!) za područje moralnog vaspitanja, na primer: razvijanje karakternih i voljnih svojstava ličnosti, kao što su odgovornost, istrajnost, samodisciplina, zatim, razvijanje pozitivnog odnosa prema domovini, drugim ljudima, prema radu, itd. Sve te brojne zadatke treba realizovati kroz nastavu; pritom nije izuzet nijedan predmet, bez obzira da li je reč o prirodno-naučnim, društveno-jezičkim ili predmetima koji se mogu svrstati u oblast umetnosti i veština (Popov, 1997). Ne ulazeći u to što se nije vodilo dovoljno računa o tome da svi nastavni predmeti nisu podjednako pogodni, postavlja se pitanje koliko se od planiranih zadataka moralnog vaspitanja uopšte ostvaruje (zbog preopterećenosti nastavnih programa, nemotivisanosti ili nedovoljne osposobljenosti nastavnika). Na to upozoravaju podaci o problematičnom ponašanju i neadekvatnoj komunikaciji u školi i svakodnevnim životnim situacijama. Skoro trećina nastavnika osnovnih škola i skoro polovina nastavnika srednjih škola uverena je da su potrebne radikalne promene škole da bi se poboljšali vaspitno-obrazovni efekti (Đurišić-Bojanović, 2001). Učenici su nezadovoljni zbog obimnosti gradiva, traže da se nastavni sadržaji u većoj meri povežu sa svakodnevnim životom, a žale se takođe na subjektivnost nastavnika pri ocenjivanju i na nedovoljno uvažavanje ličnosti učenika (Spasenović i Milanović-Nahod, 2001). U takvim okolnostima još više je otežano sprovođenje proklamovanih zadataka moralnog vaspitanja.

Osim toga, važno je u ovom kontekstu naglasiti da je analiza dokumenata kojima se regulišu ciljevi i zadaci moralnog vaspitanja u našoj školi pokazala da su dosadašnji planovi nepotpuni, pošto se zasnivaju na

nedovoljno obuhvatnim teorijama moralnosti (Popović, 1988, 1992; Miočinović, 1988, 1991; Stojiljković, 2000). Sve navedeno ukazivalo je na potrebu za preispitivanjem postojeće zakonske regulative u ovoj oblasti. U stručnim krugovima je počelo da se raspravlja o tome da li je ovaj problem moguće ublažiti time što bi se moralno vaspitanje tretiralo kao poseban predmet. U vreme kad je počelo da se govori o uvođenju izbornih predmeta u školama Srbije, priča o moralnom vaspitanju je dobila novi impuls.

U okviru istraživačkog projekta «Vaspitanje i obrazovanje za izazove demokratskog društva» (1429), čiji je nosilac bio Institut za pedagoška istraživanja u Beogradu, trebalo je, između ostalog, ispitati kakav je stav nastavnika, učenika i roditelja prema uvođenju veronauke i neke forme vaspitanja za demokratiju i život u građanskom društvu. Jedan od segmenata predstavljalo je ispitivanje stava nastavnika prema uvođenju sistematskog moralnog vaspitanja u naše škole u formi posebnog predmeta. S obzirom na dugogodišnje bavljenje pitanjima psihologije morala Stojiljković, 1988; 1995; 1998; 2000; Stojiljković i Dosković, 1989), povereno mi je rukovođenje ovim delom ispitivanja. Polazna tačka je bila da se ustanovi mišljenje nosilaci vaspitno-obrazovnog procesa u školi pa je ispitivanje prošireno na predstavnike psihološko-pedagoške službe. Mnogo više nego samo stav nastavnika i stručnih saradnika, predmet interesovanja predstavljale su implicitne teorije o moralnom vaspitanju.

Metodološki pristup problemu

Problem istraživanja može se razložiti na sledeće uže celine: (1) ispitati stav nastavnika i stručnih saradnika prema uvođenju moralnog vaspitanja, u formi koja je drugačija od dosadašnje školske prakse; (2) ispitati kakva je implicitna koncepcija moralnog vaspitanja sadržana u stavovima nastavnika i stručnih saradnika. Preciznije, istraživanjem je trebalo doći do odgovora na sledeća pitanja:

- Da li se nastavnici i stručni saradnici zalažu za to da se *moralno vaspitanje uvede kao poseban školski predmet* (umesto da se i dalje ostvaruje kroz postojeće predmete)?
- Da li bi moralno vaspitanje trebalo da bude *obavezan ili izborni predmet* (ili bi ga trebalo sprovoditi na neki drugi način)?
- Kome bi trebalo poveriti *spровоđenje moralnog vaspitanja u školi* (posebno obrazovanim stručnjacima ili, kao i dosad, realizaciju programa prepustiti nastavnicima pojedinih predmeta)?

- Kakva je *implicitna koncepcija moralnog vaspitanja* sadržana u stavovima nastavnika i stručnih saradnika?
- Koji su *vaspitni postupci* najpogodniji za ostvarenje ciljeva ukupnog procesa moralizacije?

Subjekti. Ispitivanjem je obuhvaćeno je osam škola sa područja grada Niša, od toga su četiri škole osnovne i četiri srednje (dve gimnazije, ekonomska i mašinsko-tehnička škola). Uzorak nastavnika činilo je 127 subjekata (dve trećine su osobe ženskog a jedna trećina muškog pola). Uzorak stručnih saradnika sastavljen je od 30 psihologa i pedagoga iz većeg broja niških škola (preovlađuju psiholozi, ženskog pola). Ispitivanje je sprovedeno 2001. godine.

Instrument. Imajući u vidu postavljene ciljeve istraživanja, napravljen je upitnik koji se sastoji iz dva dela. U prvom delu upitnika od subjekta se traži da iznese svoj *stav prema uvođenju moralnog vaspitanja u škole* tako što će zaokružiti neki od ponuđenih odgovora. Upitnik sadrži šest varijanti odgovora (i jednu otvorenu za eventualne sugestije). Pošto se odgovori međusobno ne isključuju, bilo je moguće zaokruživanje više od jednog odgovora. Odgovori odražavaju zalaganje za uvođenje moralnog vaspitanja kao posebnog predmeta, u formi obaveznog ili izbornog predmeta, zalaganje za organizovanje seminara ili ciljanih predavanja za nastavnike i učenike, kao i angažovanje posebno kompetentnih stručnjaka. Osim ovako variranog pozitivnog stava, predviđen je i odgovor koji ukazuje na negativan stav prema moralnom vaspitanju u školi, uz obrazloženje da time treba da se prvenstveno bave roditelji.

Drugi deo upitnika zahtevao je mnogo više truda, a napravljen je s namerom da se na jednostavan, ali posredan, način dođe do podataka o *implicitnoj koncepciji moralnog vaspitanja* koje se drži određena osoba u sopstvenoj vaspitnoj praksi. Trebalo je voditi računa o tome da se ne ponude socijalno poželjni odgovori pa su izbegnute formulacije, kao što su: zrela moralna osoba, svestrana ličnost, (ne)moralna jedinka, društveno koristan član zajednice i slično. Umesto svega toga, od subjekata je instrukcijom traženo da navedu šta valja činiti *da bi od deteta postao dobar čovek*. Ostavljeno je da svako na svoj način shvati sintagmu *dobar čovek*, pretpostavljajući da se tako približavamo nečijem poimanju moralnosti, bez obzira na to da li se rukovodi Etikom pravde, Etikom brige ili Etikom samodogađivanja. Bitno je bilo zaobilaznim putem doći do nečijeg uverenja o tome kako od amoralne bebe postaje moralno biće. Pritom nigde

nije otvoreno rečeno šta je stvarni predmet ispitivanja. Nije tražen direktan odgovor iz više razloga: prvo, da ne bi bilo namernog iskrivljavanja odgovora, drugo, zato što je poznato da deklarativne izjave ne moraju da budu u saglasnosti sa nečijim postupanjem i da može postojati raskorak između mišljenja i delanja, treće, i sama formulacija pitanja može da znači zauzimanje određene teorijske pozicije i posredno sugerisanje odgovora (što je trebalo izbeći).

Upitnik sadrži devet tvrdnji sa kratkim i jezgrovitim obrazloženjem stava. Zadatak ispitanika je da proceni u kojoj meri se slaže sa svakom od njih (na četvorostepenoj skali od "potpuno se slažem" do "uopšte se ne slažem"). Na kraju je od ispitanika traženo da tvrdnje rangira po stepenu važnosti, s tim što je trebalo da navede samo najvažniju, drugu i treću po važnosti u ostvarenju postavljenog cilja (kako od deteta postaje dobar čovek). U osnovi ponuđenih tvrdnji stoji određeno shvatanje o ljudskoj prirodi i nastanku moralnosti, a od toga zavisi i preferirani model moralnog vaspitanja.

Jedna grupa tvrdnji odražava koncepciju o *unesenoj ili pounutrenoj moralnosti*, kojoj pripadaju dva po mnogo čemu suprotstavljena pravca u psihologiji - psihoanaliza i bihejviorizam. Psihoanaliza polazi od toga da je ljudska priroda rđava i da je stoga nužno da sredina nametne obruče u vidu različitih ograničenja (što za posledicu ima "nelagodnost u kulturi"). Prema teoriji učenja, čovek je pri rođenju *tabula rasa*, a sredina ispisuje taj na početku prazan list papira. Moralizacija je shvaćena kao proces kojim od amoralne bebe postaje socijalizovana jedinka. U oba slučaja izvori moralnosti su van pojedinca, a jedini način da on postane moralno biće jeste da prvobitno spoljašnje zabrane i zahteve sredine pounutri i učini ih sastavnim delom svoje ličnosti i unutrašnjim kontrolorima (posredstvom poistovećenja sa roditeljima uspostavlja se instanca superega, odnosno putem različitih oblika učenja nastaje savest). Cilj vaspitanja je da spreči razvoj potencijalno rđave ljudske prirode i da od pojedinca stvori funkcionalnog člana zajednice koji se konformira onome što se od njega očekuje. Pritom se koriste sredstva iz domena tzv. *pedagogije kočenja i ukalupljivanja*, a to znači da se vaspitni postupci zasnivaju na upotrebi spoljašnjih nagrada i kazni, na izazivanju ili izbegavanju osećanja krivice i griže savesti, da se ističe važnost učenja po modelu i uloga uzora, da se insistira na poznavanju onoga što se u određenoj sredini smatra dobrim i lošim ponašanjem. Reč je, dakle, o različitim načinima oblikovanja ponašanja dece i mladih. (Primer tvrdnje: "Dete treba od malena podučavati onome što je dobro i ukazivati mu na ono što je loše; ako zna šta je dobro a šta rđavo, pridržavaće se toga". "Treba pohvaliti svaki

dobar postupak i pristojno ponašanje; pošto ovo prija i izaziva ponos i zadovoljstvo, učvrstiće se u ponašanju".)

Suštinski drugačije tumačenje moralnosti nude teorije koje pripadaju humanističkoj struji u psihologiji. One polaze od toga da je ljudska priroda potencijalno dobra, ili bar neutralna. Čovek se rađa sa zamecima vrednosti, koji se tokom života u povoljnoj sredini oplemenjuju i neprestano usavršavaju. Izvori moralnosti su u njemu samom i on prirodno teži samoostvarenju, u smislu da ima potrebu za razvojem sopstvenih potencijala. Cilj vaspitanja je *podsticanje razvoja u pravcu autentičnosti i izrastanja u zdravu i zrelu ličnost*, čije je bitno obeležje sposobnost za saradnju i uspostavljanje toplih odnosa sa drugim ljudima. Konkretni vaspitni postupci ne temelje se na sputavanju i restriktivnosti već na ohrabrivanju i podsticanju mladih da izgrađuju lični identitet i ono što ih čini osobenim i idiosinkratičnim jedinkama. Pošto je težnja za samoostvarenjem osnovni pokretač razvoja, a seme čovekoljublja je deo ljudske prirode, najvažnije je da se obezbede povoljni uslovi razvoja. Ovo znači da detetu treba pružiti podršku, ljubav i dokaze o bezuslovnom prihvatanju kako bi ono moglo da napreduje u zadovoljavanju viših ljudskih potreba koje Maslov označava kao potrebe bića, B-potrebe ili potrebe usled razvoja. Vaspitanje nije shvaćeno kao proces oblikovanja jedinke po ugledu na druge, pošto bi se time vršilo nasilje nad njenom pravom prirodom; bitno je da pojedinac neprestano izgrađuje sebe i da tako postane sopstveno *najbolje moguće izdanje*. (Primer tvrdnje: "Svako može da postane dobar čovek ako raste okružen ljubavlju i razumevanjem, čovek se ne rađa rđav i zao; iskazivanje ljubavi i poverenja je potrebno i blagotvorno".)

Rezultati

O uvođenju moralnog vaspitanja

Ovom prilikom biće saopšten deo rezultata istraživanja, a pritom će se voditi računa samo o učestalosti pojedinih kategorija odgovora. Kad je reč o stavu nastavnika i stručnih saradnika prema moralnom vaspitanju u školi, najčešći su bili sledeći odgovori :

(a) Trebalo bi da se uvede kao obavezan predmet, ali bez klasičnog načina ocenjivanja (27.1% subjekata muškog pola i 25.7% subjekata ženskog pola).

(d) Zalažem se za uvođenje moralnog vaspitanja, s tim što bi to radili posebno kvalifikovani stručnjaci (23.7% muškaraca i 25.7% žena).

(v) Trebalo bi uvesti obavezne seminare za nastavnike jer oni pružaju primer učenicima (20.3% muškaraca i 22.1% žena).

Zbirna analiza odgovora pokazuje da *oko 50 procenata ispitanih nastavnika i stručnih saradnika smatra da moralno vaspitanje treba da se uvede kao poseban predmet* umesto da se ostvaruje kroz nastavu iz postojećih predmeta. Od toga približno četvrtina ispitanih se založila da se realizacija programa moralnog vaspitanja poveri *posebno edukovanim stručnjacima*. Više od petine ispitanih ocenilo je da treba uvesti i *obavezne seminare* za nastavnike, uz napomenu da nastavnici pružaju primer učenicima. Mnogo je manje bilo onih (oko 10% muškaraca i 7% žena) koji su smatrali da moralno vaspitanje treba da bude *izborni predmet* ili da je dovoljno povremeno održavanje *predavanja na određenu temu* (oko 15% odgovora). Svakako da prethodno pokazuje da postoji pozitivno raspoloženje u školi i zainteresovanost da se na nov način priđe realizaciji moralnog vaspitanja dece i mladih. Negativan stav (uz obrazloženje da moralno vaspitanje treba prepustiti roditeljima) ispoljilo je manje od 5% svih ispitanih. Podsećamo da u to vreme još nije bila doneta odluka o uvođenju veronauke i građanskog vaspitanja u škole. Imajući u vidu nove okolnosti, valjalo bi proveriti kakvo je sada raspoloženje u školi (i to na većem uzorku širom Srbije). Pritom bi bilo korisno uzeti u obzir dosadašnja iskustva u vezi sa izbornom nastavom iz veronauke i građanskog vaspitanja u našoj sredini (Joksimović, 2003; Kuburić, 2003; Maksić, 2003; Stojiljković, 2003).

O implicitnim teorijama moralnog vaspitanja

Prilikom analize podataka o tome kojim se vaspitnim postupcima mogu ostvariti ciljevi moralizacije uzete je u obzir samo učestalost tvrdnji koje su naši ispitanici označili kao: najvažnija, druga po važnosti i treća po važnosti. Nije vršeno ponderisanje odgovora (u smislu pridavanja većeg broja bodova tvrdnjama koje su označene kao važnije od ostalih).

U tabeli 1 dati su podaci o procentualnoj zastupljenosti odgovora, posebno za nastavnike osnovnih škola, nastavnike srednjih škola i ukupno za ceo uzorak ispitanika, uključujući i uzorak stručnih saradnika (odgovori stručnih saradnika nisu posebno komentarisani jer je reč o malom uzorku). Tabela ne sadrži podatke o zastupljenosti dveju kategorija odgovora, pošto ih je u celom uzorku bilo veoma malo, svega 3% (pa bi samo opterećivali tabelu). Reč je o tvrdnjama koje, uslovno rečeno, ilustruju "pedagogiju kočenja" a pozivaju se na oblikovanje ponašanja primenom strogih kazni (*Zakonom treba predvideti stroge kazne za prestupe i za nepridržavanje*

IMPLICITNE TEORIJE O MORALNOM VASPITANJU KOD NASTAVNIKA

propisa; strah od kazne nateraće osobu da poštuje slovo zakona i ponaša se kao primeran građanin; Roditelj treba od malena da kažnjava prestupe i neposlušnost jer se kaznama najbolje suzbija rđava ljudska priroda).

Tabela 1. Kako od deteta postaje dobar čovek (procenat odgovora)

Vaspitni postupci	Podučavanje pravilima	Pohvaljanje	Mesto drugih	Dobri uzori	Razum	Ljubav, podrška	Saradnja	Broj odgovora
Osnovna škola	14.8	11.2	10.6	11.8	11.2	22.5	11.8	169
Srednja škola	23.4	16.2	5.4	8.1	10.8	16.2	14.0	221
Nastavnici i saradnici	18.5	14.6	8.6	9.0	11.2	19.8	13.5	465

Nastavnici osnovnih škola najčešće su se opredeljivali za sledeću tvrdnju: "Svako može da postane dobar čovek ako raste okružen ljubavlju i razumevanjem (čovek se ne rađa rđav i zao); iskazivanje ljubavi i poverenja je potrebno i blagotvorno". Ukupno je 22.5% ispitanih nastavnika stavilo ovu tvrdnju na jedno od prvih tri mesta po važnosti. Zatim po učestalosti (14.8%) sledi tvrdnja u čijoj je osnovi verovanje da je najbolji način moralizacije podučavanje onome što je u društvu prihvatljivo i ukazivanje na ono što se smatra rđavim; pritom se polazi od toga da poznavanje pravila dovodi do ponašanja u skladu sa tim. Sve ostale tvrdnje (osim onih malobrojnih koje se pozivaju na kažnjavanje) ravnomerno su zastupljene - čine oko 11-12 procenata ukupnog broja odgovora, koji su označeni kao važni u procesu moralizacije.

Da bi se stekao bolji uvid u podatke, izvršeno je grupisanje pomenutih odgovora prema tome koje opštije teorijsko tumačenje moralnosti se u njima može prepoznati. Ispostavilo se da oko 45% odgovora odražava verovanje u potencijalno dobru ljudsku prirodu, u potencijale za saradnju sa drugim ljudima (dakle, "čovek čoveku nije vuk") koje treba prepoznati i ohrabrivati odgovarajućim vaspitnim postupcima (11.8%); uz to, izraženo je uverenje da svako ima sposobnost saosećanja sa drugim ljudima i da decu treba podsticati da razvijaju sposobnost stavljanja na tuđe mesto (10.6%) što će ih zauzvrat učiniti

osetljivijim za potrebe drugih ljudi, Druga, skoro isto toliko velika skupina odgovora, ukupno oko 38%, ima u svojoj osnovi koncepciju unesene moralnosti: polazi se od toga da su izvori moralnih pravila van čoveka i da ih on unosi tako što se poistovećuje ili oponaša one koji su predstavnici društvenih normi. Vaspitanje podrazumeva oblikovanje nečijeg ponašanja po uzoru na druge; zato je važno da se detetu ukazuje na dobre primere (11.8%) i da raste okruženo onima koji su dobri modeli za ugledanje. Ako se dete pohvaljuje za dobro i pristojno ponašanje, to onda biva praćeno zadovoljstvom pa se stoga učvršćuje u njegovom ponašanju (11.2%). Naravno, vaspitanje podrazumeva podučavanje, uz pretpostavku da "znanje o" dobrom i rđavom dovodi do pridržavanja pravila (14.8%). Na kraju treba pomenuti da oko 11% nastavnika osnovnih škola navodi da je važno da dete razume zašto valja poštovati određena pravila kojima se regulišu međuljudski odnosi; reč je o tome da se posebno naglašava uloga saznanje strane ličnosti u moralnom vaspitanju.

Odgovori nastavnika srednjih škola grupisali su se na nešto drugačiji način. Kao najvažnije za proces moralizovanja jedinke ocenjeno je podučavanje onome što je dobro i rđavo ponašanje (23.4%), odnosno poznavanje normi sredine u kojoj se odrasta; po učestalosti zatim sledi oblikovanje ponašanja pohvalama (16.2%). Podjednako često birana je tvrdnja koja izražava veru u dobru ljudsku prirodu, pri čemu je važno da se detetu pruži ljubav i da se podrži njegova prirodna potreba za samoostvarenjem (16.2%), kao i potencijali za uspostavljanje toplih odnosa saradnje sa drugima (14%). Važnim je takođe ocenjena uloga razumske strane ličnosti u procesu moralizovanja jedinke (10.8%). Ako odgovore grupišemo prema širim teorijskim orijentacijama, može se reći da ukupno 48% odgovora ima u svojoj osnovi koncepciju pounutrene moralnosti, a oko 36% odražava humanističko tumačenje moralnosti i moralnog vaspitanja. Treće po učestalosti je, uslovno rečeno, kognitivističko tumačenje procesa moralizacije ("razum je put do dobrote", u smislu da je moralno vladanje akt svesnog promišljanja i odlučivanja u situacijama koje provociraju moralne dileme).

Zaključci i implikacije nalaza

Promišljanjem i sagledavanjem nalaza u kontekstu relevantne literature o moralnom razvoju i moralnom vaspitanju izvučeni su neki opštiji zaključci o implicitnim teorijama moralnog vaspitanja kod nastavnika osnovnih i srednjih škola.

Sa puno razloga zaključeno je da se u osnovi odgovora naših ispitanika prepoznaju dva međusobno suprotstavljena gledišta o tome koji je najbolji način moralnog vaspitavanja. S jedne strane je shvatanje moralizacije kao procesa pounutrenja zabrana i standarda o pristojnom vladanju koje nameće sredina, pri čemu je cilj moralnog vaspitanja oblikovanje pojedinca (poput pasivne gline) prema važećim društvenim normama i njegovo uklapanje u kulturu. Konceptija o pounutrenj moralnosti na vaspitnom planu podrazumeva pedagogiju kočenja i ukalupljivanja. Na drugoj strani je humanističko tumačenje moralizacije kao procesa samoizrastanja i usavršavanja; izvori moralnosti su u čoveku, on je sam sebi uzor, a vaspitanje podrazumeva podsticanje pojedinca da razvije sopstvene potencijale (za dobro) i postane on sam u najboljem izdanju.

U ostvarivanju cilja, koji se uslovno može označiti kao "stvaranje dobrog čoveka", nastavnici i stručni saradnici koriste više različitih vaspitnih postupaka. Pritom se oni mogu svrstati u tri grupe. Na jednoj strani su *postupci oblikovanja ponašanja po uzoru* na ono što je društveno prihvatljivo vladanje, čiji je cilj ukalupljivanje pojedinca i njegovo funkcionisanje u skladu sa mestom koje zauzima u sistemu društvenih odnosa. Najbolji način da se to postigne je podučavanje pravilima ponašanja (znanje o onome što je dobro, odnosno rđavo); ovo je najčešći odgovor nastavnika srednjih škola, a zatim sledi korišćenje različitih načina pozitivnog potkrepljenja i poznate metode učenja po modelu. Ukupno uzev, 42% odgovora ima u svojoj osnovi takvu pedagogiju ukalupljivanja, pri čemu se, kao što je ranije navedeno, strogo kažnjavanje ne preporučuje kao vaspitni metod. Drugu veliku grupu čine vaspitni postupci čija je suština *podsticanje potencijala mladih za lični rast i razvoj* (oko 42%), uz uverenje da je seme čovekoljublja prisutno od rođenja. Da bi dete izraslo u dobrog čoveka najvažnije je da raste podržano ljubavlju i razumevanjem svojih bližnjih; ovo je najčešći odgovor nastavnika osnovnih škola, a često se sreće i kod ostalih, uključujući i podsticanje prirodne sposobnosti dece da se užive u položaj i stanje drugih. Treću grupu čine *postupci zasnovani na razumu odnosno na kognitivnim sposobnostima vaspitanika*, što povlači za sobom pretpostavku da je cilj moralnog vaspitanja podsticanje razvoja u pravcu sve veće autonomnosti moralnog rasuđivanja (oko 11% odgovora u svakom od poduzoraka ispitanika).

Iz napred navedenog sledi da se nastavnici i stručni saradnici prevashodno oslanjaju na vaspitne postupke koji proističu iz shvatanja da je suština moralizacije *ugledanje na nekoga*, najbolje na valjan uzor, kao i na vaspitne postupke kojima se *podstiče samoizrastanje* i razvoj potencijala za

saradnju sa drugima iz semena koje je založeno u ljudskoj prirodi. U manjoj meri, ali i to je prepoznatljivo, preporučuje se oslanjanje na razumsku stranu ličnosti.

Nalazi istraživanja mogu se oceniti kao saglasni sa preporukama koje se u stručnoj literaturi izvode iz dosad raspoloživog znanja o moralnom razvoju i vladanju. Vaspitačima se savetuje da se rukovode razvojnim osobenostima vaspitanika, na šta ukazuje i Miočinović (2004). Pošto su deca mlađeg uzrasta egocentrična, kako u emocionalnom tako i u kognitivnom pogledu, zadatak vaspitača je da decu izvede iz egocentrizma, usmeri ih u pravcu saradnje sa drugima i da kod njih razvija uvažavanje drugih osoba. Ovo se može postići podsticanjem razvoja empatije, sposobnosti stavljanja na tuđe mesto, kao i sposobnosti razumevanja položaja i stanja drugih osoba. Pritom se očekuje da će na starijim uzrastima deca sa razvijenijom sposobnošću empatijskog doživljavanja lakše usvajati načela pravde i jednakosti i pokazivati veću spremnost da deluju u skladu s njima. Kod starije dece preporučuje se primena tehnika koje se temelje na izazivanju kognitivne disonance kao sredstva za podsticanje moralnog rasuđivanja, što je, prema Kolbergu (Kohlberg, 1971; 1982) osnovni cilj moralnog vaspitanja.

Rest (Rest, 1984; 1986) se zalaže za moralno vaspitanje na dva koloseka. On predlaže da se već u ranim godinama školovanja uvedu programi kojima bi se podsticalo moralno rezonovanje, što bi kasnije dovelo do progresivno adekvatnijeg moralnog rezonovanja. Kognitivno moralno vaspitanje možda neće u početku dovesti do vidljivih promena u ponašanju i sprečiti, na primer, vandalizam u školi ili varanje na kontrolnim vežbama. Ovo je investicija za budućnost koja će pripremati ljude da funkcionišu u skladu sa demokratski zamišljenim idealnim društvom. Dok bi se na ovaj način razvijao «moralni filozof» u ljudima, drugi kolosek bi imao za cilj oblikovanje ponašanja kako bi se dete opremilo društveno korisnim umenjima i navikama (koje možda u tom času ne razume), što bi trebalo da spreči ili ograniči destruktivno ponašanje i obezbedi iskustvo u radu u grupi na dostizanju zajedničkih ciljeva. Oblikovanje ponašanja se vrši na poznate načine (potkrepljenje, primeri, didaktička nastava) pre nego što se racionalnost razvije ili dovoljno osnaži. Rest naglašava da socijalizovanje ne sme da se vrši «čvrstom rukom» već sa što manje prinude, kako se kod deteta ne bi ugušila moć kritičkog rasuđivanja i traganje za racionalnom osnovom pravila. Neophodno je u ovom kontekstu pomenuti da program moralnog vaspitanja mora voditi računa i o sredini u kojoj se jedinka vaspitava, na šta je odavno skretao pažnju Kolberg govoreći o pravednoj školi i životu u društvu koje karakteriše duh jednakosti prava i uzajamnog uvažavanja. U protivnom bi se

implicitno pretpostavljalo da se jedinka vaspitava u društveno-moralnom vakuumu.

Izvedena analiza empirijskih podataka pokazala je da se nastavnici u ostvarenju vaspitnih ciljeva oslanjaju na (sve) tri dimenzije moralnosti i da pojedinim vaspitnim postupcima deluju na osećajnu, ponašajnu i kognitivnu stranu ličnosti. Zasad nije moguće dati odgovor na to kako i u kojoj meri uspevaju da usklade te po mnogo čemu različite i raznorodne vaspitne obrasce, pošto je mnogo toga prepušteno njihovoj umešnosti, snalažljivosti ili intuiciji.

Da li je pod ovakvim uslovima realno očekivati pozitivne efekte moralnog vaspitanja? Postojeći program je uopšten pa ne može biti dovoljno dobar čak ni za one koji imaju motiva da se bave moralnim vaspitavanjem u školi. Mnogo je veći problem to što, prema oceni stručnjaka, sadašnji program nije u teorijskom smislu nije koherentan (Miočinović, 1988; 1991; Popović, 1992). Dve vodeće psihološke etike - Pravda i Briga - mehanički su spojene, a o etici samodograđivanja nema ni reči, upozorava Popović (1991). Postavlja se pitanje da li primena mehanički spojenih vaspitnih obrazaca može da izazove pometnju i konfuziju kod vaspitanika, a nije u boljem položaju ni onaj koji (treba da) vaspitava. S druge strane, teorijska isključivost i "greška rasparčavanja" (Popović, 1992) opasna je zbog toga što kao posledicu ima jednostrano vaspitanje. A "jednostrano vaspitana jedinka drži se samo moralnosti svoga dela i širi rasparčanu moralnost u svojoj sredini" (Popović, 1997), čime se ovekovečuje zatvoren krug: i ona sama postaje "jednostrani vaspitač".

Sve ukazuje da je sazrelo vreme da se posveti pažnja, mnogo veća nego dosad, problemima i načinu realizacije moralnog vaspitanja u našoj školi. Nažalost, retka su istraživanja ove oblasti i ne raspolaže se podacima skorijeg datuma. Prethodno bi u našem društvu trebalo da se usaglase stavovi o tome koje su osobine moralne osobe i čemu valja težiti u vaspitavanju mladih.

Literatura

Đurišić-Bojanović, M. (2001). Stavovi nastavnika prema problemima u nastavi, *Zbornik 33 Instituta za pedagoška istraživanja* (377-388). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Joksimović, S. (2003). Mišljenja učenika o verskoj nastavi i građanskom vaspitanju u srednjoj školi, u: *Verska nastava i građansko*

vaspitanje u školama u Srbiji (70-95), Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Kohlberg, L. (1971). Stages of moral development as a basis for moral education; in C. M. Beck, B. S. Crittenden and E. V. Sullivan (eds.): *Moral education: interdisciplinary approaches*. Newman Press.

Kolberg, L. (1982). Dete kao filozof morala, *Proces socijalizacije kod dece* (51-63). Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.

Kuburić, Z. (2003). Realizacija verske nastave u osnovnoj i srednjoj školi, u: *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji* (96-124), Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Maksić, S. (2001). Uloga škole u vaspitanju mladih. *Zbornik 33 Instituta za pedagoška istraživanja* (19-39). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Maksić, S. (2003). Mišljenja roditelja o verskoj nastavi i građanskom vaspitanju u osnovnoj školi, u: *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji* (45-69), Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Miočinović, Lj. (1988). Analiza cilja i zadataka moralnog vaspitanja. *Zbornik 21 Instituta za pedagoška istraživanja* (130-138). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Miočinović, Lj. (1991). Struktura moralne ličnosti učenika u svetlu cilja i zadataka moralnog vaspitanja, *Zbornik 23 Instituta za pedagoška istraživanja* (23-68). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.

Miočinović, Lj. (2004). Moralni razvoj i moralno vaspitanje. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Popov, Ž. (1997). Nastavni predmeti i ostvarivanje zadataka moralnog vaspitanja u osnovnoj školi. *Istraživanja u pedagogiji i andragogiji*. Beograd: Institut za pedagogiju i andragogiju Filozofskog fakulteta.

Popović, B.V. (1988). Jedno holističko viđenje moralnosti i moralnog vaspitanja. *Zbornik 21 Instituta za pedagoška istraživanja* (105-113). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Popović, B.V. (1991). Obrisi celovite moralne osobe. *Zbornik 23 Instituta za pedagoška istraživanja* (7-22). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.

Popović, B.V. (1992). Greška rasparčavanja u psihologiji morala, *Zbornik 24 Instituta za pedagoška istraživanja* (62-73). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Popović, B.V. (1997). Upotpunjavanje "celovitosti": vraćanje u kolo brige, osećajnosti, ideala i vrednosti, *Vaspitanje i altruizam* (19-46). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Rest, J. (1984). The major components of morality; in W. Kurtines and J. Gewirtz (eds.): *Morality: moral behavior and moral development*, New York: John Wiley and Sons.

Rest, J. (1986). *Moral development: advances in research and theory*. New York: Praeger.

Spasenović, V. i Milanović-Nahod, M. (2001). Stavovi učenika prema problemima u nastavi, *Zbornik 33 Instituta za pedagoška istraživanja* (389-407). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Stojiljković, S. (1988). Inteligencija i moralno rasuđivanje dece i mladih, *Psihologija*, 1-2. 64-74.

Stojiljković, S. i Z. Dosković (1989). O moralnom rasuđivanju budućih učitelja, *Zbornik 22 Instituta za pedagoška istraživanja* (63-72). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja i Prosveta.

Stojiljković, S. (1995). Ograničenosti kognitivističkog objašnjenja moralnosti, *Moralnost i društvena kriza* (138-147). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Stojiljković, S. (1998). *Ličnost i moral*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Stojiljković, S. (2000). Moralni razvoj i moralno vaspitanje celovite osobe, *Zbornik Instituta za pedagoška istraživanja*, br. 32 (43-65). Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Stojiljković, S. (2003). Realizacija građanskog vaspitanja u osnovnoj i srednjoj školi, u: *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji* (125-141), Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

**Snežana Stojiljković
Zvonimir Dosković**

TEACHERS' IMPLICIT THEORIES ABOUT MORAL EDUCATION

Abstract

The paper considers teachers' implicit theories about moral education. The paper reports the results of investigation conducted on the sample of 127 teachers from primary and secondary schools in town Nis. The questionnaire was made for the investigation purposes (described in detailed), consisted of statements that represent different theoretical standpoints of moralization process. There were two groups of concepts. One starts from the fact that man's nature is bad and that the primary goal of education is to prevent its manifestations by the procedures of "inhibiting and molding pedagogy". The other is based on the belief that human nature is good in its essence and educational methods should assist in using one's potentials for personal growth and cooperation with others. The findings indicate that current educational practice is characterized by simultaneous employment of diverse, at times mutually excluding, educational methods. The authors conclude it is worrying situation because there is not a comprehensive and complete theory of moral development that a corresponding concept of moral education would be based upon.

Keywords: *moral education, implicit theories, inhibiting and molding pedagogy, humanistic theory of morality, teachers*

Uputstvo za autore:

Teme radova. Godišnjak za psihologiju objavljuje teorijske i empirijske naučne radove iz svih oblasti psihologije čiji sadržaj predstavlja doprinos daljem razvoju psihološke nauke.

Tekst. Rad mora biti predat u .doc formatu Microsoft Word programa, napisan latinicom (srpski (latinica), fontom Times New Roman, veličina slova 12, prored 1 red. Podnaslovi prvog nivoa treba da budu napisani Arial fontom, boldirani, podnaslovi drugog nivoa Times New Roman fontom. Podnaslove ne numerisati. Rad treba da bude lektorisan. Godišnjak za psihologiju objavljuje i radove na engleskom jeziku. Idealno rad treba da ima oko 30.000 znakova, a redakcija može odlučiti da objavi i duže radove.

Naslov rada. Na početku strane navesti jedno ispod drugog imena autora i institucije u kojoj svaki od autora radi (afilijacija). Ispod toga sledi naslov napisan velikim boldiranim slovima. Naslov treba da bude što koncizniji i takav da se na osnovu njega bez dvoumljenja može zaključiti o tome šta je sadržaj rada.

Rezime. Uz rad se prilažu rezimei na srpskom i na engleskom. Nakon rezimea treba u novom pasusu navesti ključne reči. Tekst apstrakta treba nasloviti sa «**Apstrakt**» napisano fontom Arial i boldirano. Rezime na srpskom treba da bude ispod naslova rada, napisan Italic slovima. Ključne reči se navode na sledeći način:

***Ključne reči:** petofaktorski model, NEO PI-R, metrijske karakteristike*

Poželjno je ne navoditi više od 6 ključnih reči. Dužina rezimea treba da bude oko 100 do 150 reči. Rezime po pravilu ne sadrži reference. Na kraju rada, iza literature treba navesti sve autore jednog ispod drugog, ali bez afilijacija, potom naslov rada na engleskom jeziku, te na kraju rezime na engleskom jeziku. Za rezime na engleskom važe sva pravila kao i za rezime na srpskom, s tim što i on treba da bude lektorisan.

Citati. Svaki citat ili tvrdnju koja nije zasnovana na nalazima istraživanja koje se predstavlja u radu treba da prati referenca data u zagradi odmah iza citata u formatu (Holland, 1995). Ako su dva autora navesti imena oba, a ako ima više autora treba napisati samo prezime prvog autora uz koje treba dodati "i sar." (Holland i sar., 1995). Za svaki citat duži od 350 znakova potrebno je obezbediti pismenu saglasnost autora za objavljivanje citata u radu u Godišnjaku. Pone bibliografske podatke za sve citate treba navesti na kraju rada (a pre apstrakta na engleskom) u poglavlju Literatura.

Tabele, slike i grafikoni. Tabele, slike i grafikoni treba da budu dati u formatu za Word i u celini na jeziku na kom je rad. Tekst u tabelama, grafikonima i slikama može biti na jeziku različitom od jezika na kom je rad pisan samo u slučaju da je to opravdano tematikom i sadržajem rada (recimo poređenje stavki testa na različitim jezicima, pa se onda navodi kako glase stavke na dva jezika isl.) Raspored podataka u tabelama treba postići isključivo organizacijom ćelija. Nije dozvoljeno korišćenje formatiranja u tabelama odnosno korišćenje razmaka i sličnih znakova za postizanje željenog rasporeda. Tabele, slike i grafici ne smeju biti širi od 13 cm.

Statistički podaci. Prikazani statistički podaci moraju biti relevantni. Ne treba prikazivati statističke podatke koji nisu bitni za sadržaj ili koji sami za sebe nemaju nikakvo značenje. **Iste podatke ne treba prikazivati i grafički i tabelarno.** Treba prikazivati samo rezultate onih statističkih postupaka koji su bitni za temu rada. Poželjno je koristiti konvencionalne načine zaključivanja na osnovu statističkih podataka (konvencionalne nivoe značajnosti isl.).

Literatura. Na kraju rada treba navesti pune bibliografske podatke za sve reference navedene u tekstu. Ne treba navoditi bibliografske jedinice koje nisu citirane u tekstu.

Knjige se navode na sledeći način: Stojiljković, S. (1998). *Ličnost i moral*. Beograd: Institut za pedagoška istraživanja.

Poglavlje u knjizi: Rest, J. (1984). The major components of morality; in W. Kurtines and J. Gewirtz (eds.): *Morality: moral behavior and moral development*, New York: John Wiley and Sons.

Članak u časopisu: Stojiljković, S. (1988). Inteligencija i moralno rasuđivanje dece i mladih, *Psihologija*, 1-2. 64-74. Poslednja dva podatka su volumen (ovde u primeru 1-2) i stranice na kojima se nalazi članak (64-74).

Ako se jedan autor navodi više puta, navodi se po redosledu (godini) publikovanja reference, odnosno (ako ima koautore) po prezimenu prvog koautora. Ukoliko se navodi više radova istog autora u jednoj godini, godine treba da budu označene slovima a, b, c, npr. (1995a), (1995b).

Prilog. U prilogu treba dati samo one opise materijala koji bi bili korisni čitaocima za razumevanje, evaluiranje ili ponavljanje istraživanja.

Fusnote i skraćenice. Fusnote treba izbegavati. Skraćenice takođe treba izbegavati, osim izrazito uobičajenih. Skraćenice koje su navedene u tabelama i slikama treba da budu objašnjene.

Recenziranje i objavljivanje. Radovi se dostavljaju elektronski na email adresu redakcije. Radovi podležu postupku recenziranja. Na osnovu rezultata recenzije redakcija donosi odluku o objavljivanju rada i o tome obaveštava autora. Radovi koji nisu pripremljeni u skladu sa gore navedenim propozicijama biće vraćeni autorima na doradu, a u slučaju da se radi o tehničkim nedostacima redakcija ih, uz pismenu saglasnost autora, može predati na doradu o trošku autora.

Godišnjak za psihologiju

Annual of Psychology

Adresa:

Filozofski fakultet, Niš

Ćirila i Metodija 2

18000 – Niš, Srbija

email: vhedrih@hm.co.yu

Address:

Faculty of Philosophy, Nis

Ćirila i Metodija 2

18000 – Niš, Serbia

email: vhedrih@hm.co.yu

Vol 4. No. 4-5, 2006.

ISSN 1451 - 5407

Redakcija (Editorial Board):

Vesna Anđelković, Zlatko Bodrožić (Finska), Vladimir Hedrih, Vesna Kutlešić (SAD), Vladimir Nešić, Joviša Obrenović, Tatjana Stefanović-Stanojević, Snežana Stojiljković, Jelisaveta Todorović, Snežana Vidanović, Ljubiša Zlatanović

Glavni i odgovorni urednik (Editor-in-Chief): Ljubiša Zlatanović

Sekretar redakcije (Editorial Assistance): Vladimir Hedrih

Kompjuterska oprema i prelom: Vladimir Hedrih

Izdavač: Filozofski fakultet u Nišu

Za izdavača: Vladimir Jovanović

Štampanje ovog časopisa finansirano je sredstvima Ministarstva nauke i zaštite životne sredine republike Srbije.

Štampa: GIP Krug, Niš